

ISSN 0235 - 0173

16+

Самур

Лезгистандин зул

5/2025

сентябрь - октябрь

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический журнал.
Выходит 6 раз в год.

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

5/2025

сентябрь - октябрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских литера-
турных журналов “Соколенок” и
“Литературный Дагестан”

КЪИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим ИСМАИЛОВ. Къиле физвай
программа. *Макъала-веревирдер*.....3

ГЫКАЯТ

ЯКЪУБ ЯРАЛИЕВАН 95 йис.

Якъуб ЯРАЛИЕВ. Машмашар. Ваз хуш
хъурай, билбил! Пакамахъ. Ашукъдин
мани. *Гыкаяяр*.....7

ШИИРАТ

Майрудин БАБАХАНОВ. Жаза сад
хъиз гузва на.. *Цийи шиирар*.....19

ГЫКАЯТ

Азедин ЭСЕТОВ. *Гыкаяяр*.....39

ШИИРАТ

Аллагъяр АБДУЛГЪАЛИМОВ. Арчан-
дин тар. *Поэма-риваят*.....54

КЕСИБ АБДУЛЛАГЪАН 150 ЙИС

Гъажи ГАШАРОВ. Шииратдин вацІ
яцІу авурбурукай сад.....79

Кесиб АБДУЛЛАГЪ. Чир хъанайІа кІе-
лиз-кхъиз. *Шиир*.....82

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КБИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегьемедович
АГЬМЕДОВ

КБИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАБАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:
КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
Х. ХАМЕТОВА

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:

Кбилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

САТИРА ВА ЮМОР

Абдуселим ИСМАИЛОВ. Архивариус.
Гьикая.....83

Казим КАЗИМОВ. Бадейрин конкурс. Суд.
Лавгъа кбил. Жуьгьенар. *Куьруь гьикаяяр...90*

Амин ШИХИВИ. Вар залай йифиз. Вучиз
къе вун пехил я зал? *Шишар.....95*

Подписано в печать 29.09.2025 г.

Выход в свет 15.10.2025 г.

Тираж 389 экз.

Заказ № 1709

Печать офсетная. Бумага офсетная

Формат 70 x108 1/16

Усл.печ. л. 8,75 Уч. изд. л. 7,04

Физ.печ.л. 6,25

Цена свободная.

Отпечатано в ООО «Издательство «Лотос»

367018, РД, г. Махачкала, ул. Времена года, 6

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 вы-
дан Управлением Роскомнадзора по Республике Даге-
стан от 22.04. 2019 г.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан “Редакция респу-
бликанских литературных журналов “Соколенок” и
“Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад
тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай де-
лилрин дуьзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин
маса органра чап хъийидайла, журналдин т1вар къун
чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

КЫЛЕ ФИЗВАЙ ПРОГРАММА

Президент Владимир Владимирович Путина чӀехи бизнесдин векилрин вилик уьлкведа кардик акатдай «Игитрин вахт» тӀвар ганвай цӀийи программадичай лагъайдалай инихъ кьве йисалай виниз алатнава. А программадин макьсад СВО-дин (*Дяведин Махсус Серенжемдин*) иштиракчияр ислягъ уьмуьрдик активвилелди кухтун, абуруз, чпин хушунилай аслу яз, вузрани колледжра чирвилер къачудай ва, жуьреба-жуьре дережайрин къуллугърал хкажна, ватандиз ва халкъдиз вафалудаказ къуллугъ авун давамардай мумкинвал гуникай ибарат я. Са шакни алач хьи, Президентди малумарай гзаф къадар маса программаяр хьиз, амни галай-галайвал кьилиз акъудда. Халкъдизни государстводин тешкилатрин, муниципалитетрин, регионрин ва федеральный министерствойрин килера алай вахтунин игитар аваз, абурун крари рикӀерик мадни чӀехи умудар кутазваз аквада.

Дагъустан Республикадани и программатиз кьетӀен фикир гузва. Республикадин кьил Сергей Алимович Меликов адан тереф кӀевелай хуьзвайбурукай ва алай аямдин игитрин кьисметрикай бубавилелди кӀайгъу чӀугвазвайбурукай сад я. Россиядин Президентдин «Игитрин вахт» программадин сад лагъай паюна дагъустанвияр тир игитри, Энвер Набиевани Темирлан Абуталимова иштиракзава. Абуру кьведани республикадин Кьилин ва Правительстводин администрацияда кӀвалах ийиз са къадар вахт тир. Ингье, абурукай сад Россиядин игит Темирлан Абуталимов, и мукъвара чӀехи къуллугъдал хкажнава – Дагъустандин милли политикадин ва динрин крарин рекъай министрдин ве-зифаяр тамамарун адан хиве тунва. Энвер Набиевни, са шакни алачиз, кье-пака жавабдар къуллугъдал хкаж жада. ГьакӀ хъайила «Игитрин вахт» программачи Дагъустан Республикада гьакъикьидакан кӀвалахзава.

Игитрин вахт! Им адетдин келима туш. Ам Президентдин мецелай зурба метлеб кваз алатнай. Им кьуд лагъай йис я Россиядин Федерациядин Яракълу Къуватри дяведин махсус серенжем тухуз. Виридаз чизва хьи, дяве, гьвечӀиди хъайитӀани, чӀехиди хъайитӀани, телефвилер, хасаратвилер ва зиянар галай затӀ

я. Амма Донбассдивай яргъа тир чкайра абурукай анжах ванер жезва. Гзаф регионрин шегьеррани хуьрера гуя са затIни дегиш хьанвач, уьлкве, адан вафалу рухвар дяведик квайди кьалурзавай лишанарни анрай артух аквазвач. Аялрин чинрал бахтаварвилин хьвер ала, жегьилри чирвилер ва уьмуьрдин лезетрикай менфят кьачузва, мехьерар ийизва, суварар кьаршиламишзава. Куьрелди, уьмуьр вичин хкянавай рехъ кьуна физва. Амма, виридан тахъайтIани, гзафбурун фагьум-фикир уьлкведин рагъ акIидай патан чилерал, абурун патарив жезвай кьизгьин женгерикайни абурун иштиракчийрикай я. Лугьун хьи – алай чIаван игитрикай!

Махсус серенжемдин женгера агъзурралди дагъустанви жегьилрини иштиракзава. Сад ава – иштирак авун. Абуру игитвилер кьалурзава. ИкI тирди уьлкведин Президентдини гьамиша кьейд ийизва, Дагъустандай тир аскерри кьачузвай кьван арденрини медалри ва игитвилин тIварарини субутзава. Дагъустанвайрикай I4 кас Россиядин игитвилин гьетериз лайихлу хьана. Гьай-иф хьи, абурун арада женгера чпин чанар гайибурни ава. Абурукай сад алай йисан июлдин вацра, телеф хьайидалай гуьгьуьниз, вичиз Россиядин Игитвилин «Кьизилдин гьед» гуниз лайихлу хьанвай Сулейманов Султанни ава. Кьасумхуьрел яшамиш жезвай адан диде-бубани галаз Магьачкьалада кьиле фейи мярекатда Кьиблепатан военный округдин командирдин заместитель, генерал-лейтенант В. Кочеткова иштиракна. И мярекатдал Дагъустандин кьил Сергей Меликова ихьтин гафар лагьана: «Чи уьлкведи, чи халкьди чпин аслу туширвал хуьзва. Султан хьтин ватанпересри чпин кьегьалвилералди, жуьрэтлу уьмуьрдалди чаз бахтлу гележег тазва. Виридаз чизвайвал, Султанан кьаст орденар ва игитвилин тIвар кьачун тушир. Ватан хуьн ада вичин асул везифа, пак буржи яз гьисабзавай. Намуслу офицердин буржи. Хцин, стхадин буржи. И буржи ада тамамвилелди кьилиз акьудна. Чна вирида Султан чи ватанагьли хьунал дамахзава. Адан экуь кьамат эбеди яз дагъустанвийрин рикIера амуькда. Ам эбеди авун патал чна вири кьуватар желбда».

Са делил алава хьийин: Султанан анжах 27 йис тир, икьван жегьил яшара аваз подполковниквилин дережадиз хкаж хьанвай офицер тир.

Дагъустанвийри кьалурзавай викIегьвилер кьетIенбур я. Эгер телефвилери вишералди диде-бубайрин рикIер кьарсурзава тIа, игитвилериз гузвай кьиметри женгчийрин рикIерик мадни руьгь кутазва, абурун жергейриз мадни гзафбур желб ийизва. И жигьетдай Дагъустан Республикадин Кьил, генерал-полковник Сергей Меликован фикирар ихьтинбур я:

«Гьар са дагъустанвиди хьиз, зани чи ватанэгьлийри чеб викIегьдиз тухунал дамахзава,- кхьизва ада.- Абур жуьрэтлувилин жигьетдай виридаз чешне я. Чанариз кьурху аватIани, абуру хаталу тапшуругьар кьилиз акьудзава. Баркалладин тIвар патал ваъ, вичин буржидиз, Ватандиз вафалувал кьалурун яз».

Амма чун «Игитрин вахт» программадал хквен. Аквазва ва ванер жезва чаз, уьлкве мадни яргьал фин мумкин тир дяведик кватIани, гзаф чиновникриз чпин нефсери секинвал гузвач – ришветбазвилин рекье абуру чпин «игитвилерни» давамарзава. Бизнесдикай рахайтIа, адан гзаф векилрини уьлкведа арадиз кьезвай четинвилерикай чпиз артухан гелирар кьачуз алахьнава. Кьушу-

нар дядедик квай чІавуз генералар-ришветбазар кьазвайла, амайбурукай рахан гьикІ хьийида?

Аквазвайвал, «Игитрин вахт» программадихъ пара метлебар жезва. Са шак-ни алач хьи, мукьвал гележегда чиновникрин жергейриз махсус серенжемдин иштиракчияр гзаф экъечІа. Иллаки Дагъустан Республикада им чарасуз герек кар я. Вучиз лагъайтІа чи гзаф чкайра гъеле алатай асирдин 90-йисара кутур адетар, алакъаяр давам жезма. Депутатрин ва чиновникрин арадани гъа йисара чпин крар авур, гъеле тахсиркарвилерин иштиракчиярни кваз хъайи ксарин, я туш абурун гъилибанрин суфатар къедалди аквазма. Умуд кутаз жеда хьи, сад-къве йисуз депутатрин жергеярни, муниципалитетар ва министерствоярни абурукай михьи жеда, абурун чкайрал, Россиядин игитар, СВО-да викІегъвилер къалурай къегъял рухваяр къведа. Абур гъалибвилин пайдахдик кваз гъар са шегъердиз, райондиз ва хуьруьз хкведа. Истемишдай, чпин уьмуьр дегиш хъайивал, властни, халкъни дегишвилерихъ тухудай ихтиярар жеда абурув! «Игитрин вахт» программадин макъсадни гъа им я!

* * *

Сулейманан авай яшар
Хуьруьн сечме эгълияр –
Шалбуздагъдиз авай ухшар,
Къилер лацу лезгияр -
КІватІ жезва къвез хуьруьн кимел,
Гъаз важиблу месэла:
- Чи дуьнедин вучиз къилел
Акъатнава велвела?

Девиррихъай девирар физ,
Къвез сад садан гуьгъуьнай,
Шагъидвилер тарихра хуьз,
Вакъияр тваз гуьнгуьна,
Иблисвилер, инсанвилер
Ва абурун макъсадар -
Гумаз писни хъсанвилер,
Уьмуьр тухуз гъар сада.

Дегъ заманра кутур рекъер
Къабулна, яз иманар,
Цава лув гуз ама лекъер,
Чилел – хур гуз иланар.
ИкІ накъандай физ пакадиз -
ЗатІни аквач дегиш яз,
Инсанарни ихътин гъалдив,
Лапагар хъиз, вердиш яз...

- АкІ лугъумир! Девирди гъар
Вичин ктаб кхъизва.

Дегиш тежер келима, цар –
Каламдин хатI ийизва.
Авачирла дегишвилер,
Уьмуьр вилик фирай гьикI,
Гумаз куьгьне вердишвилер,
Физ рекъерай залан, тик?..

«Кьил акъатич гьич, уьмуьр, вай» -
Сулеймана лагъанай.
Гьерекат чи девирдик квай
Де лагъ, гьинай атанай?
Игитвилин крарикай
Чи баркаллу бубайрин,
Гъалибвилин нурарик квай
Къенин игит рухвайрин...

Игитвилиз авай чка
Даим вири вахтара.
Къени ава, жеда пака –
Ватандиз къевез бакара,
Ивидалди хуьз азадвал
Душманривди женгера,
Халкъдин мурад тир абадвал
Хуьз, эцигна сенгерар.

Алукънава игитрин вахт,
Ингъе, чинни веледриз –
Рекъин тийир мейитрин вахт -
Багърийризни беледриз.
Къастар мягкем, рикIер кIевиз
Къуна, хуьз чи тагъсибвал,
Рухвайри къе къада чпиз
Пака герек гъалибвал.

Телефарни, набутарни –
Дяведик квай вирибур -
Жеда халкъдиз игитарни
Тафаватсуз кIанибур.
Къадирлу жен – чи вахтарни
Фидайбур я тарихдиз,
Чи уьмуьрни, са гъунар хьиз,
Лайихлу хьуй тарифдиз!

Якъуб Яралиеван 95-йис

* * *

Бажсарагълу гыкаятчи Якъуб Яралиев 1930-йисуз Къурагъ райондин Цилинг хуъре дидедиз хъана.

Ада юкъван мектеб, ДГУ-дин филфак ва Москвада Литературадин кылин курсар куътягъна. Гзаф йисара «Дагъустандин правда», «Дагъустандин комсомол» ва «Коммунист» газетрин, «Литературадин Дагъустан» журналдин редакцияра кIвалахна 1966-йисуз СССР-дин ПС-дин член хъана.

Я. Яралиев литературадиз шаир яз атана, адан сифте очеркар ва гыкаяяр 1955-йисалай «Социализмдин пайдах» ва «Дуствал» альманахдиз акъатна.

Ам са жерге очекрин, гыкаяйрин ва повестрин кIватIалрин: «Дидедиз хайи югъ», «Пакамахъ», «НуькIрен булах», «Нурар ва хъенар», «Михи булутар», «Аламатдин Уруж» ва маса ктабрин автор я.

«НуькIрин булах» Москвада урус чIалал акъатна. Адан са бязи гыкаяяр «Советрин литература» журналда РагъакIидай патан чIаларал акъатна.

Я. Яралиеван гыликай драмадин эсерарни хкатна: «Хендедадин мехъер» (А. Раджабовахъ галаз) ва «Яру бубуяр пакамахъ» Лезги театрди сегънеламишина. Тамашачийри хъсандиз къабулна.

Ада Россиядин ва Дагъустандин гыкаятчийрин эсерар: Ч. Айтматован «Жамиля», З. Зулфукъарован «Дагълара пакаман нурар», Г. Ладоницикован «Гатфарин куьмекчияр», Н. Носован «Мелеев Витя мектебда ва кIвале» лезги чIалаз элкьюрна ва кылди ктабар яз акъудна.

Я. Яралиев 1991-йисуз кечмиш хъана. Магъачкъалада кучукнава.

Якъуб ЯРАЛИЕВ
(1930-1991)

МАШМАШАР

Гыкая

*Зунни вунни юлдашар,
Чантадавай машмашар.
Аялрин дуствилин манидай.*

Колхоздин жегъил багъда машмашар битмиш хъанва ва чкадин школадин ученикар абур кIватI хыйиз атанва. Аялри ана ашкъидалди кIвалахзава.

Юрфар гъяркъуь, къумрал якIун, къулан буйдин гадади гьалтна ва уф ацалтна, гъамбардал машмашарив ацIанвай зимбил хкана, емишар ящикдиз ичIирна ва юкъ хкажна, къуьнер инихъ-анихъ акъажна. Гъа и арада адан патав, гуя гатун

чими ракъинин зегъем нулар вичихъ садрани галукъ тавур хътин, лацу якларин гададини машмашар авай ведре ял хъувуна.

Къумрал гадади пелелай гьекъедин стлар михъна ва вичин патав инал хтайдавай жузуна:

– ГьикI я, Селим, вун галатнавани?

Селима, вичин гъиле авай ведреда авай емишар ящикдиз ичлрна, къил галтадна лагъана:

– Са клусни, анжах къадарсуз чимида.

– Пагъ, лагъана гъа: къадарсуз чимида! Са тIимил эх хъия! Ваз чизва хъи, нисинилай къулухъ и вацлун дeредa къезил гар къарагъдайди я, ахпа чимивални амукъдач.

– Къайгъу авач, Мирим! Зегъемвили манийвал гана, залай алудуник умуд кутамир! – вич ажуз къалур тавуна, къейдна Селима.

Куьн, аквар гъаларай, гъавурда акъуна жеди: Селимни къумрал Мирим школьникар ва клеву дустар я. Абур машмашар ни гзаф ахтлудатла лугъуз соревнованиедик экечIнава. Къведни вад лагъай классдиз акъатнавай абуру къилдин школайра клелзава: сада хайи хуьре, муькуьдани шегъерда. Селиман буба фадлай шегъерда яшамиш жезва. Ада ана нефтяниквиле клвалахзаватлани, вичин хайи хуьр риклелай алудзавач. Гъар гатуз ада Селимни иниз бадедин патав рахкурзава.

Къве гададинни бубаяр яргъал тир мукъва-къилияр ялда. Анжах абурун дуствилихъ галаз и кар са клусни алакълу туш: школада клелзавай и къве гададиз чпин тухум-тара са мус ятлани мукъвабур хъуникай вуч ава?

Гадаяр, лагъайтла, лап маса крари мукъва авунва. Селима гъамиша шегъердай вичив гваз гзаф къадардин жуьреба-жуьре къугъвадай шейэр: къурмишдай танкар ва самолетар, автомашинар ва самосвалар хкизвай.

Гъа са вахтунда ам са клусни къаних кас тушир, Миримаз вичиз бегенмиш хъайи шей адав гъамиша къугъваз вугудай. Гуьгъуьнай, къведни члехи хъайила, Селима вичин дустуниз шегъердикай ахътин гъейран жадай хътин суьгъбетар ийиз хъана хъи, ада анжах сив ахъаз, вилери гъич луплни тийиз яб акалдай. Шегъер акъван члехиди тирдахъ ва ана акъван гзаф инсанар яшамиш жезвайдахъ Миримавай сифте гъич инанмишвални ийиз хъун мумкин тушир. Ана мензиларни ахътин екебур тир хъи, инсанривай абур яхдиз атлана куьтягъиз хъун мумкин тушир ва гъавилай абур автобусра аваз къекъвезвай.

Миримани вичин дуст тажубарзавай гзаф крарикай гъамиша ашкъидалди суьгъбетдай. Ада шегъердай хуьквезвай вичин дуст саки садазни чин тийидай дагъдин жигъиррай тухудай ва къветери гъихътин чкайра мукар ийидатла, туртурар гъинра гъалтун мумкин ятла лугъудай. Ада гъакI Селимаз, вичин бадеди акъван устадвилелди, ахътин тIсамлу афарар чразвай вергерни ачремичер амай члуру, нен тийидай хъчарикай чара ийизни чирнай. Адаз гъакI дагъдин булахдин михъи ва къайи цик чуьхвена, къел алахна гъазурай таза вергерин хъикъифрихъ гъикъван гзаф дад жадавлани чир хъанвай.

Абур гъич са касни фин тийидай хътин дерин дерейриз эвичIдай, ахпа къакъан синерал акълт хъувурла, гъа хурук акатай гъвечли къванер виняйгуз гадарайла, абур а дар дерейра твазвай ванерихъ яб акализ акъваздай. Амма

абурун виридалайни рикI алай кар дагъдин гурлу вацIа, юмун чкаяр жагъуриз, чуьхуьнагар авун тир. Гьелбетда, эхъвез къулай чка гина аватIа, зарбдиз авахъ-завай цин хура гъатна тухун тавун патал вуч авуна кIандатIа, Мирима вичин дустуниз чирзавай.

ГьакI ятIани, гатуз, саки гъамиша михъиз жедай циз килигиз, нуькIверин магъаматрихъ яб акализ, векъерини цуьквери къуд патахъ чукIурзавай атиррални, михъи гъавадал нефес къачуз дагъдин вацIун къерехдал яргъалди ацуькун, пагъ, дустариз гьикъван хуш жедай кар тир.

Ада Селимаз гьакI дагъдин вацIун къер фириягъ чкайрай балугъар къунин сирерай къил акъудизни куьмек ганай. Гъахъ рахайтIа, абуруз гъатзавайбур еке балугъар ваъ, гъвечIи кIизрияр тир. ЯтIани бязи вахтара аялар балугъар къунал акъван рикIивай алахъдай хъи, абуруз, югъ гъинихъай атана гъинихъ хъфенатIа, гъич хабарни жедачир. Анжах рагъдан хъайила, алай парталар къежейтIани, чпиз пис гишин хъайитIани, кефияр къумбар яз, абур хуьруьз рекъе гъат хъий-идай.

Амма, квез гъеле чир хъайивал, гатун каникулрин вахтунда аялри неинки чпин вахт гъа икI кечирмишзавай, абуру гьакI, колхозчийриз куьмек гуналди, чуьллерани багълара зегъметни чIугвазвай. Гьелбетда, шегъерда яшамиш жезвай Селимани садрани кIвалахдивай къил къакъудзавачир, ам вирибурухъ галаз сад хъиз алахъзавай.

Ада анжах бригадир Жабир халудивай вич Миримавай чара тавун, чеб гъиниз хъайитIани гъамиша санал ракъурун тIалабзавай. Ингъе гилани, машмашар атIун хъийидайла, абур санал алай.

Гъеле багъдиз къведалди вилик амаз гадайри чпиз яцIувал квай мягкъем симиникай кIирер гъазурнавай. Абурун са къил са патахъ, муькуь къилни маса патахъ къекъуьрун герек тир, вучиз лагъайтIа са къил тарцин хилерин арада авай гъачадихъ агалзавай ва муькуь къиликайни ичIи ведре куьрсарзавай. ИкI хъайила, къве гъилни бушдиз амукъзава ва машмашар атIуз регъят жезва. Ихътин къулай алатдикай анжах аялри менфят къачузвай, амма, вучиз ятIани, чIехибуруз ахътин кIирер са акъван хуш тушир. Абуру, гъамиша вердиш хъанвайвал, тарарик гурар кутазвай ва лап къакъан шуькIуь хилерив абур агакъзавачир. ГьакI хъайила, кIирер гвай, зиринг гадаяр галачиз колхозчийривай вуч ийиз жедай къван? Мектебда авай аялриз багъманчивилин бригадаяр сад садахъ галаз соревнованиедик экечIнавайди чизвай ва абуруни чпи-чпихъ галаз ни фад кIвалахдатIа, ни гзаф емишар кIватIдатIа лугъуз акъажунар къиле тухузвай. Битмиш хъана чранвай машмашар тарарилай аватиз чIур жедайди абуруз хъсандиз чизвай.

Гъар са школьникди вири къуватар желбна кIвалахзавай, гъар сад вич гъалиб хъун патал алахъзавай. Анжах къеце пис зегъем гъава авай, тахъанайтIа мадни гъерекатна кар вилик тухуз жедай. Машмашрай ацIанвай ведре гъамбардин патав хкана, ящикриз эчIирдалди аялар михъиз гъекъни-каф жезвай, къеженвай перем лап далудал алкIизвай.

Ихътин вахтунда кIанзни-такIанз вацIалай вилер алудиз жедач. Иллаки къакъан тарце авайла, вич хъсандиз аквазвайла, пагъ, а вацIу вичел гьикъван кIевелай желбда.

ВацІа авай яд михьиди ва кьайиди я, вучиз лагьайтІа ада живедин лацу бармакрик чуьнуьх хьанвай дагьдин кукІушрилай вичин эвел кьил кьачузва. ВацІ са акьван деринди туштІани, адахь вичин аламатарни ава: эгер мукь-аятвал квадарна адан кІаневай элкьвей, цІалцІам кьванерал кІвачер эцигун хьайитІа, гьасятда цІуьдгьуьнна вацІуз аватун ва ахпа зарбдиз авахьзавай цин хура гьатна яд элкьвезвай чкадиз тухун мумкин я.

Исятдани тарцин хилел ацукьнавай Селима са сеферда хьайитІани цик экечІуникай хиялзава: ахпа беден са тІимил кьезил жедай ва кІвалахни акьван четин акьваздачир. Амма, эгер вири гадайри чпин ведреяр гадарна, абур чуьхуьнагар ийиз вацІал фейитІа, бес машмашар ни ахтІуда?

Ваь, вири санлай фена виже кьведач. Ам вич текдиз, садазни чир теже-дайвал фена, тадиз вацІук экечІна, чамарна хтана, кІвалахдив эгечІ хьийиз кІанзавай. Ида анжах са тІимил вахт кьада. Ам чпин арада авачирди садазни гьич чирни жедач... Анжах тадиз зимбил ацІурна гьамбардал фин ва эглеш тахьана, вацІал чукурун герек я...

Селим ихьтин хиялрик квай вахтунда ракъини, дугьриданни, кьуд пад инсафсуздаказ ифирзава, векьер-кьалар алугарзава. Ял ядай вахтни мукьвал хьанва. «Са тІимил эх хьувун хьсан я, – фикирна Селима, – вири ял ягьиз ацукьайла, гьерекатна фена чуьхвена хкведа».

Ингье, эхирни, Жабир халуди шаддиз лагьана:

– Гила, балаяр, квевай ял ягьизни жеда.

Гьахь рахайтІа, и гафарин ван вичин зимбил ацІурна, гьамбардин патав хтанвай са Селимаз хьана. Амай гадаяр, лагьайтІа, гьеле тарарин хилерал аламай. Гьавиляй Жабир халуди алава хьувуна:

– Вуна, Селим, нисинин фу недай вахт амайбурулай фад башламишзавайди гьисаба.

– Чухсагьул, Жабир халу. Вири гадаяр кІватІ хьжедалди, зун са зимбил мадни ацІур хьийиз алахьдай. Анжах исятда, кьур-кьур кьачуна, зи руфуна пис тІал гьатнава. Тадиз валарик катна кІанда, – мад са куьнизни яб тагана, Селима гьерекатна...

Гадаяр, лагьайтІа, сад садан гуьгьуьна аваз гьамбардин патав кІватІ хьжезвай... Ракъини агажарнавай векьерал куьгьне суфра экІяна, гадайри гьарда вичив гвай недай шейэр арадал эцигна. Гьа и арада Мирим секинсуз яз и патахь, а патахь килигзавай: адаз санайни вичин дуст аквазвачир. Ам гьинаватІа? Яраб гилани, зимбил ацІун тавунаваз, тарцин хилел алкІанматІа? ТахьайтІа ам маса гьинихь алатрай?

– Ваз Селим акуначни, Жабир халу? – жузуна ада, эхирни, бригадирдивай.

– ГьикІ акунач кьван, – жаваб гана Жабир халуди, маналудаказ вил мичІна хьиз. – Са шумуд декьикьадин идалай вилик ам тади кваз гьатІа кулариз, вацІун кьерехда авай, катна... За квез ичІи рикІелай гзаф машмашар немир лагьана тагькимарначирни мегер... Ахпа кІвачин рекье хьайила, куь аявал нивай хьийиз жеда?

Гадаяр хуьурена. Миримни секин хъана, вучиз лагъайтIа а хумади вичин дустуниз хасаратвал тагузвайди адаз чизвай. Абур вири мажаливди фу тIуьнив эгечIна.

Гъа и вахтунда Селиман кьилел маса дуьшуьш атанвай. Ам гъеле валарикай хкечIиз агакьни тавунамаз, адаз патав гвай вацIун цин лепейрик акатна, вичивай вич бегъем хуьз тежезмай гъвечIи гада акуна. Ада гагъ са гъил цавуз хкажзавай, гагъ адан кьилни кваз цик акатзавай. Чамарна вацIув агакьай Селимаз мад яргъалди фикир хъийидай вахт амуькьнач. Шуткьунна перем хтIунна, шалвардин кикерай кIвачер акъудна, ам це гъахъна ва са легъзеда адав агакьна. Селим ам кьерехдиз акъудиз алахънавайла, вич кIвачик элкъвей цIалцIам къван акатна, ярх хъана. Гада кьутармишнатIани, вацIун гужлу ци адав гъич вил ачухдай мажални вуганач. Гагъ и патахъ, гагъ а патахъ элкъуьриз, ам кьилихъди виняйгъуз тухвана, са шумуд декьикъада ам канабдин еб хъиз элкъуьрна... Вичивай вич квахъай Селимаз цин гужлу кьуватди вич вацIун кьерехдиз гъикI акъуднатIа, хабарни амуькьнач.

БицIи гада вацIун кьерехдал акъвазнавай, вичин чумалар хътин вилер экъисна, ам лепейриз килигзавай ва адаз вич кьутармишай кас гъикъван кIеве гъатнаватIа аквазвай. Бирдан вич-вичел хтайла ада кIевиз, зегъле ракъурдай гъалда гъарайна:

– Ба-ат-ми-иш же-ез-ва!! Куь-уь-мек це-е-е!

БицIека гамишар хуьзвай нехирбан тир вичин бубадиз нисинихъ недай фуьяд гъанвай. Гададин гъарайдин ван галукъайла, ам вацIун кьерехдиз мукъва хъана ва ада саки вич-вичелай фенвай Селим чилелай хкажна, гъилераллаз хуьруьн больницадиз тухвана...

Мирима, лагъайтIа, и чIавуз хъран таза фу нисидихъ галаз гзаф иштягъдалди незвай. Вич фавай тух хъайила, ада гатанвай серг кьилел кваз акадарнавай цуру некни хъун хъувуна. Ада инсандин бедендив зегъемвал агуддач лугъуда. Чанда серинвал гъатна, саки суьст хъанваз, ам ацукънавайтIани, ара-ара вацI галай патахъни килигзавай. Гъеле адан дуст Селим хтана ахкъатнавачир, эхир.

Гила гзаф-къалабулухвал акатнавай Мирим къарагъна, тадиз вацI галай патахъ фена, адан кьерехра вил экъуьрна, валаризни килиг тавуна, ада тунач.

Адаз вичин дуст санайни акунач. Ада Селимаз кIевиз эвериз башламишна, амма жаваб гудай касни хъанач. Эхирни, кефияр лап чIуру яз Мирим элкъвена, багъдиз хтана. Ина адаз Селиман парталар гъиле авай бицIи гада акуна. Ада бригадирдиз ва элкъуьрна ам юкъва тунвай вирибуруз вацIа хъайи дуьшуьшдикай ихтилатзавай. БицIекан ихтилатди вичик гзаф къалабулухвал кутунвайтIани, шегъердай хтанвай дустунал Мирима рикIяй дамахни ийизвай: а акунрай кстахдиз хвенвай, зерифди хъиз къатIуз жезвай гадади, четин вахтунда гъахътин къетIивал авунвай. Мирим тадиз чукурна больницадиз фейидакай мад лугъунни герек туш. Гъелбетда, хейлин гадайриз адахъ галаз физ кIанзавай. Амма Жабир халуди, абур бейкеф тежедайвал, гъавурда туна хъи, больницадиз вири санлай гъикI хъайитIани ахъайдач. Виридалайни хъсан кар Селиман кьилел са хата-бала татун я. Машмашарни кIватI тавуна, акъвазариз жедач эхир.

Больницадив агакбайла, Миримаз тадиз вичин дустунин патав палатадиз физ кІан хяна. Амма дежурный медсестради ам акъвазарна:

– Исятда адан патав касни ахбайна виже къвезвач. Селим ахварик ква. Адаз секинвал герек я, – гъавурда туна Мирим.

– Ам гзаф писзавани? – сабурсузвилелди жузуна гадади.

Медсестра милиз хъурена:

– Пака ва я муькуь юкьуз чна ам ахбай хьийида. Аллагьдиз шукур, адаз ахьтин пис хаталувал хьанвач. Нянихъ ша, Селим ахварикай уях хьайила, за вун адан патав ахбайда.

Элкьвена багъдиз хтайла, Мирима бригадирдиз ва гадайриз вичиз Селим аквадай мумкинвал тахьайдакай ва дежурный медсестради хъ галаз вичи авур суьгьбетдикай ихтилатна. Жабир халуди адан къуьнел гьил эцигна ва инан-мишвилелди лагъана:

– Перишан жемир, чан хва, ви дуст сагъ хъжеда. Ада зурба къегьалвал авунва, инсан къутармишнава. Вири кІвалахар хъсан жедайди ваз аквада хьй!

Дугъриданни, Мириман рикІиз гзаф пис хьанвай, ам перишан тир. Амма Жабир халудин гафари адан руьгъ хкажна, ам шадарна.

Амма мад вуч ийида къван: кІвалах гьикІ хьайтІани давамарна кІанда! Ада са акъван тади квачиз фена, тарциз акъахна машмашар са-сад атІуз ведредиз вегьена. Тарцин лап кукІушда авай хилел акъатайла, бирдан ада, амайбурукай хкатна, ириз акъазвай хьипи машмашдиз фикир гана. Гьил яргъи авуна ам атІуз кІан хьайила, тажубвилелди адан рикІяй хиял фена: «Вагъ, и машмаш лап ракъинин кІусуниз гьикъван ухшар ятІа аку гъа! Гъакъван ам экуь-хьипиди, назикди ва саки нур гузвайди я. Багъда гьихьтин алапат жедай емиш битмиш хьанватІа килиг садра!»

Ада атирдин ни галай машмашдин къвалаз кІас яна. Ширинвал квай таза ширедин дадуни яни, тахьайтІа вичи пІузарривди ракъинин кІус сиве къурдакай фикир авуникди яни, адан рикІе авай гъам-хажалат тадиз алатна, фейи падни чир хьанач.

Рагъ дагъларихъ хъфена, адан эхиримжи нурарни чуьнуьх хъхьайла, чпин гьилевай кІвалах куьтягъна, гадаяр багъдай зкъечІна. Ахпа яваш-яващдиз вири дере хурушумдин мичІи пердедин далдадик кІев хьайила, Мирим больницадиз фена. Ингъе гегъенш, лацу халат къуьнерихъ галаз ам дустунин месин къилихъ ацукънава. Гьеле къведни кисна акъвазнава, анжах кІуфал хъвер алаз абур сад садаз килигзава. Эхирни, Миримавай къарай къаз хьанач:

– ГьикІ я, кефияр ачух хъжезвани? – жузуна ада, адет яз азарлудавай хабар къадай гафар лагъана. Вичин дустунин секинсузвал къатІана, Селимани кІубандиз жаваб гана:

– Хьайи са затІни авайди туш къван, яда. ГъакІ са тІимил къван, – гъакъкъатдани ада вичиз хьайи хасаратвал чуьнуьхзавачир, исятда ада са тІал-квални гьиссзамачир.

– Кьил тІазвани? – вичин нубатдай секинсузвал къалурна Мирима.

– Вири хъсан я, заз писзавач.

– Ягъ, са кІусни тІазвач? Са чкани? – тажубвал авуна Мирима.
 – Са тІимил къван... Духтурди къе-пака алатда лугъузва.
 – Вуна жув сагъар хъия, дарманар хъухъ...
 – Акъваз садра жуван дарманарни гваз. Вуна заз нин звено вилик акатна-
 ватІа лагъа.
 – Гъа вуна кІвалах авур, – кІуфал хъвер атана Мириман.
 Чина хъвер гъатна, Селимани лагъана:
 – Эгер за квехъ галаз санал няналди кІвалахнайтІа, чна генани гзаф машма-
 шар ахтІудай!
 – Вири гадайрини гъакІ лугъузва... Селим, лугъузва, вирибурулайни кІубан-
 диз кІвалахиз вердиш хъанва, ада машмашар михъиз ахтІузва... Де хъсан, – са
 жизви кисайдалай къулухъ давамарна Мирима, – исятда геж хъанва. Дидедик
 гъалаба акатунихъайни заз кичІезва... Эгер вун пака ахъа хъувун тавуртІа, за
 ваз вуч гъида? Вун духтурханадиз аватнавай азарлуди я, эхир?
 Генани гзаф хъвер акатна, Селима жаваб гана:
 – Машмашар гъваш...

ВАЗ ХУШ СЕФЕР ХЪУРАЙ, БИЛБИЛ!

Пагъ, алахъай юкъуз тама къекъуьн хупІ хъсан тушни! Вични гуьлуьшан
 гатфарин вахтунда, тфенгни къуьнуьхъ вегъена. ГъалтайтІа са гъуьрч яда,
 тахъайтІа михъи гъавадал къекъведа, тІебиатдин гуьзелвилел ашукъвал ийи-
 да, къацу чІурал ацукъна ничхиррин магъаматрихъ яб акалда. Икрагъ тежедай,
 гъар жуьредин ниэр галай тамун цуьквер кІватІун гъи касдин рикІелай фида
 къван! Тама машгъул жедай кІвалахар тІимил авани мегер?

Мумкинвал хъайи гъар са сеферда зун хуьруьн патав гвай тамуз физва. Аниз
 зун жезмай къван экуьнахъ фад рекъе гъатзава. Квез гъич садрани тамал чан
 гъикІ акъалтдатІа акунани? Чпелай гуьзел декъикъаяр жеч! Рагъ экъечІдай па-
 тахъай цавун кІаниз сифте рагъулвал квай некІедин ранг яда. Ахпа йифен мичІи
 цавун тагъдивай дагъларин синер са уьтери чара жеда. Экуьнин ишигъ артух
 жердавай мичІивал дерейринни дагъларин далдайрихъ катда. Акуна-такуна ца-
 вун кІан яру жеда ва дагъларин синериз ракъинин сифтедин нулар хъичида.

Са пакамахъ, тамун къерехдал къалиндиз къацу векъер экъечІнавай майдан-
 дал, са къулай чка жагъурна, зун хилер гъарнихъ чукІурнавай мегъуьн еке тар-
 цин кІаник ферикъатдиз ацукъна. Заз акІ авай хъи, гуя лап чІехи суьгъуьрчи тир
 тІебиатди зун вичел гъейранар авун патал, акъваз тавуна гзаф алахъунар ийи-
 звай. Зун яб акализ кисна акъвазна. Яргъи йифди кис хъана акъвазай къушари
 рикІиз гзаф таъсирзавай чпин манийрик къил кутуна. Ахпа къуд патаз чІигъ-
 и-чІигърин къати сесер чкІана. Абур яваш хъайи арайра нуькІверин чІив-чІи-
 ривдин, куьтІ-куьруьтІдин ванер гужлу жезвай. Анжах къушарин нагъмаяр
 са жизви яваш хъайила захъ жуьрба-жуьр цуькверин хуш атирар галукъзавай.
 Абуру зун гъавалу авуна саки пиянарзавай. Пагъ, ихътин гъавадал нефес къачуз
 гъикъван регъят я!

Инлай къарагъна зун маса чкадал физ гъазур жезвай арада, бирдан зи вилик квай тарцин хилел са нуькIре лув гана. Сифте адаз за са артух фикир гана. Гуя за вич саймиш тийиз акурла ада гагъ са, гагъ маса патахъ элкъез, вичин кIуф агъуз, виниз ийиз магъаматдик кьил кутуна. Ахпа ам акъваз хъувунач. Ам билбил тир. Адан ширин маниди зун бегъем сустарна. МукънатIисди вичел чIугвазвай ракъ хъиз, зи вилер адалай алатзавачир. За адал пехилвални ийизвай. «Бах-тавар ничхир, ви чкадал зун вучиз алач! – фикирна за жувакди. – Завайни икI инсанар ашкъилу ийиз жедайтIа хупI хъсан тир».

Фикирдай билбилдихъ галаз икI веривердер ийиз гъикъван вахт алатнатIа заз чидач. Сад лагъана куларивай хабарсуздиз атай чуьнуьругди билбил вичин хци къармахра кьурди заз акуна. Са легъеда зун завай квахъна. Ахпа бирдан зи гъил патав гвай тфенгдал фена. За вагъши лишандик кутуна. Тфенг акъатна. Кьилел кIватI хъайи гум кьери хъайила заз буш хъанвай лувар ахъа хъана, чуьнуьруг виняйгъуз аватзавайди акуна. Заз кьирмеяр билбилдихъни галукъиз кичIезвайтIани, билбил азад хъана. Инсанрин кефияр хурам авун патал ада масанихъ лув гузвай. Зун ам вилеривай къатIуз жезмай къван гагъди билбилдин гуьгъуьниз килигна.

– Ваз хийирлу сефер хъурай, инсанрин хушбахлувал патал манияр лугъузвай устад!

ПАКАМАХЪ

Цав дагъдин чархай акъатзавай булахдин яд хътин михъиди, вилиди ва а кьил авачирди яз аквазвай. Пакаман ракъинин кьизилдин пуф янавай хътин нурари куьчеда авай тарар, кIвалерин къавар, кIвачик квай чиле цанвай кьир чими ийиз башламишнавай. Йифиз къванвай марфадила гъуьгъуьниз къеце авай гуьзел гъавадал нефес къачуналди тух жезвачир. Ада инсандин кефи саз ийизвай, рикI шад. Куьчедай физвай са яшлу итимдиз за фикир гана. Ам зи вилик кваз физвай ва адан кIуфал хъвер алай. ГъинавачтIани, къенин йикъан гуьзелвилел амни ашукъ хъанвай. Адал алай фуфайкадин къве дуьгме тунвай, кIвачелни кIуфар шуькIуь, куьгъне калушар алай. Кьилелай чал бармакни, цIийиз эцигнавай векъин кIунтI хъиз экъиснавай. А итим бирдан акъваз хъана. Куьчеда цанвай кьирда вилер атIумна ам са кез ятIани мукъуфдивди килигна. Адан чина авай хъвер гъасятда квахъна. Зани «акван садра ада вуч ийизвайди ятIа» лагъана фикирдик акатна гуьзетиз эгечIна. Яшлу итим садлагъана гьалт хъана ва ам са нивай ятIани чкIанвай къуьл кIватI хъийиз эгечIна. А баркавандин тварар цIалцIам кьирдила кьизилднн кIусар хъиз аквазвай. Ада вичин ргай еке гъил галтадна вири тварар санал хукIватIна ва кьизилдин багъа тикеяр хъиз, абур дикъетдалди вичин жибинда туна. Зун адан гъавурда акъуна. Зегъметар чIугуна битмишарзавай ризкъи инсанри кIур гуз чилел хъун гъи лежбердин рикIи къабулдай кар я!

Ахпа заз тийижир а кас куьчедин муькуь патаз экъечIна ва къекъвена бульварда гъахъна. Зунни ам физвай патахъ галай са идарадиз жуваз герек кIвалах аваз фин лазим тир. Гъавиляй зани адан гуьгъуьниз еримишна. Куьруь и

бульвардин атІа кьил шегьердин майдандал акъатзавай. А майдандални ацІай якІарин, тумпуц хьтин, элквей чин, яру булушка алай са гъвечІи руша вичин гьиле авай фу гъвелер-гъвелер ийиз лиферин вилик вигъезвай. И кьушарни кь-арагъиз ацукъ хьийиз, сад садалай дирибашдиз вилик физ, фан гъвелериз кІуф ягъиз гьерекатдик квай. Абурукай бязи викІегьбуру рушан капан юкъвалай фаз кІуф язавай.

Заз тийижир, фуфайка алай итим рушан патав агакъдалди аялдин гьиле авай фу куытгагъ хьана. Ам мукъув агакъайла лиферин луж санлай цавуз кьарагъна. Арадай са вахтни тефенмаз абур адан кІвачерив хтана чилел ацукъ хьувуна. Заз таниш тушир кас акъваз хьана. Лифер адан патав санихъай санихъ гзаф элкьена. Са вили лиф и яшлу касдин кьуьнелни кваз ацукъна. А итимдиз ли-фериз гишинзавайди чир хьанатІани, тахъайтІа и кьушар ихтибарвилелди ва хушвилелди вичив агатуни адан рикІиз таъсир авунатІани чидач, ада вичин жибиндай са капашдавай тварар акъудна лиферин вилик эчІирна. Адан патав ничхиррик генани гзаф гьерекат акатна. Таниш тушир касди жибиндай акъу-диз акъваз тавуна лифериз тварар вигъезвай, ада абурулай вилер алудзавачир. Са шумуд декъикъадин идалай вилик серинвал акатай адан чин гила хьуьтуьл хьанвай ва акваз-акваз мили хьвер акат хьувурла чиниз ракъинин нур хьичейди хьиз авай. Майдандилай физвай масабурни лиферин патав кьвез акъваззавай ва абурун чинрикни шадвал акатзавай. Гьа и арада садлагъана вичин дидедин гьил ахъайна са гъвечІи гада вичин шадвилай кьушарал тепилмиш хьана. Адаз са лиф кьаз кІанзавай.

Лиферин луварик тадиз гьерекат акатна. Абур цавуз хкаж хьана. Дидеди вичин аялдин гьил кьун хьувуна ва адаз ам инилай хутахиз кІан хьана. Кьве кІвачини чил гатаз гададик кьал акатнавай. Адаз инлай хьифиз кІанзавачир.

– Эгъ, гьихьтин кьуччагъ туштІа аку садра! – хьуьтуьлдаказ лагъана кьуьзуь касди.

Гьа и арада лиферин са пай патав гвай дараматрин кьаварал ацукънавай, са бязибур къакъан цавуз хкаж хьана майдандин винел элкъвезвай. Лифери йи-гиндиз лув гузвай ипек хьтин михьи, вили цавай абур зарбдиз вилик физвай лацу лекеяр хьиз аквазвай. Вичин рехъ давамарзавайтІани кьуьзуь касди цава авай лиферилай вилер алудзавачир. Адан чина гьа виликдай хьиз шад хьвер авай.

За таниш тушир и касдив агакъарна. Зун адан вилериз килигна. За къатІай-вал, гьа заз хьиз адазни лифер гьакІан кьушар ваъ, чи умудлувилин ва хушбах-твилилин лишан тир.

Кьуьзуь кас зазни килигна ва са тІимил кьил галтадна хьиз чна сада садаз салам гана.

АШУКЪДИН МАНИ

Ашукъ Мирзедиз экзамендай «вад» кьачур аялдиз къван шад хьанай. Бес жечни – ам декададин иштиракчивиле тестикъарнава. Гьикъван яшлу ятІани, ам сифте сеферда Москвадиз физва эхир.

Ашукъ чина хъвер аваз, рикIе шад мехъер аваз куьчедайгуьз эвичIавай. Бирдан цавай аватайди хъиз, адан вилик са жегъил гада акъатна.

– О-гъо, москвалу, – вичин ачух гуьгъуьлдив къазвай жуьреда башламишна Мирзеди, – вун хвашгелди. Валлагъ, хтул Ризван, вун акурла зи гъава мадни ачух хъана. Вун гъич куьчедал-гъенел экъечIаваач хъи?

– Хъфидалди авуна кIанзавай са бязи кIвалахар ава.

– Я хтул, зунни Москвадиз мугъман жезва гъа. А чи гуьзел меркез акунихъ фадлай зи вил галай. Гида за Ленин бубадални са кьил чIугвада.

– Хъсан я ман, – лагъана Ризвана. – За ваз вири чкаяр къалурда. Чун мавзолейдизни фида.

– Вун, аквадай гъалда, Ленинан патав мукъвал-мукъвал физва. Гъа кI тушни? Гъа?

– Сифте йисуз садра фенай, – жаваб гана са жуьре хъайи студентди.

– Бес мад феначни? – ашукъдин чинавай хъвер саки акъатна.

– Ваъ.

– Мад фенач? – ашукъдин рIамар агаж хъана, пеле биришар гъатна.

Вичин жавабди Мирзедин гуьгъуьлар чIурайди Ризвана къатIана. Ам ий-ир-тийир квахъна ччилиз килигиз акъвазна. Са арадилай кьил хкажайла адаз Мирзе вичин патав гумачиз акуна...

Гуьгъуьнин юкъуз куьчедай фидайла Ризванан япарихъ вичиз эверзавай ван галукъна. Ам а патлахъ килигна. Айвандихъ галай Мирзеди гъил эяна гададиз вичин патав ша лагъана.

Ризван айвандик экъечIайла ашукъ адан вилик атана.

– Заз вун акуна кIанзавай. Гена вун гъалтна хъсан хъана, – студентдин салам къурла лагъана ашукъди. – КIвализ ша. Вахъ галаз ийидай са ихтилат ава.

... Ингъе столдихъ къве кас ацукънава. Абурукай сад чурудиз жанг янавайди, кьилел алай чIарар михъиз рехи хъанвайди, ччина камаллувилин биришар гъатнавайди, муькуьдини гъеле чурудал бегъем чIарни акъалт тавунвай жегъилди я. Ашукъдин вилери кьелечI кьебекърин арадай цIарцIар гузва. Жегъил хъсан абуруар алай, якIа-чIарчIе авай гада я.

Пел са тIимил агажна Мирзе рахаз эгечIна:

– За квез, жегъилриз, Ленин кIандач лагъана фикирзаваач. Вун зи гъавурда дуьз акъукъ. Вуна Москвада кIелиз им къуд йис хъанва. Анжах са сеферда адан патав фена вуна дуьз кар авунач. Москвадиз акъатайла, залай алакъайтIа, йикъан-йикъан зун адан патав фида. Агъ, жегъилар, квез адан къадри гъеле бегъемвилелди чир хъанвач къван. – Мирзеди дериндай нефес къачуна. – Ам чи рикIай уьмуьрлух акъатдач. Ада чаз авур хътин куьмек гъич са диде-бубадилай чпин веледризни ийиз алакъдачир.

Ашукъдин гафарихъ кисна яб акалзавай Ризвана вич кутуг тавур са гъалда аваз гъиссзавай. Адаз вичи са чIехи тахсиркарвал авурди хъиз тир.

– Вуна багъишламиша, хтул, – давамарна ада, – гъижранди, зулуматди, кесиб инсандин рикI кайи а йисар къенин гуьзел девирда рикIел хкун заз са кIусни хуш туш. Амма а вахтунда куькIвей ишигъди чи рикIер михъиз нурла-

мишна. А ишигъни чаз Ленина гъана. Адахъ галаз сифте таниш хъайи йикъари михъиз зи уьмуьрдин рехъ дегишарна.

– Ваз Ленин акурди яни? – тадиз жузуна студентди шадвилелди, кефияр ачух хъана.

– Гьелбетда, адан суьрет гъар са дагъвидин къанажагъда гъатнава, кIвалахрай аквазва.

Къуьзуь кас кис хъана. Ада явашдиз столдин дехил ахъайна. Са тIимил вахтунда ам вилери гъич лупIни тийиз адан къенез килигна. Ахпа ада вичин гъеле къуват кумай къве гъилни дехилдин къене туна. КIанивилелди килигиз-килигиз анай гзаф мукъаятвилелди са чар акъудна ва ам авай гъилер Ризванан вилик гъана акъвазарна.

– Ингъе, хтул, лап багъа ядигар яз хуьзвай газетдин кIусунилай зун сифте сеферда Ленинахъ галаз таниш хъана. Килиг, ам зи гъиле гъатайдалай инихъ гзаф йисар алатнава. И чарчин кIус вахтуни лап чуру авунва, адан ранг дегишарнава. Амма зи уьмуьрда гъалтай вири четинвилери ада заз куьмек ийиз хъана. Зи рикIе а шикилдилай ваз аквазвай касдин къамат гъамиша цIийи яз амукъда.

– Ам гъикI хъайи кар я?

– А вахтунда зун лап жегъил тир. Чиг жегъил. Диде-буба къена етим хъайи зун имидин патав гвай. Адавай вичин чIехи хзанни хвена зи къайгъуни чIугваз жезвачир. Эхтилат яргъал тефирай, за ваз лап куьрелди ахъайда. Гъикъван ваз вахт авачтIани, яб акалун за вавай тIалабзава. Рабочивална чпин къил хуьн патал хуьрйя физвайбурухъ галаз имиди зун Бакудиз ракъурна. «Алад, чан бала, – лагъана заз имиди, – вун бахтлу хъурай, белки ана вавай ви къил хуьз жен. Ваз ана, белки, акъван пис тежен. АлакъайтIа чунни рикIелай ракъурмир».

– Бакуда уьмуьрди вичин саврух къужахда къуна зун санай саниз акъудна. Мад са рябетлу чка зал гъалтнач. За гзаф чкайра кIвалахарна, амма санани я зи руфуна са къас фу хъанач, я тандал партал. Ахпа кIвалахзавай рабочийривай заз большевикар лугъудай ксарилай ван хъана...

Мирзе икъван гагъди Ленинан суьретдилай вилер алуд тийиз, адан камаллу чинин гъар са лишан чирзавайди хъиз дикъетдалди адаз килигзавай. Къил хкажна ада Ризваназ вил яна. Адан вилерни суьретдал алай. Къил агъуз хъувуна Мирзеди вичин эхтилат давамарна. Ада а какахъай, алаш-булаш хъанвай девирда вичин къилел атай къван крарикай къалабулук кваз лагъана. Ам акъваз тавуна къизгъиндиз рахазвай. Вичи анжах ктабрай кIелай вакъиаяр гададин вилик атана жанлукъур хъиз акъвазнавай.

– Деникинан алчах кIеретIри Дагъустандани Азербайжанда гъулгъула тунвай. Абуруз кутугай гъалда ягъун къуна кIанзавай. Куьрединни Самурдин халкъар Урусатда куькIуьрнавай азадвилин ишигъдин экв туьхуьр тавун патал са стхаяр хъиз къарагънавай. И четин йисара Бакуда авай «Фарух» тешкилатдин тапшуругъдалди Дагъустандиз хтанвай зи гъиле Ленинан суьрет авай газет гъатна. А суьрет атIана ядигар яз за жуван рикIин патав къултухда туна хвена. Кар кIеве гъатай гъар са дуьшуьшда гъиле къаз за адахъ галаз меслятар ийидай. Валлагъ, чан бала, а вахтунда, лап гилани заз акI жеда хъи, ам чахъ галачиз,

ам чи гъар са касдин рикIе авачиз хъанайтIа, чавай къе и шад девранни гъализ жедачир...

Мирзеди акъваз тавуна суьгъбетзавай. Ризвана лагъайтIа, вири фикир адан гафариз гузвай. Адан вилерикай жуьрба-жуьр вакъияяр карагзавай.

– Эхирни гъижрандин цифер чкIана чи дагълариз азадвилин ракъинин нурар хъичена. Бес гъа вахтунда тушни закай ашукъ хъайиди? Бахтавар девир-дикай, ам кесиб халкъдиз гайи касдикай манияр лугъун тавуна гъикI акъвазиз жедай мегер? А вахтунда за сифте яз мани туькIуьрна. Хуьрерай хуьрериз физ за ам халкъдиз а чIаварлай инихъ лугъузва.

Мирзе кис хъана. Ризванани къил хкажна. Адаз ашукъдин фагъумлу чина са жуьредин нур гъатнавайди хъиз авай. Адан кефияр саз тир. И кардикай менфят къачуна Ризвана жузуна:

– Мирзе халу, бес декададин вахтунда вуна а мани лугъудачни?

– Гъелбетда, я хтул. Ам эвелни-эвел лугъудай мани я. Мад ахътин суал жеч хъи.

Столдихъай къарагъна Мирзеди хкунихъ галай чуьнгуьр къачуна, хуруз чIугуна, адак квай тезенаг хкудна симерив хкIуна мани лугъуз башламишна. КIваллиз адан ширин сес чкIана:

**Ленин-Ленин, чи регъбер я, буба я,
Чи рикIериз гъикъван и тIвар мукъва я.
Дагъвийриз ам чанарлайни багъа я,
Азадвилин экв гъайиди гъам я чаз.**

**Чехи Ленин чи уьлкведин дамах я,
Чи уьмуьрдин хушбахтвилин даях я,
Адав гвайди Октябрдин пайдах я.
Гележегдиз рехъ гайиди гъам я чаз...**

Ризванан фикир маниди вичел желбнавай. Амма адан хиялар чи уьлкведин рикI тир Москвадиз, Кремлдин дворецдин гегъенш, экуь залдиз акъатнавай. Залдин сегънедани исятда хъиз хуруз чуьнгуьр чIугуна ашукъ Мирзе акъвазнавай. Залда ацукънавай агъзурралди инсанри ада исятда бахтавар уьмуьрдикай, халкъдиз а уьмуьр гайи арифдар касдикай лугъузвай манидихъ яб акалзавай...

Мшират

Майрудин БАБАХАНОВ,
Дагъустан Республикадин халкъдин шаир

ЖАЗА САД ХЫИЗ ГУЗВА НА...

(Цийи шишар)

АЖАИБ КАР

Тимил вахт тир Совет уьлкве чкIана,
Герек хьана, сад Дербентдиз атана.

Экуьнкьилий хапIа тIуьнвай нахутIрин,
Мажбур хьана физ, жагьурна, захутIдиз.

РакIарал сад, кесе куьрсна чIулунихъ,
Акьвазнавай, ахьайна ам пулунихъ.

Пакад юкьуз дагъви кимел экъечIна,
Хуьруьнбуру суалар гуз эгечIна:

- ГьикI акуна ваз Дербентар фейила,
Гьукуматдин гьалар дегиш хьайила?

- Къеле гьеле кьулп я вичин чкадал,
Гьуьлни кIане - гьужум ийиз яхадал.

Халкъар авай физ агьадал-винелди,
Саки вири вилик хьиз я, куьрелди.

Анжах са кар ажаиб за къатIана,
Дегиш хьайи и гьукумат атана:

Баша-рекъе фин паталди са недай
ЗатІарихъ тир пул гузвайди сифтедай,

Гила гьалар гьикІ я за квез лугьурай, –
Нежесдихъни пул къачузва къацІурай.

ЧЕХИРДИН ЭХИР

(Къиса)

Са уьлкведин пачагьдиз
Ичкидикай ван хъана,
Адаз, ам вуч затІ ятІа,
Ахтармишиз кІан хъана.

Кьилди кьилихъ са нянихъ
ХъапІ къведалди хъивегъна,
Ксана вич алайвал,
КІаник месни тевегъна.

КъарагъайтІа пакамахъ,
Кьил гьатна хупІ кІевера.
Гъарайзавай пачагьди:
- Сагъардайдаз эвера!

КІватІна вири жерягъар,
Тавур дарман амукънач,
Амма пачагъ паталди
Са регъятвал алукунач.

- Дава-чара авачир
Им вуч залум завал я?
Талукьбуруз хабар це,
Лагъ, зи ажал мукъвал я.

И чІавуз са къекъвераг
Пайда хъана варарал,
- Зун машхул я, - субутиз, -
Кьил сагъардай крарал.

Гафар ийиз тамамбур,
Вич тегьерсуз къацІанвай.
Шалвар гуя гишин пуд
Жанавурди жакъванвай.

Маса чара амуьнач,
Гъана мукъув пачагъдин.
Дарман сад тир – чехир тир
Цийиз атай жерягъдин.

Гъикъван такІан ятІани,
Ягъна са кьве такъадиз –
ТІал атІана, хтана
Пачагъ накъан чкадиз.

Мадни хъвана атайдан
Чирвилерин сагълугъдай.
Тайинарна ам вичин
Къил дуьзардай къуллугъдал.

Фена йикъар, варцарни –
Хъваз, къил сагъар хъийизвай.
Садани яб ягъ тийиз,
Гьукуматни чкІизвай.

Са сеферда нубатдин
Чехирдин цел гъайила,
- Идан эхир мус жада? -
Вичиз суал гайила,

Жавабналдай атайда,
КичІелани регъула:
- Пачагъ, гъа и зал хътин
Шалвар вални хъайила...

АМАЛДАР КЪАРИ

I

Яргъал хуьрйя рушан суракъ жагъана,
Ам це лугъуз садан диде атана.

- Адетар я, квехъ руш ава, чахъ – гада,
Пис жедачир авунайІа са савда.

- Азиз вах, чун ви гъавурда акъуна,
ГъикІ жавабда, бес гада вич такуна.

- Аквадачни, ам чІехи са суал туш,
Куьн захъ агъугъ, садалайни усал туш.

- Хъвадай хесет квани? Чѣхи руш гана,
Пияниска гьалтна, сада чун кана.

- Къенин къалди я пІапІрусни чІугур туш,
Я рюмкани гьиле къуна акур туш.

- Туьнтди яни, хесет квани гатадай?
- Ван хъайид туш кІевиз къванни рахадай.

- КІандай рушар ава жеди парабур?
- Ваъ, я чан вах, саймишдай туш чарабур.

- Вуч кеспи ква, гьи къуллугъдин чІехид я?
- КІвалахда ам бубадилай фейид я.

Рушан патаз къари пара хуш хъана,
Къавумвилел рази хъана, руш гана...

2

Са вацралай, вилин кІанер кІІана,
Шехъиз-шехъиз, руш элкъвена хтана.

- Гъуъл кІан хъана, рази хъана фейиди,
Хийирдиз хъуй, хтана хьи, къейиди?

- Алдатмишна чун фендигар къариди,
Ваз ақунач, диде, ана хъайиди:

Гададив гьич са кеспини гвайди туш,
Ичкибаз я, кІвалахдик хев квайди туш.

Лугъудайни, патара вил авай туш?
Са йифизни ам кІвале заз жагъай туш.

Накъ къачуртІа, луъл пиян яз хтана,
Сиви чуькъни тавуна, зун гатана...

3

Руш кІвалеваз, са гьафте къван алатна,
Ам хутахиз, эхир къари акъатна.

- Гьи чин алаз хтанва вун мад иниз?
Тапаррин кІунтІ, регъуь тушни ви чиниз?

- Я чан къавум, ни авуна тапарар?
Ни ганва ваз закай чѳуру хабарар?

- На лагъанай, рюмкани гваз акур туш...
- Гъа чѳавуз куьн дуьз гъавурда акъур туш,

Вич кьве чѳук хъуй, табнатѳа ваз зи меци:
Птулкадай хъвазвайди я къей хци.

- На туширни чарад авач лагъайди...
- Зи ягъсуздихъ халадруш я галайди.

- Ви гафар тир: «Хесет квай туш рахадай...»
- Къейи хци чуькъни тийиз гатада.

- Кѳвалахда ам на бубадив гекъигнай,
Буба авай жергеда ам эцигнай.

- Дуьз я, дуьз я, гъа гафарни хъайид я,
Буба, чан вах, хцелайни фейид я.

Куьбур гьалтна, квез аллагъди гана хъи,
Зи итимди зи жигерар кана хъи.

Вилелайни са кьве стѳал вегъена,
Абур акур къавум михъиз туьхвена:

- Чнани мад кун тийин и кайиди,
Ахлад, чан руш, жеда ана хъайиди...

ЛАМРАН САВДА

I

Пулат, чѳехи къуллугъарна патарал,
Хуькведайвал хъана хайи накъварал.

Вири авай, кѳвалер-йикъар шегъерда,
Туькѳуьрнавай Европадин тегъерда.

Къенепатар дуьзмишнавай тумажда,
Машинарни – акъвазарна гаражда.

Банкаравай пуларикай рахадач –
Къадардин тѳвар къуртѳа, садни агъадач.

**Вири авай, анжах гьалар сугьул тир,
Са кар-кеспи авачир ам мачгьул тир.**

**Гьа пенсидиз фейи сифте йикъалай,
Адан рикIи-рикI ийизвай чакъвалай.**

**Эхирни ам са фикирдал атана,
Ацукъдайвал хайи хуьре хтана.**

**КIвалер авай адаз хьсан хуьрени,
Гекъиг тежер чпихь Дербент къелени.**

**Хуьруьнвийри къабулнай ам хушдаказ,
ХьанайтIани сад-къвед рахаз бушдаказ:**

**- Хайи патар адан рикIел хьайид туш,
Хуьруьз ада кикен хийир гайид туш.**

**Пулата вич мукъаятдиз тухузвай,
Халкъдиз къабул жадай гафар лугъузвай.**

**Вичин пулдихь жугьун янай сурариз,
Чахчахарни – куьгъне муькъуьн къвалариз.**

**Склад хьанвай мискIин дуьзар хьувунай,
Аниз герек тадаракар къачунай.**

**Гуьгъуьнилай хьайивал чир, Цаванда
Кас авачир къил акъуддай къуркъандай.**

**Къуьзуь къиляй диндар хьанвай вич, Пулат,
Араб чIални чизвай адаз са бубат.**

**- На къил кутур кар я, жува гъиле яхь,
Кутугай кас авач маса гъеле чяхь.**

**Гьа икI фекъи хьана Пулат Цавандин
Йикъа вадра ван чукIуриз азандин.**

2

**Вири-вири хьсан физвай, тек са кар
Авай, адан рикI ийизвай пара тIар:**

ГатІунай къван ам азандик кутаз къил,
Са ламран сес акъатзавай чІугваз зил.

Яргъайни ваъ - къуншидилаи мискІиндин,
Вични лам тир Бадру лугъур батиндин.

Сифте халкъди артух фикир ганачир,
Хъуьредаибур сад-къведалай хъаначир.

Амма ахпа хуьре къайда гъат хъана,
Зилчидиз яб гудай, кимел кІватІ хъана.

Бадру кІвенкІве аваз вири хъуьрезвай,
Абур акваз фекъидин рикІ кІуьрезвай.

Иесиди тарифардай вичини:
- Зи ламран сес ширинни я, хчинни.

Эхир Пулат нянихъай хъиз са юкъуз
КІвализ фена Бадрудин, лам це лугъуз.

Адан къаст тир пул гана ам къачуна,
Ягъиз туна, кицІериз гун дугуна.

АкІ тухуз жез мад ам Бадру хъанач хъи,
«КІвалин чан я», - лугъуз маса ганач хъи.

- Гъадалди я зи цІам-кІарас, векъ-къални,
Гудайди туш, ийимир гъич хиялни.

- Нагагъ машин багъишайтІа гъикІ жеда?
- Пис меслят туш, ламни хуьрай цуькІ жеда.

3

БалкІан къванни тахъай Бадру яшинда,
Кефер чІугваз авай гила машинда.

Гъар ам акур фекъи хъиле къачузвай,
«Квадра, су-у-щи, ам инсан туш», - лугъузвай.

Вахтар фена, къвез-къвез хъелни хкатна,
Хкатич-гъа - къилелай лам алатна!

Пабни къвалахъ ацукъарна гваз къекъвез,
Бадру авай мугъманриз физ, хъваз хуьквез.

Эхир са къуз къарсурна хуьр хабарди,
Аватнава лугъуз Бадру дагъардиз.

- Вичиз затІни хъанвач – сад-къве цІархар я,
Машиндикай кумайди тек чархар я.

- КІанзавайни квез кицІ вацІу тухвана, -
Виридалай вилик фекъи рахана.

Гъа и гафар вичиз сада хълагъай,
Бадруди къаз башламишна гъелягъар:

- КицІ гъа вичин къвалаз ягърай, кицІин хва,
Акъваз садра, кар аквада вичин за.

Бирдан са къуз азан гудай береда,
Мад ламран ван гъатна Цаван дереда.

Къунши хуьре бажанахдив вуганвай,
Лугъумир къван, Бадруди ам хканвай.

Гъа ламран сес акъатунни сад хъана,
МискІиндилаь гузвай азан къатІ хъана.

Себеб чириз фейибуру туна йикъ:
Пулат чилел экІя хъанвай, къуна рикІ.

4

Духтирдава Пулат Дербент шегъерда,
Къилдин кІвале, падишагъдин тегъерда.

Къвез-хъфизва патав ксар хуьряйни,
Хва-стхадин бес рикІелай фирайни?

Сагъ хъхъанва, амма хтун Цавандиз
Адан рикІи къабулзава заландиз.

Ламран савда гъеле куьтягъ хъанвачир,
Хуьре амай, Бадруди ам ганвачир.

Эхир атай садав хабар вугана,
Вичин кылиив Бадрудиз ша лагъана.

Эверайдаз чизвай себеб теклифдин,
Ихьтин серфе гъакІ ахъаюн гъайиф тир.

Пакад юкъуз фена, Пулат акуна,
Адет тирвал, сифте гъал-кеф жузуна.

Ламракайни кватна эхир ихтилат:
- Квадра тІун на са патахъди а хейрат.

Къуркъандани ам негънавай гъайван я.
- Пулат, лам туш, негънавайди къабан я.

На яргъияр ийизва гъакІ гъавайда,
Ачухдиз лагъ жуван рикІе авайди.

КІанзавачтІа мад атана ламран сес,
Багъиша заз гараждавай «Мерседес»...

Тек Аллагъдиз чизва ана хъайиди,
Цаван хуъруъз хутахна са къейиди...

ФИТНЕ

(Къиса)

Аслан, пачагъ ничхиррин,
ТІазва лагъай ван хъана,
Виридаз чирхчирриз
Са къил чІугваз кІан хъана.

Пеленг, севни, лекъенни, -
ГъикІ я? - жузаз акъатна.
Ам тІаз акур къуъренни
Вилелай нагъв аватна.

Вири къвезвай, вирида
Гуьгуьл къачуз, хъфизвай:
Чизвачир, вуч ийида –
Къилеллайди рекъизвай.

Татай гъайван амуьнач.
- Вуж ама къван татайди?

СикІрехъ зи вил галукънач,
Гъинва за вах лагъайди?

- Аслан стха, вун сагъ хъуй, -
Жанавурди кушкушна, -
Чаз гъам я вун начагъ хъун,
Югъ-йиф инал алтІушна.

СикІрез авач хабарни,
Сейра вичиз кефзава,
Тазвач тефей са барни –
Чун ви къилихъ шехъзава.

И дуъньядив чІугур къван
Авунай на хатурар:
Гъадаз ганай йугур къван
Таза гаврин ютурар.

Гила гъинва къурумсах? -
Хъел къурмишиз эгечІна.
- Аслан, ингъе зун, ви вах, -
СикІ валакай хкечІна.

- Вун акваз кІанз вил галаз,
Къара жигер кана хъи,
Зи играми пачагъ, ваз
Азиятар гана хъи...

Ви къейи вах пашмандиз
Дуъньядилаи элкъевезвай,
Вун сагъардай дармандихъ
Дуънья тирвал къекъевезвай.

Туътуъна шел акІана:
- Жагъанани?
- Жагъана:

Легъзени геж тавуна,
РикІи кІвалах ийизмаз,
Жанавурдин хамуна
Тур лагъанва, чимизмаз.

Квез тир артух луькІуънар,
Кар авуна рикІик квай.
Герек хъанач къекъуънар –
Жанавурни вилик квай...

СИКІРЕН АКЪУЛ

(Къиса)

Са сеферда асланны, жанавурни сикІ
Санал гъуърчез экъечІна, аладариз рикІ.

Улам къуна акъвазна, пудни яз шерик,
Яна гав, цегъ ва са къуър, акъатна вилик.

Ийидач къван къисметди багъишай гъуърч пуч,
Меслят хъана паюнал, низ къвезватІа вуч.

- Машгъур хъанва якІарин устІар яз ви тІвар, -
Жанавурдал вегъена асланди и кар.

- Вуч четинвал ава къван ина гъисаб къаз:
Цегъ, аслан, ваз, къуър - сикІрез, гавни хъурай заз.

Ажугъдикди асланди регъвена сарар,
Жакъвана як паяйдан гардандин кІарар.

- На пая кван, - элкъвена ам сикІрен патахъ, -
Килигин чун, вав къванни гвайди ятІа гъахъ.

- Цегъ, чІехиди, хъурай ваз пакаман хуърек,
Гав - нисинтІуън, къуър няниз кутура хъуъхъвек.

Аслан бирдан амукъна атІайди хъиз пагъ:
- А акъул ваз ни гана, сир туштІа, заз лагъ.

- Лугъудани, и акъул ганатІа заз ни:
АтІа вуна жакъванвай ахмакъдин кыли...

ГЪУЪЖЕТ

(Риваят)

Сад тирдини Азраил
Хъана садра гъуъжетар,
Инсанри низ ийизва
Лугъуз пара гъуърметар.

- Заз инсанрин ацукъун –
Къарагъунни таниш я.

Инсан вични зи тарцел
Дигмиш хъанвай емиш я.

Алахънава заз чириз
Вун кье адан хесетар?
Ийиз хъана Аллагъди
Азраилдиз туьгьметар.

- Ви тIвар кьурла гьар садан
Ивини кваз рекъизва.
За халкънава инсанар,
Вуна абур рекъизва.

- Зурба я вун, шак алач.
Сагъ дуьньядин сагъиб я.
И карда вахъ гьуьжетун,
Дугъриданни, айиб я.

Цаваралла гъамиша,
Вун чиливай яргъазва:
Заз лагъайтIа, инсанар
Гьар са юкъуз аквазва.

Зибур гъакIан гафар туш –
Бине аваз рахазва, -
Куьз ятIани инсанар
Валайни захъ агъазва.

Рази хъана кье падни
Квез я вегъин пакадал?
Ахтармишда кардин кьил
Фена чилел, чкадал.

Сифте гъалтай са хуьре
Къазмадин рак гатана,
ЭкъечIайдаз Аллагъди,
Вич вуж ятIа, лагъана.

- Тавакъу я, гъил къачу,
Инжикли хъайитIа,
Гишинзава, жедачни,
Са тике фу гайитIа...

- Ваъ, - жавабна инсанди,
Ваз гудай фу авай туш,
Вавайни заз садрани
Са хъсанвал жагъай туш.

Бязибуру кеф чӀугваз,
Зи жигерар кьурурна...
Серсер хъайи Аллагъдиз
Вичин далу кьалурна.

Азраилдин нубат тир –
Къазмадин рак гатана.
ЭкъечӀайдаз гьадани
Вич вуж ятӀа, лагъана.

Мадни дерди тикрарна,
Фан тике гун тӀалабна.
Гъалаб квачиз са кӀусни,
Кесиб касди жавабна:

- ТӀвар ятӀани къайиди,
Валай вири рази я -
Ваз тафават авай туш,
Вуж лежбер, вуж къази я.

Девлетлудаз, кесибдиз
Жаза сад хъиз гузва на:
Вирибур са тегьерда
Ажалдин цӀа кузва на.

Суфрадик фу куматӀа,
Килигин кван, яваш кван...
Фена кӀваляй хтайла,
Кесибдив са лаваш гвай...

АСЛАНДИН ФЕНД

(Къуса)

Вичин мелез Асланди
Виридаз тӀуб юзурна:
- Ашпаз хъурай хъсанди, -
Лугъуз гъулягъ жагъурна.

Гъулягъдикай ашпаз жен?
Авай чІехи фенд ина:
Савкъатар гваз вири къвен,
Хъфин затІни туьтІуьна.

Яна чІахар сафарай,
Гъазурна бул хуьрекар:
Уьндуьшка квай афарар,
Як къеневай пичІекар.

Къара алай ашарни
Гъана вилик мугъманрин,
Амма тІуьнач са тварни,
КичІе хъана, гъайванри.

Гъулягъ къулал элкъвезвай,
Мез хкуьриз дад акваз.
Вирида сас регъвезвай,
Винел патай шад акваз.

Са-сад, са-сад къарагъна,
Вири туна алайвал.
- Дустар, куьн гъикІ къунагъна,
Хъанани квез галайвал?

- Нихъ ава ви гъайбатар,
Мадни хъурай декІена...
Гана мелен савкъатар
Гъарма санихъ хъфена.

Асландин кар къуьл хъана,
РикІ чкадал ацукъна:
Савкъатарни гъуьл хъана,
Хуьрекарни амукуьна...

Гъа нянихъай са тІур аш
Сивиз тухун бес хъана,
Чукъвейда хъиз кылиз кІаш,
Гъарайдай са сес хъана.

Сивин патаз яна каф,
ЦІур авуна Асланди,
Ахкъатнач мад я чІал-гаф,
Ашпаз тир къван хъсанди...

...Пудфер тирла Асландин
Ашпаз хъана кьуьрекай,
Тпуьна чпиз гъайванри
Тух жедалди хуьрекар.

АЗГЪУН

Магъарадиз, сев секиндиз ксанвай,
Кьуьр акъатна, михъиз гьекъни-каф хъанвай.

- Минет я, сев, чуьнуьхара вуна зун,
Чи тамара пайда хъанва са азгъун.

"Зун аслан я, зун куь хан я", - тикрариз,
Кьил янава вичи чIуру крариз.

Чи тамара алуькнава четин гьал,
Гьич садазни амач ана секинвал.

Иллаки пис девир хъанва кьуьрериз,
Гьар юкьуз сад незва, патав эвериз.

Гила мадни акъуднава са указ,
Ихтиярар ганва гьалтай кьуьрер кьаз:

Ахтармишна, шумуд кватIа какаяр,
Пуд квайбурал алкIурзава тагъмаяр.

- Вак пуд квач кьван, бес ваз квехъай кьурхузва?
- Гьисабдалди абур сифте атIузва...

АМАЛДАР ВА ДУВАНБЕГ

(Кьиса)

Амалдарди са керекул хуьз хъана,
КьетIен жуьре авунвай ам вердишни:
Ракъурайла кьвалак кяна, куьс гана,
Физ крчарал ацукъзавай гамишрин.

Са нянихъай нехир кьведай береда,
Кьушран кьвалахъ явашдиз гьил галуькна,
Амни фена, вердиш хъанвай жуьреда,
Гамишрикай квайни-квайдал ацукъна.

Амалдарди экуь юкьуз уьзягьдиз
Гьална гамиш вичин кIвализ хкана.
Иесидиз, акьатайла суракьдиз,
«Керекулдин гьуьрч я ам зи», - лагьана.

- Керекулди гамиш кьванди кьаразна?
Гафар аку регьуь тежез лугьудай..
Куьреллайди, кьведни кIевиз акъвазна,
Икьрар хьана гьуьжет суддиз вугудай.

Дуванбегдин патав фена амалдар,
Нефсиникай адан ванер атанвай:
- Зи хийирдиз туькIуьрайтIа на а кар,
Кьеч гуда ваз за виртIедай ацIанвай.

Рази хьана. Суддал гамиш жагьайди
Иесивал тавунай вич батIулна.
«Гьуьрчен сагьиб хьун герек я ягьайди», -
Амалдардиз кIани кьарар кьабулна.

А касдини вегьенач кар пакадал,
Дуванбегдиз са чIехи кьеч ракьурна:
Вирт эцигна винел кьве тIуб чкадал,
Кьеч лагьайтIа вич нежесдай ацIурна.

Дуванбегди, кIвалахдилаь хтайла,
ВиртIедикай вегьена са тIуруниз.
Чир хьайила, кIвал ниэдай ацIайла,
Рекьидай кьван тади гана руфуниз.

Катна фена амалдардин кIвалерал,
Эвер гана, вичин патав кьвез туна.
- КицIин хва кицI, вуна кье и гьилерал,
Алдатмишна, зав нежесар нез туна.

- Ам дуьз жезвач, кьенин кьакай рахайла,
Кье-кье лугьуз хкадармир на цавуз:
Керекулди гамиш гьуьрчна лагьайла,
А нежесар тIуьнай вуна гьа чIавуз.

ПАЧАГЪДИН НАМУС

**- Къе пачагъдихъ авай затІар
Вири гуда за маса, -**

**Ван чукІурна, кІватІна халкъар,
Базардалла са кваса.**

**- Пачагъдин затІ низ жедач хуш,
Са тІвар квяй я адаллай!
- Ихтилатар акъвазра буш!
Савда ая жуваллай.**

**- Пачагъдин бахт низ герек я? -
Квасади гъил кхъена.
Адан гъилиз са эркекди
Гимишдин пул вегъена.
«Савдаяр хъуй, сагърай», - лугъуз,
Хвеша хъана хъфена.**

**- Адан шадвал кІанзава низ?
Темягъкар сад акъатна.
Квасадин дуъз къунвай гъилиз
Мад са гимиш аватна.**

**Маса гана пачагъдин тІвар,
Адан чІехи сабурни,
Мадни гана гзаф затІар,
Ише фена гъабурни.**

**Эхир нубат адан тамам
Ягъ-намусдал атана.
- Жедай затІ туш пачагърихъ ам, -
Лугъуз кваса гатана.**

ПАПАН ШИКИЛ

**Художникди садан папан
ЧІехи шикил чІугуна,
Хъанва лугъуз пара хъсан,
Итимди ам къачуна.**

**- Янавани вилер иер? -
Папа регъуъз жуазва.**

- Мадни чІехи лайихвилер
А шикилда авазва.

- Чан алайбур хьиз я гьилер,
Налугьуди, юзазва.

- Мадни артух лайихвилер
Заз, паб, адай аквазва.

- Яр янавай хьуьхьвен кьилер,
Некьияр хьиз, ргазва...
Мадни зурба лайихвилер
Квазва адак, паб, квазва.

- На лугьудай кьетІен ахьтин
Лишанда вил акъазвач...
- Бес сив вуч я, кьуба хьтин,
Агалнава, рахазвач.

ПАПАН ГЪУНАР

Сада вичин кьунши касдиз
Эверна хуьруьк.
Эциг тавур затІни тунач
Мугьмандин вилик.

Ругур якІар, кьурай якІар,
Къара алай аш,
Як кьеневай пичІекарни
Расукаяр, хаш.

- Вуч сувар я? - лугьуз, кьунши
Атанвай чІалал.
- Дуьньядилаь вуч тухузва,
Хьурай ваз гьалал!

ТІуьна-хьвана хьфидайла,
Хтуна рекье.
Хизандизни вахкана са
Аш авай бекье.

Пака юкьуз кал акьудиз
Байирдал фейи

Адан папа халкъдиз чирна
Кардикай хъайи.

Вуч тІуьнатІа, вуч хъванатІа,
Авуна гъисаб.
Агакъарнач лугъуз, хъел квай,
Аш ракъурай къаб.

КІвализ хтай, квар къачуна,
ЭкъечІна ам цел,
Вирида са суал гузвай:
- Мехъер тирни, мел?

- Чи рикІелай алатнавач
Адетарни дин!
КІвализ атай мугъмандиз бес
Гудачирни тІуьн?

Яваш-яваш башламишна
Гъуьлелай тариф:
- Ада жунгав тукІвадай тир,
ХъанвачиртІа йиф.

Нянихъ и кар ашкара тир
Аялризни кваз.
Гъалтай къванда суал гузвай:
- Ван хъанани ваз?

Пака юкъуз къунши хуьруьз
ЧкІана хабар,
Гъафдедилай райондизни
Раиж хъана тІвар.

Са мухбирди газетдизни
Макъала гана.
Куьрелди, кас тай авачир
Мугъмандар хъана.

Хабар нивай, регъбердивай,
Меркезда авай.
Къуллугъдал ам тайинарна
Гъа вичиз дигай.

Атай-хъфей къунагъ авун
Я адан пеше,
Са гъиле шиш къуна жада,
Муькуьда – шуьше!

...Ахпа зурба туш лугъумир
Гъунарап папан:

Къунши адан рак ачухай
Тир сифте мугъман.

КЪУНШИДИН КИЦІ

Са кицІ авай зи къуншидиз,
Къене мад кицІ авайди хъиз,
Яшинда чакв тагайди хъиз,
Югъди-йифди акъваз тийиз элуькъдай.
Гъар къелем гваз ацукъай къван,
Вагъшидин ван галукъай къван,
Зи кефидик хкуькъдай.

Минетзавай за къуншидиз
Ам гъаятрай квадра лугъуз,
Са рагалай гадра лугъуз,
Мад заз а ван тежервал.
Эхир ада лагъана:
- Секин жезвач гатана,
На са гурцІул гъайитІа заз,
Ам бегенмиш хъайитІа заз,
И вагъшидин къилиз са фенд акъуддай.
Хъсан гурцІул жагъурнай за,
Ам къуншидиз ракъурнай за.

- Вуч фенд къунай ада вичин вагъшидиз?
- Ганай муькуь къуншидиз.

Тыкаят

Азедин ЭСЕТОВ

АКВАРДАЛАЙ ТАКВАРДИ ПАРА Я

Больницада (*Филерин хуьруьн*) санитаркаяр бес жезвачир. Райондин (Докъ-узпара) исполкомдин ва финотделдин чӀехибуруз шумудра кхьинар – лугьунар хьанатӀани, кар чкадилаи юзанач хьи, юзанач. Куьмек, хабарни авачиз, цавай аватай хьиз агакьна.

Хуьре колхоздин председатель хкя хьувуна кӀанзавай. Кьведра ижласар тухвана, райондин чӀехибуруз кӀанзавайвал, гьа авай куьгьнеди тестикьар техжез, атанвай векилар гьакӀ хьфенвай. Эхирни, райкомни исполком чеб атана акьатна.

Инхьай-анихьай ихтилатар гзаф хьана, амма мадни мярекат тухузвай чӀехибурувай залда авай колхозчийр чпин чӀалал гьиз алакьзавачир, гьавиляй сесерални вегьез жезвачир. И гьал акур Агьмед халу кьарагьна, кьуьнерихь галай ранг фенвай фуфайкадикай гьил хкудна, – «Са гаф за адан, жемят» лагьана, садални алуьк тавуна, башламишна. Зал садлагьана, яд иличай хьиз, кис хьанваз акурла, чӀехибуруни манийвал авунач.

– Квез марфар кьвана-кьвана луьртӀ хьана хешилдиз элкьвенвай чил акурди яни?

– Акурди я, – тестикьарна залди.

– Ахпа яргьалди фейи кьурагьвили пад-пад авунвай, гьил фидай хьтин сванар фенвай чилни акурди яни?

Мадни хуьруьнвийри «акурди я» тикрар хьувуна. Дериндай нефес кьачуна, пелел зегьметди атӀанвай гьилин кьван алтадна, Агьмеда давам хьувуна:

– И авай седри, гьа хешил хьанвай чил хьиз, сиве-сивди ацӀанвайди я. Цийиз хкядайди а пад-пад хьана кьуранвай чил я. Ада вични ацӀурна, дустарни рази ва чӀехибурузни гьуьрметар авуна кӀандайди я. Арадай фидайди мадни чун я. Авайди вири патарихьай тух кас я. Вучда, чна кӀула мадни са гишинди ахкьадарни? Къуй гьа авайди амуькьрай.

– Чун рази я, – са сивий хьиз рахана жемят. Залди кьачур нев кьун тахьвун-

маз ижлас тухузвайда, тади къачуна, сесерал вегъена. Вирида, сад хъиз гъилер хкажна, гъа авай председатель тесстикъар хъувуна.

Гуьгъуьнлай райондин чӀехибур у Агъмед халудиз эвер гана, чпивай кӀани-такӀан авани лагъана, хабар къуна. Ада вичин паб больницада санитаркавиле эцигун тӀалабна.

Вичиз рагъмет хъуй, зун четинвилай акъудай. Аквардалай, такварди гзаф я, ихътин дуьшуьшра лагъайди туштӀа, низ чида.

ЖЕГЪИЛВИЛИ ШЕГЪЕРАР КЪАЧУДА

Филиви гуььрметлу Исакъан кайвани гъилел-кӀвачел заланзавайдакай акушеркади хабардар авурла, зак зарафатсуз теспача акатнай. Адан чандин сагъвал зайиф тирди ва рикӀин уьзуьр авайди заз чизвай. Ихътин дишегълияр чӀехи шегъеррин шартӀара, хъсандиз тадаракламишнавай больницайра тежрибалу духтуррин гуьзчивилик хъана кӀанзавайди я. Амма, чун хъана, зи патал Исакъни алай, ам хъана, чӀалал гъиз хъанач хъи, хъанач. Гила вучда?

Амаиди, жуван гуьзчивилик кутуна, жуван мукъваятвал жува авун тир. За хейлин ктабар гъилелай-тупӀалай хъувуна. Киевдай профессор Чеботареван махсус монографияни ракъурун тӀалабна, цӀарба-цӀар, гъиле къелем аваз, кӀелна, чирна. Герек дарманарни акуна. Вахтунда больницадани эцигна.

Аллагъдиз шукур хъуй, зегъметар гъавая фенач. Са гафуналди, рикӀ цацал алаз хъанатӀани, зунни зи пациентка къведни гъалиб хъана. Гъилер къабарди къуна чӀугур зегъметди хъсан бегъер гайи лежбер хъиз, зун шад тир. ЯтӀани, за ам больницада хейлин къара хвена, ина тади къачун хаталу тирди заз малум тир. Азарлудан гъал йикъалай-къуз гъикӀ хъсанвилихъ физватӀа за галай-галайвал адан историяда къейдер ийизвай, талукъ тирвал дарманарни дегишарзавай.

Са юкъуз, кӀвале маса азарлудал къил чӀугуна хтайла, зи кабинетда стулдилай къарагъна атай туп хътин ацӀай якӀарин, элкъвей чин алай, айнайрин кӀаникай вилер хъуьрезвай, юкъван буйдин итим акуна. Залай вилик вичи салам гана, вичин тӀвар лагъана, гъил яргъи авуна. Зун таниш хъана. Керим лагъайла, зи вилик акъвазнавайди прокурор Исакъов Керим тирди за къатӀана, адакай заз ванер гзаф хъанвай. Зи азарлуди адан стхадин килфет тир. Ачух кабинетда кас авачиз, столдал ахъазвай история жагъай прокурорди, гъелбетда, ам кӀел тавуна тунач. Ада, духтур туширтӀани, халис пешекарди хъиз, вири патар веревирд авунвай. Ихтияр къачун тавунмаз история кӀелунай багъишламишун тӀалабна, ада лагъана: «Къе зун жуван хайи хуьре жегъилвили шегъерар къачудайдан чӀалахъ авунай квез чухсагъул, духтур. Чи хзан квелай гзаф рази я, квехъ агалкъунар хъун чи мурад я».

Адан тарифдин гафари а вахтунда зак лувар кутунай. И декъикъаяр, къе хъиз, зи хиялда ама.

Къе гуььрметлу агъсакъал, юстициядин рекъай вичиз тай авачир Керимахъ элкъвена за лугъузва: «За квез ийизвай гуььрметдихъ сергъят авач, вун гъамиша кӀубан яз хъуй!»

ЧУБАНДИН АЯЛ ДУХТУРДИН КЪУЪНЕЛ

Мугъанда гъайванар хъуьтІяй акъудзавай малдаррин папар чпин куьч-къаб машинда эцигна, гуьгъуьнлай аяларни галаз чебни акъахна. За и машинда аваз азарлу Расул халуни райондин больницадиз агакъарун теклифна. Разивал акур-ла, дарман-затІни къачуна, азарлудан патав жуваз чка къуна.

Пакамлай марфни жив какахъна къвазвай гъава чун рекъе гъатайла мадни чІур хъана. Гъугъанрин къазмайрив агакъиз тІимил рехъ амаз, машин са кІа-ма акІана. Инсанар бегъем къежена. Югъни атана хурушум хъана. Амай чара папар, аялар ва азарлуди патав гвай ятахрал агакъарун тир. Итимри гъарда са аял кІула, муькуьдини хурудив къуна, гъатна рекъе. Къазмадин чиле тагъалар эКІяна. ЦІай хъувуна. Инсанри къежей пек-партал къуру ийиз башламишна. Булахдилай яд гъана, чайни агакъайла, папарин ва аялрин рикІелай къилел атай татугайвилер алатна, илигна ихтилатрал.

Абур чпихъ галай рекъин юлдашдилай, гъа жергедай яз духтурдилайни, гзаф рази яз амай.

Пака машин акъудна, азарлуди больницадив агакъарна ва чубанрин хзанар чпин рекъе гъатна.

КІвалахдай инсандиз кар кими жедайди туш вичин хуьре. Зун гъакІ тир: больницадилар гъейри школадиз фин, фермадал къил чІугун, чубанрин хзан-рин ва аялрин гъалдал гуьзчивал авун, къуьзуьбурун гъад ахтармишун ва икІ мад къайгъуяр бул тир.

Ина чубанвалзавай са къурушви авай, тІвар рикІел аламач. Нубатдин сефер-да адан аялрал къил чІугурла, виридалай гъвечІи, йисни тахъанвай рушан гъал лап пис тир. Заз амукъай чара, аял гъилерал къуна, яхдиз гъа четин яргъал рехъ атІун ва ам Усугъчайдал гъун хъана. Чкадал адаз куьмек гудай шартІар авачир.

Вацра садра къиле тухузвай медицинадин къуллугъчийрин совещанидал райондин къилин духтур А.Сфиева и дуьшуьшдикай ихтилатна, ам духтурдин къастунал кІевивилин ва азарлудаз ийидай куьмекдин чешне яз къалурнай. Жуван зегъметдиз чІехи духтурди виридан чинал ихътин къимет гайила, зак мадни хъсандиз кІвалахдай ашкъи-гъевес акатнай.

Аял дири хъхъана, хуьруьз хкайла, идак жуван алахъунрин пайни квайди за гъисснай.

УЪМУЪРДИН КЪЕРЕХДАЛ

Гарун шив хъиз хуьруьз гъахъай балкІандилай февралдин живеди къунвай къайи чилел хкадарай жегъил, тІурфандихъай катзавай чубарук хъиз, са хел ахъазвай больницадин ракІарал акъатна.

– Бахцугъа дишегъли ажалсуз рекъизва, пуд аялдин диде уьмуьрдин къерех-дал ала, – хабар гана атайда.

Дарманарни алатар авай сумкани къуна, геж тавуна, зун балкІандал хкаж хъана. Гуьнепатан рехъ балкІанди гъерекат кваз атІана, къилиз гъар жуьре фи-кирар къвезвай. «Дидедин уьмуьр шем туш, ам гарувай туьхуьриз жеч», – фи-кир саки гафаралди зи сивяй акъатиз агакънач, гъа и арада балкІан алукъна, рехъ къузадикай физвай. КІаникай вили гъамга хътин мурк кваз винелай жи-

веди асуннавай тик жигъир ракъ хъиз кIеви тир, лезнар квайтIани, адак бал-кIандин кIвачер кикIизвачир. Алукуиз-къарагъиз фена, эхирни кIамун яхада, гуьнедик эКIя хъанвай хуьруьв агакъна.

Гъаятдал атIугъна са шумуд итим алай. КIвализ гъахъайла, заз ацукънавай са цIиргъ папарин юкъва чиниз цлан ранг янавай, вичикай вичиз хабар амачир азарлу акуна. Рахадай жегът чанда амачир, суалриз жавабарни гуз алакъзава-чир. Анжах, гъелек хъанвай ничхирди хъиз, фад-фад ва винелай нефес къачу-звай. Ивидин давление лап хаталу рекъемрал аватнавай, гъилин билекдал пульс жагъур жезмачир. Анжах ара-ара суза ийизвай. Куьрелди, инсан чан алай мей-итдиз элкъвенвай. И югъни алукуьай йиф, са кIарни ахвар тавуна, жегъил диде ажалдин къармахрай акъудун патал бягъсина хъана. Раб-дармандин сан ама-чир, гена абур бес къадар жував гваз хъана. Пака цифедикай хкатай ракъин ну-рари, йифиз аязди пенжердин шуьшейрал чIугур зериф нехишар цин стIалриз элкъуьриз башламишна. Накъан саврухдини жегъил дидедин дердини гъамлу авур инсанрик шадвилин юзун акатнавай. Насперици вилер ахъайна, къвалав ширин ахварик квай вичин баладиз килигна, ахпа ам вахъ элкъвена, адан чина, уьмуьр давам жезвайвилин лишан яз, мили хъвер гъатна. За ам кIвачел ахкъал-даруникай фикирзавай, и жавабдарвални жуван хиве авайди за аннамишнавай.

Гзаф четинвилериз таб гузвай жуван халкъ патал залай алакъзавай и гъ-вечIи агалкъунри зун руьгъламишзавай, галатун за жував агудзавачир. Чигедин стIални цикай я эхир.

ВИРТIЕДИН КЪИСМЕТ

Мукъаятвилелди ракIар гатай ван акъатна.

– Ихтияр ава, ша.

Зи вилик яр какахънавай къумрал рангунин чин алай, чIулав яргъи рацIамри-кай игътиятлудаказ килигзавай чIулав вилер авай, кIвачелни гзаф тIарамдаказ илигнавай шаламар алай къуччагъ атана акъатна.

– Ацукъ. Ви къуллугъ, кIани-такIан?

– Духтур, зун азарлуди туш.

– Заз аквазва.

– Захъ са тIалабун ава ман.

– Буюр, лагъ. Зун ви къуллугъда акъвазнава.

– Зун Бахцугъай я. ЦIи заочнидаказ Рязандин куьнуьчийрин школадиз гъахънава. Урус чIал заз хъсандиз чидач. Вуна заз школади гъар сеферда рекъе твазвай суалриз жаваб гуз куьмек ганайтIа кIанзавай. Зун буржлу яз амуькдач. Гъахъунай за ваз вирт гуда.

– Яда, за кIелнавайди духтурвал я. ЧIижерикай заз хабарни авайди туш. Ада зи столдал ктаб эцигна.

– Ина вири ава.

Гъил вугана за жуван разивал къалурна. Вахт-вахтунда, икъарар хъайивал, вири къилизни акъудна. Къвез фена варцарни. Куьтягъ хъана курсарни. Мад заз адан лепир ахкунач. Алукуьай 1961-йисан июлдин сифте къилера институт куьтягъай зи дуст Абдулмежид хтана ахкъатна. Адахъ Бахцугъа халуяр авай.

Абуру чпин хтул кѳунагѳламишдаѳла зазни эвер ганай. Мугѳманрин арада зи таниш чѳижербанни авай. И суфрадихѳ чи арада авай сир ачухун зи фикирдани авачир. Са арадилай хѳивегѳай виш граммри адан турмуцѳар бушарна, сивелай дапѳар алатна. Хѳайи-хѳайивал вичи ихтилатна, тахсир квайдини хиве кѳуна. Вичин кѳвализ вирт нез вирибуруз теклифна.

Геле гѳатаѳ гѳуѳрчехѳан ничхирдилай алатдач лугѳудайвал, мугѳманри чпин вилик вирт тѳуѳнин кѳаст эцигна. Кѳуна кѳумар чарарни, гѳатна рекѳе. Гѳвечѳи халу Абдулзиядаз чизвай, гѳавиляѳ булахдилай гичинда аваз кѳайи ядни гѳана, ада вирт иливариз тада кѳван.

Кѳумарал кумукѳна лугѳуз, садни бейкеф жезвачир. Амма вирт тѳуѳна ксарѳи! Гѳалал хѳуй чпиз!

Темягѳкарвили буш киледал кѳукѳи гѳидач, гѳавайда лагѳанвайди туш чи бу-байри.

* * *

Лезгийрин бажарагѳлу, ивидик халис лезгивилин кѳел квай, журналист ва шаир М.Меликмамедова вичин са шиирда лезги хуѳре лезги мехѳерик са лезги рушахѳ галаз кѳуѳл авунихѳ вичин вил хѳанва лугѳуз кхѳизва.

Зи вил лагѳайтѳа, садра кѳванни Филерин куѳгѳне, жува кѳвалахиз башла-мишай, хуѳруѳз хѳфинихѳ, гѳанаг акунихѳ хѳанва. Яраб кѳилиз акѳатдай мурад ятѳа?

Алава: и рикѳел хкунра тѳварар кѳунвай ксарик чи арада амачирбурни кѳа, рагѳмет хѳурай чпиз. Чан аламаѳбур ярѳгал уѳмуѳрдин сагѳибар хѳурай. За абурун тѳварар рикѳик гѳалаба кваз, зи патай чѳехи гѳуѳрмет аваз кѳазва. Эгер са гѳихѳтин ятѳани абурун рикѳиз за кѳулайсузвал ганватѳа, багѳишламишун тѳалабзава.

МЕГѳАРАМДХУѳР – ЗИ РИКѳИН СИР

*Гѳар юкѳуз, я тахѳайтѳа вахт-вахтунда
асул-метлеб авай крарикаѳ кѳейдер
авун чаз вирибуруз герек я.
Александр Блок.*

Мад сеферда ачухун

Кѳуллугѳдин рекѳяѳ кѳайгѳуѳр аваз и мукѳвара зун Мегѳарамдхуѳруѳз акѳ-атнавай. Са мус ятѳани жува кѳвалахай чкадиз. Югѳ хурушум хѳанвай, идара-ярни агал хѳувунвай. Зи рикѳе, жувакаѳ садазни хабар тагана, фад вахтара жув кѳекѳвей куѳчѳяр кѳвачелай хѳувунин ният гѳатна. Гѳакѳи авунни авуна за.

Сифтени-сифте зун куѳгѳне больницаѳ хѳайи чкадал фена. Заз акѳи тир, гѳа вилик вахтара хѳиз, зун кѳени кѳвалахал атанва. Амма и чкаѳр чирни хѳижез-мач. Эхѳ, эхиримжи 30-35 йисан кѳене ина еке дегишвилер хѳанва. Кѳе ихтилат абурукаѳ туш. Гѳинихѳ фенатѳани, гѳи куѳчедиз кам вегѳенатѳани, зи виликаѳ, гѳа фад хѳиз, зи пациентар, юлдашар, дустар, ширин-туѳкѳуѳл танишвилерни,

рикIиз хуш хъайи ва тIарвал гайи дуьшуьшарни, кьилел атай агьвалатарни, жув шагьид хъайи крарни карагзавай.

Вахтунн чун а йисаривай гьикъван яргъаз авунвайтIани, бейнида абур лап цIийи гелер хъиз, затIни алат тавуна ва куьгъне тахъана амай хъиз авай. Гьикъван гъайиф жедай кар ятIани, вучда, тIебиатдин къанун я, гъа и мукъвара хъайи са бязи крар, ван хъайи гафар рикIелай физва. Амма жегьил вахтунда хъайи кIвалахар, тажуб жедай тегьерда, вири галай-галайвал рикIел аламай, янавай шикил хъиз, вилерикай карагзава.

Элкъвена Махачкъаладиз хтайлани, за генани жуван куьгъне кьейдерин (абур за жегьил йисарилай кхъизва) дафтаррани вил экъуьр хъувуна. Ингъе, гъуьрметлу кIелзавайди, вуч арадал атанатIа. Къе абурукай са бязибур за куь вилик гъизва.

ПОМИДОРРИЗ ДУЛМАЯР ЛУГЪУЗ...

Филерин хуьруьн Сусан булахдин цел ишиннавай тинидикай чрай фан дад сиве амаз, 1961-йисуз зун хзанни галаз Мегъарамдхуьруьз хтана, райбольницадин кьилин духтурдин заместителдин къуллугъдал тайинарнавай. Ина за пуд йисуз кIвалахна. Хъанвай уьмуьрдив гекъигаила, са акъван яргъал вахт туштIани, яшайишда а пуд йис зун патал кар къетI авурбур, бегьерлубур, къанажагъдиз зурбаз таъсир гайибур, уькIуьдайни – цурудай кьил акъудиз чалишмиш хъайибур хъана.

И йисара за виждан авай вафалу дустарихъ галаз уьмуьр кечирмишна. Мегер рикIелай фидани далдам алачир мехъер хътин Агъмедов Къазимегъамед, кисай ва секин Шамсудин Мегъамедов, къенин кар пакадал вегъин тийидай Къазиев Мегъамед – ТIагъир, кьиметлу чIаларин устIар Фахрудин Насредин, ажувал хиве къун тавур Къафар Эскендеров, зегъмет пачагъдин таждилайни багъаз къур Керимхан Бабаев, чIехи камалдин сагъиб Мегъамед Рамазанов, гъар хуьре са шумуд дуст хъайи Айдин Гъажиев, гагъ-гагъ чаз къабандин якIун шишер ягъай ТIажиб, дуст патал чанни гъайиф текъведай Надир Керимханов, фагъум тавуна сивай келима акъуд тийидай Желил Мурадалиев, баркаллу къуншивилин чешне къалурай Низам Эфендиев, тербиячивилин сирерай агалкъунар аваз кьил акъуддай Ибрагъим Асалиев, четинвилериз таб гана, дустарин къадир хвейи Абдулгъани Маидов... Вирибурун тIварар къун хъайитIа, чаз чка бес жедач. За къе рикIел гъанвай дустарикай чи арада амачирбурни ава. Чпиз Аллагъди рагъметрай! Чан аламайбуруз нуьсрет гурай! Амин.

Гьикъван вахтара чун санал жедай, хзанар галазни галачизни. Гагъ садан, гагъ муькуьдан кIвале. А вахтара чи суфрадал къе жагъин тийизвай хътин артух затIни жедачир. Я вилни галачир. Помидорриз дулмаяр лугъуз, недай вахтарни хъайиди я. Чаз кIанзавайди санал хъун, садаз сад мукъва хъун тир. Девлетдин ва булвилин терефдихъай вил вегъейла, чун а вахтара цIуру ва кесиб тир лагъайтIа, зи дустар бейкеф жедач, гъакI тир. Амма чахъ жегьилвални ва и яшдиз хас мурадар-метлебар, уьмуьрдал къарувилин маилар авай. Чи арада дуствилин садвал авай. Садвал авай чкада шадвални жеда гъавайда лагъанвайди туш, чахъ шадвал авай. Чун жезмай къван ийизвай кеспи дуьздаказ кьиле тухунал машгъ-

ул тир. Галатна лагъана, кьулухъ акъвазун вуч лагъай чІал ятІа чир хъанач. Районда авайди вири 6 духтур тир, гъа чІехи райондин агъалийрин сагъламвилини къайгъуярни вири чи къуьнерал алай. КІвалахдила гъуьгъуьниз ЦІелегуьндал фена, анай хтана ахгакъни тавунмаз, гъатдай рекъе Муьгъвергандал. Гъа йифиз эвер гудай больницадайни, амма пакамахъ сятдин муьжуьдаз виридахъ галаз кІвалахални къведай. Къайда хъанвай тегъер гъа ихтинди тир. А йисара районда кІвачел-гъилел залан хъунихъ ва аял хунихъ галаз алакълу яз са дишегълини кечмиш хъанач. Арза гун, багъа акун, кьил къакъудун – Аллагъди яргъазрай – чир хъанач. Яшайишдин шартІар къулай туширбур ва кІвалах гзаф тиртІани, рикІиз регъятвал авай. Къенин девирда хъиз, ягъунар-къиникъар, кукІунар-чухунар, чуьнуьхунар-азгъунвилер авачир. Гъавилляй, мумкинвал хъана ксайла, хъсан ахварни къведай. Пакад югъ къениндалай баркаван жадайдик умуд квай.

Заз а йисара зи уьмуьрдин юлдашди вижевай къве хвани багъишна.

Зи дустари анай зун аспирантурадиз рекъе туна, илимдин шегъре рекъел экъечІиз куьмекна.

Зун районда амачиртІани, и хуьруьнвийри ина амай зи хзандиз, Хрущева уьлкведа тунвай кашазни килиг тавуна, дарвал галачиз, такабурлувилелди яшайиш тухудай шартІар яратмишна. Мегер им рикІелай фидай кар яни?! Агъвалатар гзаф я. Абурукай зун гена агъадихъ рахада.

ЧКАДИН «ХАН-САРАЙ»

1966-йисан зулуз Азербайжандин Шеки шегъердин онкологический диспансердин кьилин духтур, зи дуст рутулви Арабов Авчиди заз вичин кІвализ муьгъманвилиз эвернай. Ада зун ина лезгивилин тІвар чІехи гъуьндуьрдиз хкажна фу незвай гъунарлу рухвайрихъ галаз танишарнай. Абуру чпи лагъайвал, заз чкадин «Хан-Сарай» къалурнай. Винелай килигайла, ам къве мертебадин мичІи рангунин кІарасдикай туькІуьрнавай, са артухан акунар алачир кІвалер тир. Пачагъдин девирда абур ханди вичин хзандиз ядигар яз эцигайбур я лугъудай. Къенез гъахъайла, алапат, заз акІ хъанай хъи, зун са гуьлуьшан гъава авай юкъуз эсиллагъ сергъятар галачир, гегъенш, гуьрчег тамуз фенва. Фирягъ кІарасдин цлай гъар жуьредин шикилрин вилер атІана, анра жуьреба-жуьре рангаралди безетмишнавай тарарин, кул-кусрин, набататрин нехишар алай шуьшеяр тунвай, гъа икІ вири патарихъай инсанди гъилералди яратмишнавай икъван муракаб музейдин ядигарар заз маса санани акунач.

Гъа чІавуз, и дараматдай экъечІайла, зи рикІел садлагъана Мегъарамдхуьр хтанай. Сифте сефер аниз атайлани, дагълара чІехи хъайи заз а ерияр гъакъван устаддиз безетмишнавай, цлар галачир тамаринни багъларин гегъенш макан хъиз акунай. Гъа ихтинди яз ам зи бейнида исятдани ама! Ам тІебиатди вичи арадал гъанвай, цаварик квай чІехи, ачух музей я... Зи Мегъарамдхуьр – зи рикІин сир...

ГИШИН ЙИСАР

Дяведин йисара зи халу уста Жамалдин Хуърелдал ва Билбилхуърел чатун устѢар тир. Ам инра хуъруьн майишатда лап герек авай кас хьуниз килигна армиядикайни азаднавай. 1941-йис чи хзан патал мадни чѢулавдаз элкьвена. Хуърерай мурдар, инсансуз, са 4-5 алчахди буьгьтен вегьена, чи буба «халкьдин душман» я лагьана, кьуна, гел галачиз чукурна. Гаф кватай чкадал лугьун – и леке бубадин тѢварѢелай 1956-йисуз ахлудна, адак са тахсирни квачирди субут хьана.

Гзаф дар, са гьапавай гьуьруьхь муьгьтеж хьанвай вахтар тир. Кьуьлуьн са твар са кѢус кьизилдиз барабар я лугьудай чи чѢехибуру, гьакьван ризкьи кьит хьанвай.

Буба амачиз, етим хьанвай пуд аялни галаз, (чѢехидан 6 йис тир) зи диде, вичин балайрин кьилел стхадин хьайитѢани гьил алаз хьурай лагьана, Билбил – хуърел атанай. И хуър а чѢавуз кьалин тамарин юкьва авай. Вири хуърера хьиз, инани амайбур аялар галай папарни такьатсуз кьуьзуь итимар тир. Вири дерди-яр абурун хиве гьатнавай: цан цун, векь ягьун, гвен гуьн, мал хуьн, аялар хуьн, фронтдизни куьмек авун. Хуър элкьуьрна кьунвай тамара, хаинвална, армиядикай кьил кьакьуднавай дезертирар бинеламиш хьанвай. Чкадин жемьтди абуруз кьачагьар лугьудай. Кац авачирла кьифер гьуьрчез фида лугьудайвал, йиф алукуьайла, кьачагьар итимар амачир и хуьруьзни кьведай. Зи рикѢел а вахтарин ихтилатар алама. Кьачагьар колхоздин председателдин кѢвализ атана, тадияр гана, техил тухвана, малар чуьнуьхна лугьуз, мукьвал-мукьвал ванер чкѢидай.

Амма гила, СССР хьтин уьлкве чкѢайдалай гуьгьуьниз, чи халкьдин кьилел атай кьван кьаза-бала адал гьатта дяведин йисара кьачагьривайни гьиз хьайиди туш. Гьа и йисара Мегьарамдхуьрйини чаз рикѢиз тѢал акьуддай цуру хабарар гзаф атана – яна, кьена, чуьнуьхна, гатана лугьуз. Гьар ихьтин сес галукьайла, зи рикѢиз, лап жуван багьри касдин кьилел атай агьвалатди хьиз, тѢарвал гана.

Амма уьмуьрдин чарх акьвазнавач, ам элкьвезва. Аллагьдиз шукур хьурай, Мегьарамдхуьрени уьмуьр хьсанвилихь элкьвенвайвилин лишанар авачиз туш. Зун чѢалахь я, и чилел анин иесивал ийиз алакьдай инсанар тѢимил алач. Чебни чѢехи таьсибдин иесиар я...

ЧИЛЕР ВА РИКѢЕР

... Им арабаяр рекьера авай девирда хьайи кар я, – ихтилатнай заз садра текиви рагьметлу Пирбудагьа. Са дагьви Мегьарамдхуьруьн кьуьл цанвай паласайрай хквезвайла, адан арабадин чарх хана. Яцар ахьайна, вич чарх рас хьувунал машгьул хьана. Са арадилай, гьиле тѢенгни аваз, вилик дагьвидин яцарни кутуна, кьаз авай никѢин иеси атана акьатна. Яцар лугьудай нетаразар кьацан никѢел тепилмиш хьанвай кьван. Иесиди салам-каламни тагана, гьарайдал илигна:

– Им вуч ягьсузвал я, ви яцариз цанвайди яни и кьацар, вуч я?

– ГьикѢ хьанва, я хванахва, вуч гьарай-эвер я? – пелекай кѢвахьзавай гьекь михьна, дагьвиди кьил хкажна.

– Вун буьркьуь яни, гьикІ хьанватІа, ваз аквазвачни? – хьел кваз чилел кІвач эляна атайда.

– Бес акурвилай тушни, за жуван арабадин чарх дуьзар хьийизвайди, – кис-на дагъви, вичик тахсир квайди кьатІана.

И жавабдин ван хьайи кьацан никІин иеси лап дили хьана, ада тфенг кІвачиз акъудна.

– АкІ ятІа, за исятда вунни ви яцарни яна гадарда.

– Жери кар туш, хванахва, валай а кар алакьдач.

– Я, бейниван, вучиз алакьдач, кІанзавайди, шейтІан кьалурна ада, – идал са тІуб илисун тушни?

– Яз, я е-е-е... ЯтІани, на сабур ая, заз яб це. Ваз гьуь-уь-внена авай, – гьил туькІуьрна кьалурна дагъвиди, – кьилел лацу бармакар алай дагълар аквазвани? Зун а кьакьан дагъларин кІане вири патарихъай кьузайрини тепейри чуькьвена кьунвай дар ватандай я. Гьавилай зи хура авайди са бицІи-вичин гьвечІи тупІун жалгъа кьалурна, – икьван авай рикІ я. Гила вун килиг ви ватандиз, – арабачиди элкьвена кьуд патахъди вил вегьена, – аквазвайди дуьзенлух, тарар-тамар, багълар-бахчаяр, кьуьлуьн паласаяр я. И гуьзел ерийрин иесияр, низ чида, гьихьтин чІехи рикІер авайбур ятІа. Вун хьтин жумарт касди зун хьтин кесиб яна, вичин тІвар, ватан русвагъ авун фикирдизни гьиз жедай кар туш.

И ихтилат ван хьайи хванахвадай «ЯтІа, яцар тух хьайила, кухтІунна ахлад, хьсан рехъ хьурай» – гафар акъатна.

Эхиримжи вахтара Мегъарамдхуьрай чаз ван хьайи кьайи, рикІиз тІарвал гайи крар, декІена, винидихъ лагъанвай вакъиаяр хьиз, алатрай ман... Акъван чІехи, жумарт ватанда мутІлакь рикІер жеч эхир...

АЛИРЗА САИДОВ – ЗИ МУГЪМАН

Им 1962-йисан зулуз хьайи дуьшуьш я. (Мегъарамдхуьре).

Гьеле Филерин хуьре кІвалахзавайла зак духтурвилелай гьейри маса «азар» акатна. Лезги чІалал рахаз жезваз, кхьиз кІан хьайила, четинвиле гьатзавай. Захъ мектебда кІелдай йисара кьачур М.Гьажиеван «Урус чІаланни лезги чІалан словарь» авай. Гьадан куьмекдалди урус чІалай лезги чІалаз элкьуьриз, «Духтурдин меслятар» гьазуриз хьана. Ахпа за жув автор язни кхьиз башла-мишна. За абур сифте райондин газетдиз, «Дагъустандин дишегъли» журналдиз, радиодиз ва гуьгьуьнлай Махачкьалада акъатзавай лезгийрин газетдиз (а вахтунда адан тІвар «Коммунист» тир) ракъуриз хьана. Гьа икІ зи, духтурдин, хейлин меслятар лезги чІалал кІелна чи халкъди...

Зи рикІел югъ аламач, амма, сятдин цІусадаз хьиз зенг яна, заз партиядин райкомдиз атун теклифна. Куьн патахъай ятІа я чпини лагъанач, жувавайни жуьрэтна хабар кьаз хьанач. А вахтара райкомар гьакимар тир, абурухъ еке авторитет авай. Тайинвал авачирла инсандик кичІ акатун тІебии кар я. РикІе са гьихьтин ятІани кьурху аваз, зун тадиз аниз рекъе гьатна.

Райкомдин секретардин куьмекчи дишегълиди зун хушдаказ къабулна. Ида-кай рикІиз са тІимил регъятвал хьана, залай къалабулух алатна. Геж тавуна ада

зун атанвайдакай вичин чІехидаз хабар гана. Телефондай патав гвай зазни ван хъана: атурай, чна гуьзетзава.

Сад лагъай секретарь М.-В. Букарован кабинетда заз таниш тушир, рикІиз чими, мег гзаф устадвилелди хкатІнавай ва вичин чинихъ галаз вижеваз къунвай куьруь спелар квай жегъил кас авай. Заз ам са гынай ятІани акурди хъиз хъана, амма гына ва мус ятІа рикІел хквезвачир. «РикІи къатІун тавурди вилериз чир жедач», – дуьз мисал я.

Кабинетдин иеси агъайнавилелди киснавай, ада мугъмандиз чІехи гъуьрмет ийизвайди «айнаяр алачизни» аквазвай.

Зун гъахъна акурвалди а жегъил кас садлагъана кІвачел акъалтна, чина са жуьредин милайим хъвер аваз, зи къаршидиз атана, гъил яргъи авуна «Алирза Саидов» лагъана. И тІвар ван хъайивалди, къелечІ якларин, къакъан буйдин жегъилдин гъил за ашкъидивди къве гъиливни къуна чуькъвена, жуван тІварни фамилия лагъана. «Жери кар туш» лугъудай тегьерда жуван мягътелвал дуьздал акъудна.

Заз адан шикил ктабрин жилдерилай акунвай. ИкІ патавай – сад лагъай сеферда. Заз ам тІвар-ван акъатнавай бажарагълу шаир тирди лап хъсандиз чизвай. За адан шиирар гзаф кІелнавай. Идалай гъейри, чи газетдин редакциядайни заз адан къул алай чар атанвай, ана зун патал важиблу меслятар авай.

ЧІехи шаирди зи гъил вичин гъилий ахъай тавуна, муькуь гъиливни зи къунелай къуна, зун Букарован мукъув тухвана ва адахъ элкъвена лагъана: «И духтур чІехи зегъметкеш, лезги чІалал халисдаказ ашукъ, адал рикІ алай инсан я. За квевай тІалабзава лазим атай вахтара адаз куьмекар авун».

Гуьрметлу кІелзавайди! Килиг садра, ада вичин вилик гъихътин жавабдарвилини шартІ эцигнавайтІа! Гъихътин чІехи къайгъударвал авунатІа! Вичикай са акъван хабарни авачир районгъли духтурдин патахъай... Зи шадвилихъ сергъятар амачир, заз акІ авай хъи, гуя вири дуьнья зи гъиле гъатнава...

Са 5-10 декъикъадилай чун инай, райкомдин идарадай, лап фадлай таниш дустар хъиз экъечІнай.

Югъ алахъайди тир, цаварал гъич са булутни алачир. На лугъуди тІебиатни Алирза Саидов атанвайдакай хабардар тир. Зул тиртІани, ракъини бегъем чим гузвай.

Райкомдин дараматдай куьчедал экъечІайла шаирди къил хкажна, вири патарихъ килигна, завай хабар къуна:

– Вавай къе амай югъ захъ галаз санал акъудиз жедани?

Зун лугъуз тежедай къван шад хъана. Сифте адан тІалабуналди чун багълара къекъвена, къарасудал фена, Ярагъкъазмайрал алай. Ахпа Самур вацІун къерез акъатна. Ана чал ял язавай са десте гадаяр гьалтна, абурув машинни гвай. Ада аваз чун Самур вацІун а патаз фена, Сталинан памятникдин патав ацукъна.

Са арадилай Алирза къарагъна, чалай вине авай синел хкаж хъана. Элкъвена Къуба патахъ. Са гафни рахун тийиз, шаирдин вилер гъуьлелай башламишна Шагъдагъдал фена, са легъзеда ам алай чкадал «къурана».

– Духтур, ваз чун атанвай пата яшамиш жезвайбур вужар ятІа чидани? – лагъай гафар ван хъана заз.

Зун аквазвачиртІани, адаз суалдалди килигна, «Гьелбетда, лезгияр!» лагъана, жаваб гана.

Анжах гила, на лугъуди зи жавабди ам вич-вичел хкана, захъ элкъвена, ятІани заз акІ хъанай хьи, адаз зун аквазвач. Вичи-вичикди явашдаказ са шумудра «лезгияр», «лезгияр» тикрарна.

Вич лугъумир, и вахтунда шаирди вичин гзаф метлеблугу «Ленинан рехъ» тІвар алай чІехи поэмадал кІвалахзавай къван. И кардин гъавурда зун геж – 1964 йисуз адан «Зи экуь гъед» ктаб акъатайла акъуна. Вичи ктабдикай ва я поэмадикай ихтилат кудначир.

Низ чида, белки, агъадихъ галай ялавлугу цІарар хайи халкъдин къадар-къисметди акІажарнавай ва адан къайгъуда авай хцин рикІяй гъа и декъикъайра акъатначтІа:

**«... Физва Ленин
А патазни Самурдин,
Лезги халкъ я
Гъа патайни акурди:
КІвални сад я, адетни
Женгни сад я, хесетни,
– Вуж я и халкъ
Къве патал пай авурди?!
Чилин юкъвай
ВацІ ва я кІам финалди,
РикІин къеняй
Ивидин дам финалди
Халкъ къве патахъ къатІ жедач,
РикІ къве патахъ пад жедач,
Сазни жедач
Симина гъам хуьналди.
Лезги аял,
Дидедин мез авачир...
Валлагъ чІуру тегьер я,
Багъирован бегьер я
Элдикай гъяз авачир».**

*(А. Саидов, «Зи экуь гъед».
Махачкъала, 1964, 105-чин).*

Ихътин бажарагълудакъаз кхъенвай цІарари садни секин тазвач, кІелзавай-дан ивидик юзун кутазва, абур датІана сузадаллай Самурдин сесининни лезги нефесдин мизан-терездиз элкъвенва. Жуван халкъдал баркаллугу гъун патал уьмуьрни гъайиф татай касди, килиг садра, гъикъван дуьз кхъенватІа. Бес абуру автор чІехи акъулдин иеси тирди успатзавачни? Эгер ам ахътин кас туширтІа, адан мецелай ихътин къанажагъдизни марифатлувилиз къалин, милли такабур-вилин гъиссер туьтуьнихъди ацІанвай гафар къведачир. Гъавилий Алирза Саидов чи арада гъамишалугъ мидаимни я...

Хурушум хъайила чун кІвалив ахгакъна. Са истикан чайни хъваз агакънач, заз мехъерик ша лугъуз, са гада атана.

– Захъ къе, тІалабайтІа, жагъин тийидай багъа мугъман ава, бейкеф тахъун тавакъу ийизва, – жаваб хгана за, ам рекъе хтуна.

Мехъер Фаргъад муаллимдин стхадинди тир. Са тІимил вахтни арадай фенач, мехъерин иеси вич атана акъатна.

– Я чан духтур, ви мугъман бес чидини тушни. Чазни ам ваз хъиз алани я, гъурметлуни, – лагъана, хабарни къун тавуна, чи къведанни гъилерикай къуна, чун мехъер авай кІвализ тухвана.

Багъа мугъман Алирза Саидов тирди чир хъайила, гъурметрин гъуьндуьр мадни къакъанди хъана. Аферин касдиз!

– Зун фадлай, лезги мехъерар хуьруьн чкада тахкуна, гъарикІ хъанвай. Ажеб хъаначни къенин югъ ихътин шад межлисдал куьтягъ хъана! Яраб за са къуьл авуртІа, жемятди айибда жал? – хабар къадай тегъерда Алирзади вичин ашкъи къалурна.

Музыкантри туьнт макъам яна. Алирза Саидов межлисдин майдандал экъечІна.

Жемятдин гурлу капарик, пелекай стІал-стІал гъекъ авахъиз, шаирди чІехи гъевесдалди пара дамахлу къуьл тамамарна...

Эхъ, Алирза Саидов и дуьньядал, гъа вичи авур къуьл хъиз, яшамишни хъана. Чи рикІера ам гъакІ амазма ва амукъни ийида!..

КЪВЕ ХВА – ВАЗ, МУШТУЛУХ – ЗАЗ

Больницадин ахъа варарай гъаятдиз, нисиниз мукъва хъиз, са балкІан квай фургъун гъахъна. Гъална, лап ракларин мукъув акъвазарна. Фургъунчи «чпин езне» духтур (езне зун – и цІарарин автор я) жагъуриз фена. Медсестрайрини санитаркайри пенжеррай фургъунда авай пар вуч ятІа чириз кІанз, сада сад диндирмишзавай. Пар, дугъриданни, адетдинди тушир. Яргъи тахтайрикай сагъ къул хътинди авуна, тагъалар экІяна, винелайни мес вегъенвай, адални са натараз затІ кашудалди кутІуннавай. Малум хъайивал, месел алайди кІвачел – гъилел залан дишегъли тир. Вични Луткунрин колхоздин малдарри къуьд акъудзавай ятахрилай гъанвай. Исятда анал ЦІийи Гъуьгъвезринни Усуррин хуьрер экІя хъанва, а вахтунда аниз ЧархикІам лугъудай ва алайдини са къазма тир.

Гъуьлуь заз ихтилат авурвал, паб кІвале, къведра чІадгунар атана, чІур хъана, вич-вичивай квахъна, мад рахун хъувунач. Фад-фад итимар-духтурар кІватІна, дишегъли гъилерал къуна, больницадин аялар хадай отделенидиз тухвана, фарикъатна. Ахпа адан гъал ахтармишна, азардай къил акъудна. Я акъван чІавалди, я анлай къулухъни заз ихътин четин гъалдиз атанвай дишегъли акунач. Адан бедендик къве аял квай. Къведни – чан алай ва хъсан агъурвал авай-бур. Къведни санал 7 килодилай артух тир. КІвачерилай башламишна, папан беден, гъвар кутур тини хъиз, дакІуннавай. Хамун кІаник квай чІунар, иллаки кІвачерин, сад-садавай къакъатна, винелай стІал-стІал михъи яд хътин жими затІ авахъзавай. КІвачер сад-садав агудиз хъижезмачир, гуьрдуьмар хъиз хъанвай. Ивидин давление 220-дав агакънавай. Къери цин къадар лап тІимил тир,

вични икѝи ва мичѝи рангуниз атанвай. Гайи суалриз атѝай жавабар гуз жезвачир, амма чичин ишарайралди чун рахазвай келимаяр вичиз ван жезвайди ва гъавурда акъазвайди къалурзавай. Аллагъдиз шукур, гена кѝилин мефтѝедиз ва вилерин къенез иви чкѝанвачир. Азардин тѝвар эклампсия я, ам анжах руфунал агъур дишегълийриз хас тѝал я. Эгер вахтунда духтурдин патав атанвайтѝа, гъелбетда, азардин вилик пад къаз жедай ва икъван четин гъалдизни дишегъли къведачир.

Акушерка азарлудан патав туна, къачуна больницадин машин, зун тади гъалда Самур вацѝал алай, исятда вичел «къизилдин» тѝвар акъалтнавай муькъ-велей атѝа патаз – СДК поселокдин аптеkdиз фена.

Вахтар хъсанбур тир, и пад-а пад авайди тушир. Ана гъамиша гъар жуьредин дарманар булдалди жедай. Чнани анин агъалийриз герек чѝавуз духтуррин куьмекар гудай. Гъавилай, гъич пулни къачун тавуна, аптеkдай заз герек дарманар вири гана.

Идалай къулухъ больницадиз хтай зун, я зи акушерка луткунви азарлу дишегълидин патавай къакъатнач. Вири лазим серенжемар сятералди ваъ, декъикъайралди гъисабар къаз, кѝилиз акъудна. Са суткани зур вахт алатайла, чи пациенткадиз са нерай аватай ивидин 2 стѝал хътин къве хва хъана! Дишегъли вич-вичел хтайла, за адаз балаяр мубаракна.

Къве гъафте алатайла, сагъ-саламат диде рухварни галаз чна машинда аваз ятахрал хутахна. Къаршидиз атай аялрин буба чи шоферди «къве хва – ваз, муштулух – заз» гафаралди къаршиламишна...

Исятда бахтлу диде вичин хуьре балайрин патав гва. Гагъ-гагъ чпин рикѝел «езне» духтурдин аламатвилин ишараярни хкизва. Аллагъди хуьрай чеб!

КЪЕПИРВИ МЕГЪДИ ДУХТУР

Арандиз куьч хъанвай дагълух хуьрер тѝимил авач. Са шумудан сивай заз ван хъайивал, абурун арада Цѝийи Гъепцегъар къетѝен чкадал ала, вични шегъре рекъин къерехдал. Декѝени гъакѝ тиртѝа-къерехдал алайтѝа. Йигин гъерекат квай рекъи хуьр къве патал пайнава.

...Ингъе велосипед гъалзавай аял рекъйй физвай машинди яна гадарна. Са арадилай, гъвар кутур тини хъиз дакѝуннавай гада гваз, адан буба, а вахтунда Мегъарамдхуьруьн райподин председатель, гъепцегъви И.Асланбеков больницадиз атана акъатна. Аялдин вилер алай чкаяр винелай аламай гелерилай чир жезмай, гарданни келле са гуьрдуьм хъиз аквазвай. Жигеррин винел алай перде пад хъана, гъава хамунин кѝаник физвай. Дакѝун мадни артух жезвай. Юкѝвар-чипѝер ягъайла, им зи шеледин пар туширди заз чир хъана, артуханди больницада чахъ а чѝавуз хирург авачир. Амуьбай чара аял тади гъалда Дербентдиз агаьбарун хъана.

Дустунин чин акурла, зи зегъле фена, на лугъуди адал чан аламачир. Бес жечни, багъманчидин вил емишрал жедайвал, а вахтунда зи дустунин вил авай-авачир гъа эркек веледдал алай.

– Дерт гайи Аллагъди куьмекни гудайди я, дуст, рикѝ кѝевиз яхъ, – лагъана гададин бубадиз, за шофер Низамавай мукъаятвилелди тади авун тѝалабна.

Дербентдин больницадин гъятдиз гъахъзамазди, зал гъеле студент чІаварилай таниш тир санитарка Галя гъалтна. Чав гвай аял акурла, ада адресни вугана, фена Мегъди духтур гваз хъша, адалай гъейри ина лазим куьмек гуз алакьдай маса кас авач, лагъана чун тагъкимарна.

КІвалин ракІар аставилелди гатана, зун гуьзетиз акъвазна. РикІяй гъар жуьре хиялар физва. Са ван-сесни авач. Заз акІ ава хъи, вахт къадарсуз фад физва, геж жезва. Сятдиз килигайла, бегъем декъикъани хъанвач. Къвед лагъай сеферда рак гатайла, зи япарихъ – «Ша, ихтияр ава», – итимдин сес галукъна.

Хвеша хъайи за гъасятда ракІар ахъайна. Зи вилик гуьлел чуьхуьдайла алукидай хътин куьруь шалвар алаз, беден сих чІарчІи къунвай, пагъливандихъ хътин мускІулар авай, гзаф гуьрчег чинин кІалубар алай итим акъвазнавай. Ам заз сифте яз аквазвай. За лезги чІалалди салам гана, багъишламишун тІалабна. Мад гафни лугъуз агакъ тавунмаз, ам элкъвена дегълиздиз хъфена. Ша-ша лагъана, ада зун кухнядиз тухвана. Зун гъавурда акъурвал, ам текдиз яшамиш жезвай. Гила заз акуна хъи, адан кІвачерал метІел къван кух галай чІар алай хамунин чекмеяр алукинавай. Вичини кухняда чай хъвазвай.

Гъиле чинидин къаб къуна, са хупІ авуна, заз килигна.

– Мегъди духтур, зун Мегъарамдхуьрй атанва, духтур я зунни. Машинди яна четин гъалда авай гада гъанва за. Чи хийир кІандай касди куь патав фин меслят гайила, зун атанвайди я.

Мад са гафни зун раханач. За адан жаваб гуьзлемишзавай. Ам вични кисна заз килигзавай. И арада чун дар муькъвел, сад-садан къаршидиз атана, акъвазнавай къунариз ухшар авай жеди... Декъикъаяр физвай... Амма...

АтІугънавай чина са дегишвални тун тавуна, Мегъди духтурди зун вичин келимайралди къарсурна:

– Гъан, гъикІ хъана? Минет-дад ийизвач хъи? Хатурар-гъуьрметар ийида лугъузвач хъи? Зи вилик махпурар экІягъиз гъайиф къвезвани? ТахъайтІа, вун лезги тушни?..

Заз харцик акатай хъиз хъана, мягтелвилихъ сергъят амуьнач. Низ чида, зи чина гъихътин рангар къугъванатІа. Захъ рахадай гаф амачир, къуранвай. Жуван пешедин сагъибдивай ихътин гафар ван жадайди нивай фикирдиз гъиз жадай.

Ахпа ам садлагъана хъуьтуьл хъана, чина хъвер гъатна.

– Хъана, гъвечІи стха, бейкеф жемир. Абур халис духтур агъузардай ихтилатар я. Зун абуру инал гъанва, – вичин кІалхандакІуб эцигна къалурна, патав гвай кІвализ гъахъна, алукина, экъечІна.

Чун больницадив агакъайла, вири хирургар кІватІ хъанвай, Мегъди духтур гуьзлемишзавай...

ТІазвай гада стулдал ацуькарна, куьмекчидив къаз туна. Вичин юлдашриз килигна, «Улам чир тавунмаз, вацІуз гъахъун акъуллу вилин лишан туш» лагъана, азарлудаз тамашиз башламишна. Яргъалди, саперди мина жагъурдайвал, духтурди гададин хурун къефес элкъвез-элкъвез винелди, виняй агъуз са-са сантиметр тупІалай авуна, бязи вахтара, игисна, ябни акалдай. Духтурдин

къаматдин дикъетлувал акурла, садаини са сесни акъатзавачир, виридан лал къенвай. Цлакай куърснавай сятинин акъабрин сесини духтурдиз дикъет гуз манийвалзавай хъиз авай заз.

Са 15-20 декъикъадила, гужлу кар авурдан хъиз, Мегъди духтурдин пелез гъекъедин стІалар акъатнавай, чинал регъят хъайивилин лишанар пайда хъана. Адай тек са гаф акъатна: «Жагъана!» Гъа са чкадал тІуб эцигна, ручка тІалабна «+» кхъена. «И лишан квадар мийир! Азарлуди – операционныйдиз», – лагъана, вич гъилер чуъхуъз фена.

Гъа лишан алай чкадал хам атІана, жигердин пад хъанвай пердедал са шумуд цвал хъувуна. Бубадин шадвал! Адак цІийи къилелай лувар ахкатнай... Мегъди духтур къе чи арада амач. Са лавгъавални гвачир, шитвал рикІиз хуш тахъай кас. Рагъмет хъуй вичиз. Вич амачтІани, адакай гъар жуъредин ихтилатар гзаф ама. Лезгияр я ман, гагъ-гагъ жуван деве-пепе хъиз, дагъни-тепе хъиз аквадай.

Итимдихъ машгъур тІвар, хирургвилин пеше, бажарагъ ва чІехи устадвал, вижевай кІалуб авай. Бес ахътиндакай рахун тавуна, тІвар кицІин дафтаррани тахъайдакай рахадани?..

Жув шагъид хъайи винидихъ гъанвай дуъшуъшди Мегъди духтурдин экуъ къамат гъамишалугъ яз заз мукъва авуна. Зи рикІяй ам акъатзавач.

Зи ихтилат мадни къуватлу авун патал адан уъмуърдай са дуъшуъш генани рикІел хквезва. И ихтилат заз рагъметлу Р.П.Аскерханован сивяй пешекарвал хкаждай курсариз Ленинграддиз (*С.-Петербург мецел къведач*) фенвай. И вахтунда ам уъткъемдиз кІвачел акъвазнавай хирург тир. Клиникадин чІехиди тир академик Углова курсантриз чешне патал операция авуна, къалурна. Эхирдай адан япарихъ «мад ихътинди чешнелу операция жеч эхир» – гафар галукъна, абурун авторни вуж ятІа сир яз амукънач. Ам чи Мегъди духтур тир.

Са тІимил йикъарилай гъа ихътин операция авун герек хъайила, хабарни авачиз, ам Мегъдидал тапшурмишна. Операция куътягъ хъайила, вири курсантарни алай чкадал академик Углова чи лезги хцин къуънел гъил эцигна, ам тебрикна, ви туъгъмет за къабулзава, як недай ничхирдин кІуфал кІвенкІ жедайди я, лагъанай...

Мегъди духтур заз Мегъарамдхуъруъ чирай лап хъсан хирургрикай, гъакъван камаллу инсанрикайни сад я...

Мшират

Аллагъяр
АБДУЛГЪАЛИМОВ

АРЧАНДИН ТАР

(Поэма-риваят)

Ракъни гъулдан
Муъхъуъд къуна
пуч жеда,
Цайлапанди
Тамни, тарни
Алугарна
гуж жеда,
Арчандин тар,
И зи чилел,
И накъвадал
Лагъ вуна заз,
Валай кѣви
вуч жеда?!

* * *

Мехъерин югъ,
Ргазва рагъ;
Чун сериндик
чаяр хъваз...
Ирид къажгъан,
Ирид къулал,
Къвазна ашпаз
Ала къвалал,
кавча гваз.

Агатзава,
Къвезва жемят,
Гъарда вичин
РикІин, гъилин
паяр гваз,
Десте-десте
Чи таватар,
Къуна къилел,
Шумуд жуъре,
Нямет алай
хунча гваз...
Имиди заз
Гузва буйругъ,
Цийи къуллугъ:
КІарасар хун,
Къулак кутун,
къажгъанрик,
– Ахпа, чан хва,
Ялар ягъа,
Дустар галаз
мажалрив.
– Башуъсте!
Ими чан, зун
гъазур я.
Ахкуна якІв,
Адан сивиз
килигна,
Гъиле гъатай,
КІарас къурай,
ИцІиди хъиз
агъур я...
Хкажна хъиз
За кІарасдал
илигна,
Аламат я:
Кадар хъана,
На лугъуди
Яна за ракъ,
ЦІвархни хъанач,
Саймишнач якІв
кІарасди.

Нажахдин мурз
Авай нур гуз,
Нур хьиз хьуьтуьл
элкьвена.
Акьван гьава
Тир хьи чими,
Гуя гьамам
ифена.
Сад калтад жез,
Зи патав кьвез...
Пар кьунавай
кефина...
Гьвечи сегьне
Акур ими,
Милидаказ
хьуьрена...
Тажуб хьана,
Зун кьах хьана,
Килигзава
Кларасдизни
нажахдиз...

* * *

Яб це, хтул,
Кларас кьуна
Ам тфенг хьиз,
Вичин хурув
агудна,
Гьил алтадиз
Кларасдидай,
Суьбетзава
дамахдив:
Риваятдин
Шагь дувулар
Авазва лап
деринра...
Нажахдин туш
Клусни тахсир,
Гила за ваз
Ахьайда сир,

Бейнида хвей,
акъудна.
Ам са тар я,
Тебиатди
Багъишай чаз,
Гад атайла,
Пешер рахаз,
Вичелла тІвар
Арчандин.
Дурумлувал
Танда авай...
Мягъкем къилих
Чанда авай,
Къагъриманрин
Сир хуъзавай,
Ухшар я ам
ачардиз.
Лугъуда хъи,
Цийи таврин
Къавукни кваз,
Гележегдин
Метлеб аваз,
Кутадай хел
лезгиди.
Хъунухъ патал
Чи ругулар,
Лезги чилин
Къаравулар,
Арчан тар хъиз
лигимди.
Яшар хъанвай
Агъсакъалри,
Давудан тар
Лугъуз жедай
суьгъбетда.
Адахъ авай
Вичин себеб,
Квахъ тавунвай
Вичин метлеб,
Душман чилйй
чукурай,

Лезги чиле
Цийи эквер
куькIуьрай.
Эхь, зи хтул,
Беденни руьгь
Халкъдин хчин,
Гекъигзавай
Гъа и тарцив,
Даим хъайи
гъуьрметда...

* * *

Туьркверин Шагь
Султанди
Теклифзава
Давудаз,
Атун патал
Мярекатдиз
Хзан галаз,
Тухум – тара
мугъмандиз...
Ваъ, лугъузвач
Давуда...
Хъана кIвачин...
Адахъ вичин,
Уьлкве патал
Авай еке
умудар...
Гузва суал
Султанди:
– Квелди я, Давуд,
Куь гужлувал?
Жаваб гузва
Гъажи Давуд
асланди:
– Руьгьдал мягъкем,
Арчандин тар хътин...
– Арчандин тар?
Таниш туш тIвар...
А набатат
Гъихътин тар я,

Я гуж, кьуват
Акакь тийир?..
– Гьурметлу, Шагь,
Авани вахь
Хци гапур,
Дяведин зур,
Гьайбат акур...
Шам уьлкведин
гьулдандин?..
Квачиз тади
Ахьайна сив
хучардин.
Ирид жуьре
рангунин,
Чешне алай
гамунин:
Гъана вилик,
Са чIиб алай
ГъвечIи куьтуьк
арчандин:
Гьурметлу, Шагь,
На хвена жув
сабурдив,
Садра яна
гапурдив,
Къве патахъди
кьатI ая,
Къариблукхай
атанвай
Гъажи Давуд
шад ая...
Акъатна агъ,
Теспачадиз
Килигиз Шагь,
И пад, а пад
Элкьурзава
куьтуькдин.
Фикирзава:
Макьсад чириз
И лезгидин,
Суьгьурчидин

кьуьруькдин.

Гузва эмир:

Гъиз тазава

Бубадила

Амай гапур,

аманат.

– За кьалурда

И такабур

дагъвидиз,

Яд уьлквейра

И гапурди,

Селлер яру

Ракъурайвал

ивидин...

Къве кьатІда за

КІарасдин кІус,

Бубайрин хуьз

Гъейрат, намус,

Къудратни гуж,

Авайди чахъ

адалат...

Къизил къахма

Нехиш атІай,

Къибле патан

УстІарри вич,

РикІ гваз гатай,

Шагъди гапур

Акъудзава

къакъарай.

Эхиримжи

сефер хъиз,

Шагъди темен

Гузва кьецІил

тиядиз,

Кихлигзава,

Гимиш нурар

Алахъзавай

саядиз,

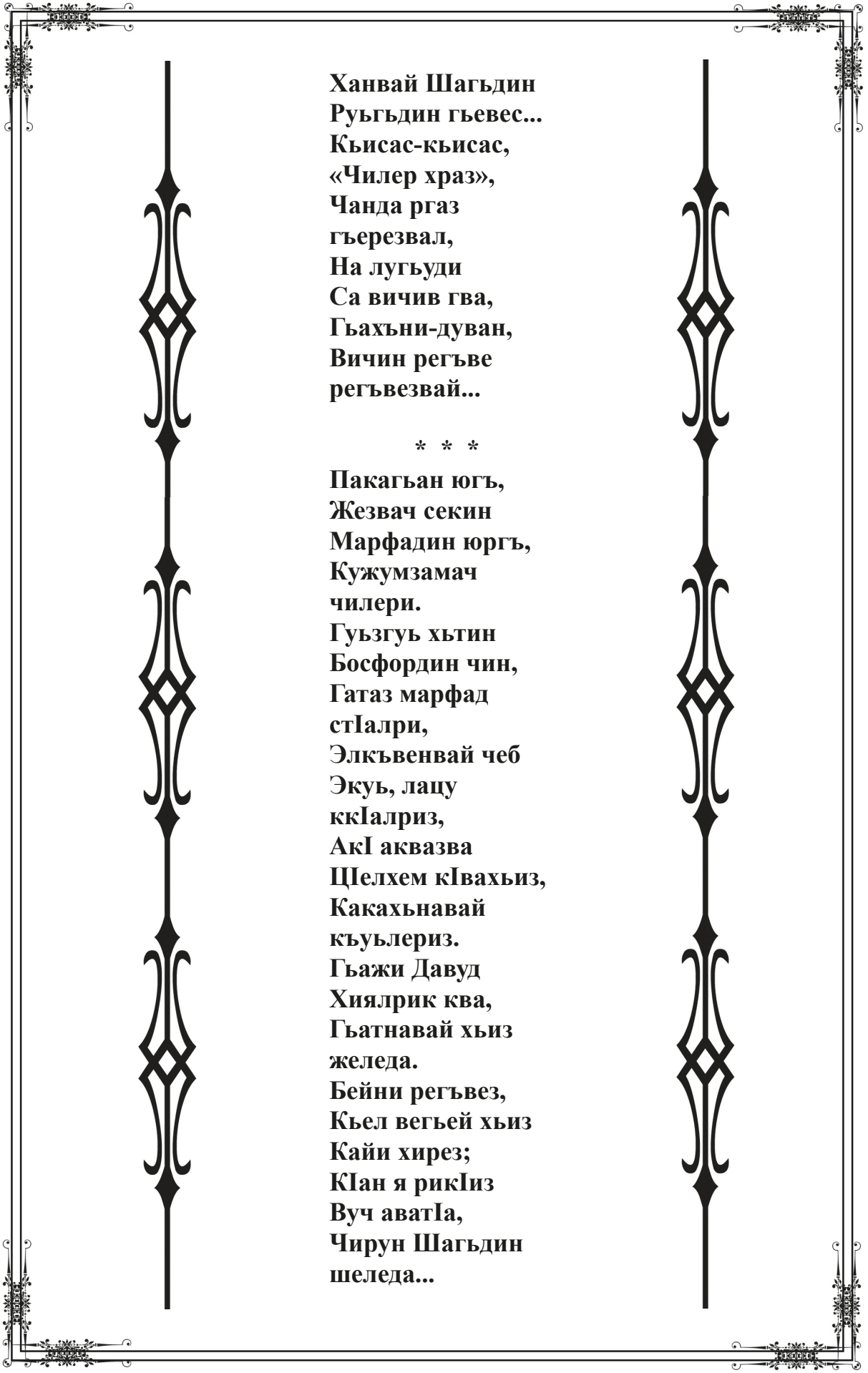
КІарас кІус гваз

Ягъиз тадач

къакъарай...

Вахтунѝ вал
Гъанва нубат,
Акурѝ ви
Гужни гъѝбат,
Атанва къе
бакара...
Кѝан я Шагъдиз
Рикѝ, руьгъ шаддиз,
Имтигъанрай
экъечѝун,
Сагъѝбвал гваз,
Гъѝлибвал къаз,
Акси касдив
эгечѝун...
Нѝс фикирар
Аваз къѝле...
Пагъѝливандин
Твазва гъѝле,
Вичин гапур
къвалав гвай.
Ам дагъѝвийрин
руьгъ ятѝа,
Кана терга,
руьхъ ая!..
– Къатѝа куьтуьк,
Тади-телес...
Мад тарифдин
Тахъурай сес,
Цѝифинчидив
Агакъара
къулав гвай.
Хкажна хъиз,
Яна ада,
Куьтуькдин юкъ
гапурдив,
Зигъригъдин ван
Хъана къати,
Чун галай сес
куркурдин.
Гапурдин тум,
Пагъѝливандин

гъилемай,
КъецІил тия,
Хер хъанавай
Тек аскер хъиз,
чилеллай...
Гуя буьлуьл
шуьше хъиз,
ХъитрепІ гьарнихъ
акъатна;
И вакъиа
акунвай,
Хъуьтуьл хъана,
Гуьгъуьл хана,
Чина бензе
амачир,
Шагъ куьсруьдихъ
агалтна...
Алем михъиз
Чулав сур хъиз,
Вилерани
мичІ хъана,
Адан чандиз
Хажалатди
кичІ гъана.
Зайиф хъанвай,
Гъайиф хъанвай,
Шагъдин рикІи
гъисснавай:
Хъана магълус
Давудаз,
Амма Султан
киснавай...
Вазир – везир
Чархар ягъиз,
ТІал къезилриз
элкъвезвай,
Са жерягъар
Тади квачиз,
Дарман – дару
Гъазур ийиз
гелкъвезвай...

Ханвай Шагьдин
Рубьгьдин гьевес...
Къисас-къисас,
«Чилер храз»,
Чанда ргаз
гьерезвал,
На лугьуди
Са вичив гва,
Гьахъни-дуван,
Вичин регъве
регъвезвай...

* * *

Пакагъан югъ,
Жезвач секин
Марфадин юргъ,
Кужумзамач
чилери.
Гуьзгуь хътин
Босфордин чин,
Гатаз марфад
стІалри,
Элкъвенвай чеб
Экуь, лацу
ккІалриз,
АкІ аквазва
Щелхем кІвахъиз,
Какахънавай
къуьлериз.
Гьажи Давуд
Хиялрик ква,
Гьатнавай хъиз
желеда.
Бейни регъвез,
Къел вегъей хъиз
Кайи хирез;
КІан я рикІиз
Вуч аватІа,
Чирун Шагьдин
шелета...

* * *

Гъич садрани
акун тавур,
Ахварайни
рахун тавур,
Чуру лацу
са касди,
Гузва салам,
Ийиз икрам,
ТӀвек – тӀвекиз чил,
Ябни тагуз
марфадиз,
Гъиле авай
асадив...
– Хиве крар
Авай мугъман!
Сад Аллагъдал
Гъваш на иман...
Ви рехъ жеда
Гзаф яргъал,
четинди...
Вал дуьшуьшар
Гъизвай касдин,
Уьмуьр хьурай
Даим ясдик,
КӀвалин хзан,
Яллагъ, ярай
батинди...
Иншаллагъ!
Куьмек хьуй, Аллагъ!..

* * *

– ЭгечӀдалди
Къе чун къве дуст,
Экуьнин хуш
нагъардив
Ихьтин фикир
Ава захъ къе,
Вахъ пагъливан
Ава сейрек,

Килигин чун
Лезги хцин
гьунардиз...
– Гьахъ я, валлагъ,
Эй, члехи Шагъ,
Зи дестедихъ
Гала а кас,
Вири крар
Тир вичиз хас,
Ильяс я.
Такъатлу я,
гьелбетда,
Лезгистанда,
Урусатда
Къазанмишай
Члехи тIварар...
Ад акъатай
гъурбатда...
Эй, члехи Шагъ!
ТIалабзава,
Ша, чна а
кар тийин,
КIанзавач заз,
Мад сеферда
Инжитмиш хъун,
Руьгъдин гьиссер
тIар тийин...

* * *

Жезвач рази,
Султан члехи
РикIел атай,
Мецел алай
Амалзава
гафунал.
– Эхъ, чирда за,
Гьим вуж ятIа,
пагъливан,
Муькуьдини
Кьил хуьзавай
бейниван,

Къведни абур
Яда къе за
сафунай...
Шагъдин патав
Чи Давудан
пагъливан,
Лув гайи хъиз,
Пайда хъана
гъасятда:
Икрамзава,
Саламзава
Ильяс:
– Шагъ, вун сагърай,
РикIе рагърай,
Гуъзел югъ я
алахъай.
Чуъхвей накъвар,
Цавун накъвар
авахъай,
ТуъкIвей югъ я
саласа,
Зун гъазур я
къуллугъдиз,
Вуна гайи
буйругъдиз.
Рази жеда
Къалурзавай
меслятдай...
Алцумзава
Вилералди,
Адан гуъркем
буй-бухах,
КъатIунзава
Чехи Шагъди,
Гвачир адав
кIус дамах.
– Ильяс, чан хва,
Хъухъ заз мукъва:
Гъихътин ава
Алакъунар
Ви къудратда,
гъунарда?!

– Сад Аллагъди
Ганвач къилих,
Гъейри касдин
Ийир синих,
Хиял, фикир
инкардай...
Эй, чІехи Шагъ,
Алакьунар
Квез гъасиррал
аквада,
Гъим жедатІа
цуькведа,
КІватай касни
Хана гуьгъл
дакІвада...
Шагъди инал,
Яна са вил
Ильясаз,
– Эхъ, гаф авач:
Вафалувал,
Таъсиб хуьзвай
Пагъливан я
халисан.

* * *

Шагъдин багъ,
Аватай рагъ,
цуькведа.
Сирендин тар:
Гимишдин руг
Алахай хъиз,
гъуьмеда.
ЧІехи майдан,
Къвез агатиз
РикІ кузавай
Гъар са мугъман,
Къазва чка
гъаятда.
Къуллугъчияр
Гъерекатда,
Гъазурзава

Тадаракар,
Юрта ава
са къатда...
Инихъ – анихъ
къекъвена,
Къибле патахъ
элкъвена,
Къве къил капІна
Ильяса.
Килигзава:
Шагъдин умуд
Пагъливандин
жендекдиз...
Кутугай буй,
Чина хуш суй,
Ухшар тушир
хенекдиз,
Кефи чагъ тир
Баласан...
Дагъдин пеленг
Тавуна ленг:
Авай гъайкал,
Шалбуз дагъдин
Пак тир ккІал,
гарданда,
КІвачера звер,
Чина хуш хъвер
ЭкъечІзава
майдандал.
Гъилибанди –
туърменди,
Аялдиз хъиз,
Чан рикІиз къве
леэндиз,
Гъардаз са-сад
багъишна,
Баласидиз
Гъа и шейтІан
иблисди,
Акъажунра
Вине хъунухъ
алхишна...

Къведа сад хъиз
Муѳѳуѳгарна:
Тек Ильяса
Епиниз хъиз
звер гана.
Хуѳзвай чандиз...
Султан хандиз
хъвер гъана.
Гъяз авачир
Чи Давуда
Вичин хайи
уѳлкведа:
Мецел къугъваз
авазар,
Гатай демир
Сарбаза,
Акъудзава
гъебедай,
Лишан алай
лезнар,
На лугъуди
Гъажиди
Гузва паяр,
савкъатар.
Къурла гъиле,
Лезги чилин
Багъа леэн,
Ильяса,
Квахъна бириш
Адан пелен,
Гъиссна такъат,
Цийи-цйи
къуватар.
– Я Сад Аллагъ,
вун куѳмек!
Акъажунра
Тахъурай зун
кѳус гъелек.
Руѳгъдиз къакъан
Хъана са чѳиб,
Ильясан гуѳ
Хъана гъалиб,

Адан гужлу
гъилера,
Тек «пакъ» авур
ван хъана,
Селдин хура
гъатнавай,
Чехи вацӀун
къерера,
Къван галукъна
къван хана,
Михъи гъулдан,
Лезни кваз
къатӀ хъана...
Аквадай гъал,
Къурди хъиз чӀал,
Ажугъламиш
Хъанвай Шагъдин
Баласи.
Эхна гзаф...
Ялалмишиз,
Тек лезндихъ
Хъанач инсаф,
Амукъна ам
гъургъуриз,
Лезн гъиле
къугъуриз,
Башламишна
экъуьгъиз...
– Эй, пагъливан,
Серт хъун икъван,
Вуч я себеб,
жез аси?
Гила Шагъни
Хъана уях,
Фейи хъиз тах
И пад, а пад
гуьзетна.
Амач хийир...
Акъажунар
Давамардай
дад амач.

Баласини
кІват хъана,
Гуя жегьил
Уьмуьр касдин,
Кьур хъиз яеди,
Адахъ гьуьрмет,
ад амач...
Шагьдин кьиле
Цийи фикир
къугьвана...
Ам цІай квачир
Лап къажгъан хъиз
ргана...
Акьвазарда
И мярекат:
Руьгьдиз тагай
Ем, берекат...
гьуьжетна?!

* * *

Шагьди гьвечІи
ижласдиз,
Чеб хуьн патал
Давудакай
хиласдиз,
Вичин дуван
кІватІзава...
Гьар сад рахаз,
Меслят акваз,
Гьажиди тур
ЭкъечІиз кІанз
кІеверай,

Хьанва икрягъ,
Жезвач куьтягъ
мешвера.
Чехи везир
Сарвана:
Герек авач
къал-къижна,

Къилин макъсад
райжна:
– Шагъ, вун сагърай,
А дагъвияр,
Гзаф залум
ксар я,
Магълуб тежер,
Авай жигер,
Шумуд асир,
йисар я?..
Чи къуватди
Терс миллетдал
тIем гъанач...
Фарс уьлкведин
Надир шагъдиз
рей ганач...
Гъикъван халкъдин
ЭкъичнатIан
ивияр,
Тамерланаз
МуьтIуьгъ хъанач...
Уяхдаказ,
Вилер ахъаз
Ксузавай
лезгияр.
– Эй, чIехи Шагъ!
Гъа алмас хъиз,
Хци я ви
къатIунар,
Ви гъилева,
Терез-мизан
къанунар,
АтIузвай гъахъ
камалдив...
Сифте чна,
Лап югъ пака;
Яд уьлквейрин
Гъуьлуьн юкъва

Ава чилер,
къурамат.
Тухум-арха
Ватандивай
Ийин яргъа,
Секинарин
амаллив.
Ахпа чна
ГъвечІи халкъдиз
къалурда,
Дерени дагъ,
Гъар са къачагъ,
Къуна туътуъх
къарсурда.
Жумма алем
Жеда верем,
Акурла ви
Гужлувилин
аламат...
– Везир, везир!
Етим-есир
Аваз рикІе,
Гуда незуър...
Ачухарна
Зи рикІин сир
рази я!
Хвеши хъайи
Шагъди чІехи,
кап ягъиз,
Жуъмядин югъ.
Ша мискІиндиз
капІ ийиз...
Къенлай къулухъ
ЧІехи везир,
Зи уълкведа
къази я...
Йифен къулар:
Къаравушди
Гузва хабар

Гъажидиз,
Меслятрикай
дувандин...
РикІи-рикІ нез,
Рахаз тежез,
Гъатна Давуд
ракъара.

– Зид я тахсир,
КъатІун тавур
Уьленни хир,
Вилер аваз
Дегъне къуйдиз
аватай.

Инсандин хам
Алай гъуьлягъ,
Суьгъуьрчидив
агатай.

Акъатна йиф,
Чугваз гъайиф,
Вичихъ галай
карвандин...

Мукъаят я
аскерар...
Хуьзавай хъиз
есирар,
Агалзава
Гъам дарвазар,
ракІарар...

* * *

Шагъдихъ галаз
Эхиримжи
суьгъбетда:
– Гъуьрметлу Шагъ,
Лагъ на къе зи
ГъалатІ, гунагъ,
Кефи хана
хъел гъайи,

Белки, куьтуьк,
Я туш Ильяс,
Авур гъарикІ,
РикІиз гурлу
сел гъайи...
Чун кьве сердер
Алакъайрин
Гъалнач дердер,
Гъар сад вичин
Ватанда
Ава, гъелбет,
гъуьрметда...
– Вахъ вуч хъанва,
эй Давуд?
ТахъайтІа ваз
Йифиз ахвар
акуна?
Сегьер, сегьер
Гъатиз икІ вун
тавуна...
– Вун гъахъ я, Шагъ,
Ви гафарик квач
хлаф.
Лугьуда хъи
Ахвар илчи,
Лувараллаз
Къведай къучи...
Ам такуна
Хадач, эй Шагъ,
некІед квар,
Гъа кар тушни
Ийизвайди
рикІер тІар,
Къилел къведай
Чи къисметриз
гуз къилав...

* * *

Арчандин тар
АтІун дибдай
мумкин я,
Амма са кар,
Сад Аллагъдиз
якъин я.
Адан чІварах
Чи чил тирвал
ЧкІанава
дувулар...
Гъар гатфариз,
Абулейсан
марфариз,
ЭкъечІзава
Къалиндаказ
эвезар...
Гъа къелемриз
Жезва тешпигъ,
Акъалтзавай
ругулар,
Теснифда чаз
Юрдар хуьдай
авазар...
Зи Лезгистан,
Хайи Ватан
КъунватІани
Рагарини,
къванери,
Герек чІавуз
къегъалар,
Тергиз патан
чакъалар,
Дуьнмиш жеда
Гужлу, уьтквем,
Шарвилидин
къуьнериз...
Яб гайи Шагъ

Гъатна хъиле:
– Гъажи Давуд,
Квек ква умуд?
Абур санал,
Гъана дадал
къатІда за...
Лезги чиле,
Къвазна къиле,
Чур техжедай
хатІда за...
– Эй, чІехи Шагъ,
За вуч лугъун,
Килигда чун...
– Бесрай Давуд,
Авур зи суд...
Пад-къил ая,
Фена жуван,
Эгъли, жаван...
Сейердиз физ
гъуълерал...
Экуън сегьер,
Рагъ гъуълукъай
ХкечІдай тегьер,
Вахт я гуърчег...
Сачах нурар
ЧукІурдайла,
чилерал...

* * *

Свас хтана
Лацу къугъ хъиз,
Свараг галаз
мехъерин.
Чамарчийри
«Авар кавха»,
Терекмадал
Ийизвай туънт,
Демни-дезгягъ
къуълери,

Хкажиз цав
Тунва са чав,
Чархар ягъиз,
Гуьзелрилай
картари,
Гвачни гъайбат,
Дамахни наз
къиямат!..
Зун хиялри
Тухванавай..
Яд уьлкведиз,
Регъбер хцин
гелеваз,
Лезги чилин
Гъам, хажалат
хивевай,
Абад хьунухъ,
Азад хьунухъ
Муьшкуьрни дагъ
риклевай..
Адан гъетре,
Цавун кьерел
Гузва ишигъ..
Садазни гъич
Тахъай муьтлуьгъ..
Сагърай ими,
Агакъарай
Чав, несилрал
И гъакъикъат
риваят..

*21-февраль-3-март
1981-2025-йисар.
Хутун-Къазмаяр.*

Кеси́б Абдулла́гъан – 150 йис

Гъажи ГАШАРОВ

ШИИРАТДИН ВАЦИ ЯЦИУ АВУРБУРУКАЙ САД

XX лагъай асирдин сифте кылера яшамиш хъайи шаирри, революционный вакъийрин таъсирдикди гъа аямдин гъахъсузвилерилай шикаятар авунилай элячІна, классовой душмандихъ галаз яракълу женг тухуниз эверзава.

Абурукай сад зегъметчи халкъдин векил, виКегъ шаир Саруханов Абдулагъ (1875-1934) тир. Туькъуьл уьмуьрдин татугайвилер себеб хъана, ада вичел «Кеси́б» лугъудай лакІаб эцигнай.

Кеси́б Абдулагъ виликан Къуба уезддин (гилан Къусар район) Манкъули хуьре лежбердин хзанда дидедиз хъана. Ада вичин хуьруьнви Гъасанпашади-вай кІелиз-кхъиз чирнай. ГъвечІи чІавалай етим яз амукъай гада са кап фу жа-гъурун патал хуьрерани убайра гзаф къекъвенан, варлуйриз батраквал авунай.

Революциядилай вилик К. Абдулагъа вичин хци чІаларалди, гъахълу мес-лятралди кеси́б халкъдиз къуллугънай.

ЧІехи Октябрдин революция шаирди шаддиз къабулна. К. Абдулагъа ви-чин эсерра Совет гъукуматдал, адан агалкъунрал дамахзава ва цІийи властдиз акси экъечІзавай кулакрихъ, фекъийрихъ галаз дяве тухузва. Кеси́б Абдулагъ-ни чи литературадин демократический хилен векил хъана. Адани, кеси́б хал-къдин залан уьмуьр къалуруналди, вичин яратмишунра Етим Эминан, Ахцегъ Гъажидин ва масабурун рехъ давамарна.

Шаирди «Са киле гъуьр», «Туьрез», «Кеси́бвал», «Жив», «Абдулагъан-ник» эсерра гъа девирдин гъакъикъат, социальный алакъаяр реализмдин къ-айдада къалурнава. ИкІ, «Туьрез» шиирда лежбердин гъиле авай зегъметдин алатдихъ элкъвена, ада хабар къазва:

**Къве яц кутІунна какур кІарасдихъ,
КІуф чиле туна физ аван, туьрез?**

**Кесибдин рикле авай дертни гъам
Гъикъван чІехид я - чиз аван, туьрез? ***

«Зулун марф», «Жив» шииррани К. Абдуллагъа кесиб касдин дуланажагъ къалурзава. Ам «кесибдин кІвалин чІереяр хаз, къав чІуриз, кІвал рагъул церив ацІурзавай», вичихъ «хажалатдин пар галай» зулун марфадикай ва къайи живе-дикай, социальный ранг гана, раханва:

**Гарухъ галаз кІвалин къенез атана,
Гъахъна къулаз? къажгъан, бади ацІана,
Гъилер, кІвачер къайивили атІана,
Абдуллагъаз вун са бала хъана, жив!**

К. Абдуллагъан философиядин лирикани гъа аямдиз авунвай нифретдив ацІанва. Ада «Экуъ дуьнья», «Дуьнья», «Дуьньяда», «Вучда вуна дуьньяди-кай» эсерра «рикІин мурад къилиз тефидай, уьмуьрдикай дад авачир, гъахъ-адалат авачир» дуьньядин къамат ганва:

**Гаф лагъайтла, атІузва чи виликай,
Амач, эллер, гъахъни дуван дуьньяда.
Умуьр-бада, азад са югъ такуна,
Рекъидани бес чун жуван дуьньяда?**

Шаир дуьньядин са гъахъсузвилер ачухарунал акъваззавач, ада гъакІни гъахъ-дуван, дуьзвал тахъунин тахсиркарарни къалурнава:

**Са сеферда арха хъанач заз Аллагъ,
КІани дустар, куьне зи дерт виридаз лагъ.
ИкІ гъавайда рекъидачир Абдуллагъ,
ХъаначиртІа пачагъни хан дуьньяда!**

Амма дуьнья икІ амукъ тийидайди К. Абдуллагъаз чизва. Чулав йифехъ экуъ югъни галайди адаз ашкара я:

**Сабур ая, мукъвара чаз гад жеда,
Авайбурни авачирбур сад жеда.
Умуд ава: кесибарни шад жеда,
Гъахъ-адалат къекъвезвалда, хуьруьнбур.**

К. Абдуллагъан фикирдалди, гъахъ-адалат мукъвал авун патал пачагъдин гъилибанар тир чиновникрихъ, халкъ диндин мавгъуматдик кутунвай фекъий-рихъ ва девлетлуйрихъ галаз дяве тухвана кІанда.

Ам «Фекъидиз», «Хъанва зун» ва маса шиирра тух тежедай нефес авай, гъа-миша чпин вил чарадан затІунал алай фекъийрикай рахун дуьшуьшдин кар туш. Къаних динэгълийрикай шаирди икІ лугъузва:

**Нагагъ яна чуьлдай гзаф гъайванар –
Гъуьрчерикай пай твах куьне фекъидиз,
Заз чидан мад вуч кIандатIани ая,
Верчерикай пай твах куьне фекъидиз...**

**...Абдуллагъан эхиримжи гаф я, жемятар
КицIерикай пай твах куьне фекъидиз!**

Кесиб Абдуллагъа вичин шиирар классовый душмандихъ галаз дяве туху-
дай яракъдиз элкъуьрнава:

**И заманада тек кьил хуьз тежез,
Уьмуьрни физва хуьрера къекъевез.
Зегьер хьиз туькьуьл я лугъуз зи мез,
Бязи ксариз залан хъанва зун.**

«Приставдин бармак» эсер зетьметчийрин иви зилиди хьиз фтIинзавай
приставдикай ва халкъдин хва Ибрагъимакай теснифнава. Кесиб Абдуллагъа
«вилер экъисиз, жемятдиз гъарайиз», «кесибрал кърмаж илигиз», абур кар-
машзавай ва экуь югъ мичIи ийизвай пачагъдин гъилибанар жазаламишуниз ва
халкъдин арадай абур акъудуниз эвер гузва:

**Хъел акатна Ибрагъиман къеляндик,
Къисас къахчун макъсад аваз хиялдихъ,
Вичин акъул авай а кьил къуна тик,
Яваш-яваш фена адан лап къвалав.
Яна гъутув, приставдин хана кьил.
Яргъи хъана кърунчIидиз и зурба фил,
Гъараюнри хкажна лап вили цав.**

Абдуллагъан маниярни шиирар куьгъне девирдин гъахъсузвилерин аксина
нифретдив ацIанва. Гъар гъи темадай шиир туькIуьрайтIани, Абдуллагъалай
куьгъне девирдин гъахъсузвал, кесибрин туькьуьл уьмуьр, гуьзгуьдай хьиз,
къалуриз алакьна. Абдуллагъан шииррин чIал гзаф михьиди, гилан чи лите-
ратурадин чIалаз мукъвади я. Абдуллагъан саки вирн шииррин кьилин метлеб
абура халкъдин яшайиш къалурун я. Абдуллагъ кесибрин терефдал акъвазу-
налди ва абуруз цIийи дуьнья, цIийи яшайиш патал женгиниз эверуналди адан
шиирар а девирдин шииррилай тафаватлу жезва:

**Гаф лагъайла, атIузва чи виликай,
Амач, эллер, гъакъи-дуван дуьньяда.
Уьмуьр – баде азад са югъ такуна,
Рекъидани бес чун жуван дуьньяда?! –**

лугъуз, Абдуллагъа «Дуьньяда» тІвар алай шиирда эллериз гъахъ-дуван патал женгиниз эвер гузва.

Абдуллагъ чидай ксари шагьидвал ийизвайвал, са вахтара ам лезгийрин тІвар-ван авай шаир Хуьруьг Тагъирахъ галаз мукъувай таниш тир. Тагъираз Абдуллагъан яратмишунрикай хабар аваз хъана.

Абдуллагъан шиирар кІватІна арадиз акъудун патал шаир Забит Ризванова еке зегъмет чІугуна. Ада 1963 лагъай йисуз лезги чІалалди кесиб Абдуллагъан шииррин кІватІал басмадай акъудна.

Абдуллагъ 1934-йисуз адан душманри, шиирралди чеб беябур авуна лугъуз, яна къена.

Кесиб АБДУЛЛАГЪ (1875–1934)

ЧИР ХЪАНАЙТІА КІЕЛИЗ-КХЪИЗ

**Я са алим авач халкъдиз, я – илим,
И дагълара къекъвез уьмуьр жезвай зай.
Чи девирда, вучиз къуччагъ лезгийриз,
Дуьньядин и няметдикай авач пай.**

**АвайтІа чахъ жуван ктаб, жуван чІал,
Агъуз жечир касдин вилик элдин гьал.
Эвел кыляй вири тахсир хъана чал,
Къуна лугъуз масадан векъ цуькведай!**

**Ракъун чна лап яргъариз рухваяр,
Абру хъайтІан чиррай чпиз сенят, кар.
Хъана дерин илим чидай сеняткар,
Эсерралди турай вирдан рикІе цІай.**

**Чир хъанайтІа Абдуллагъаз кІел-кхъиз,
РикІе авай хажалатни хъел кхъиз,
КІвач эцигай гъар жуьредин гьал кхъиз,
Лап душмандин чан хучуна хкведай.**

Сатира ва юмор

Абдуселим ИСМАИЛОВ

АРХИВАРИУС

Дагъ галай патахъ акъатнавай даклардай куъчедин йифен лампайрин экв аватнавай квалек секин я. Айвар Нажуевич чин цавалдна ширин ахвара ава. Адан пелез гъекъ акъатнава. Хъуькъверик кватI жез, пIузаррикай туп-туп хкатзавай нефес арабир хухдизни элкъвезва. Са геренда ксанвайдан нефес акъ-вазна. Адак къалабулух акатна, сарар сарарал ва пIуз пIузал алкIанваз, Айвар Нажуевичан къил инихъ-анихъ галтад хъана. Садлагъана сив ахъа хъхъана. Къ-анихвилелди фитIинай нефесди адаз секинвал хгана.

Амма им винелай аквадай секинвал тир. Айвар Нажуевичан ахвар къенепатан вакъиайрив ацIанвай. Лугъун хъи – тарихдинни политикадин, инсандин ва инсаниятдин къисметар гъялзавай вакъиайрив.

Абур квелай эгечIна лагъайтIа, Айвар Нажуевичан гада вахт къуланферилай алатайла кIвалек хтунилай. Буба-дидедиз хабар тахъурай лагъана, гзаф мертебайрин кIвалерин гураара амаз, папаз зенг авуна, вичиз рак ахъайиз тур гадади, ам акъал хъийидайла, мукъаятвал квадарна. Виридаз адет хъанвайвал, Айвар Нажуевичан кIваликни квай ракъун рак зарбдиз акъал хъана ва ада ксанвайбурун ахварик хкуькъдайвал ванер акъудна. А ванеривай чараривни идарадин ктабрив, вичи лугъудайвал, архивдин документрив чимиз-чимиз ацIурнавай чуваларни картондин зурба къватияр цIуд лагъай гъавадай чилел авудна, абур къуншидин къакъан къвалар алай «Камаз»-диз хкажна, галатнавай ва дуьм-дуьз къанни вад йисуз абур кватIнавай руг дадмишнавай Айвар Нажуевичан ахвар чIуриз хъанач. Абуру адаз алапатдин шикилар ва вакъиаяр къалуриз эгечIна.

Аквазва Айвар Нажуевичаз, вич яцIу ракъун тIваларикай хранвай къефес хътин чкада ава. Я даклар квач аник, я раклар. Амма, гъулдандин варарикай гъулдандин кIунер хкатай ванер акъатна, къефесдин са пад ахъа хъана. Анай пайда хъайи кас къуншидиз, къанни вад йисуз хвейи архивар ягъай «Камаз»-дин иеси Турабаз, ухшар тиртIани, рахай сес эсиллагъ аданди тушир. Сесни ракъунди, кIусни чан квачирди тир.

-Къуламов Айвар Нажуевич?! Къарагъ кIвачел! Силисчиди вун гуьзлемишзава!- ракъун сесиналди гъарайна ада.

Айвар Нажуевич зурзаз эгечIна.

-Вун зурзамир!- гъарайна ракъун сесини.- Вуна жуван крарин жаваб це!

-Вуч крарин, чан чIехиди?- къифрен цIив хъиз, суал алатна адан мецелай. Арматурадин синер-синер тIваларал къатканваз, къвалара тIал аваз, къарагъиз алахъна ам.

-Вуч крари-ин? Вуна суаларни гузвани?- рахана гила маса сес. Амни, гъа виликанди хъиз, ракъунди, заланди ва кІвачин зангар къван яцІу арматурайрин къатІарал алай ракъун столдихъ ацукънавай маса касдинди тир. А столдихъ га-лаз ам, мичІивиляй атана, Айвар Нажуевичан къаншарда, нефес нефесда акъа-дайвал пайда хъана.

-Зун силисчи ЖаллатІов я,- лагъана ада ракъун сесиналди.- За исятда ви суд-дуван ийида!- гъуд ракъун столдин чиниз яна силисчиди.

-Вуч пата-ал? За ав-вур са тахсирни ав-вач эхир...- къулара гъатай къиф хъиз, зурзаз, жаваб гана Айвар Нажуевича.

-Квез ван къвезвани?

Къил гардандал элкъурна, вичин далудихъ килигна силисчи.

Акуна Айвар Нажуевичаз, силисчидин далудихъ галай чІуп-чІулаввиликай лацу пилекар хкатиз, чІехи жез ва инсанрин шикилриз элкъвез эгечІна.

-Карл Маркс!- гъарагъиз кІан хъана, сес акъатнач Айвар Нажуевичай. Карл Маркс вичин бурма, къалин чурудилай гагъ и гъил, гагъ а гъил алтадиз, ажугъдив ацІанвай вилерай килигзавай. - За...

Заз...- сес эсиллагъ къурана Айвар Нажуевичан.

Карл Марксни ажугълу вилер гумаз мичІивиле квахъна. Адан чкадал маса пилек атана, адакай, чІехи жез, Ленинан шикил арадиз атана.

-Юлдаш Ленин! Владимир Ильич!- ада къванни вичин пад хвена кІанз, къудгаз гъазур хъана Айвар Нажуевич. Амма кІаник квай ракъун тІвалари ам акІ къунвай хъи, гуя адан къулухъ падни ракъуз элкъвенва ва, сварка авуна, абурухъ галкІурнава.

Юлдаш Ленинан пІуззарар рахазвай, гъиливди инихъ-анихъ мичІивал атІуз, ада Айвар Нажуевичаз тарсар гузвай, туъмбуйгъар ийизвай. Амма адан са гафни фагъирдин япариз ван жезвачир.

-Я юлдаш Ленин, зун гъамиша куъ рекъиз, куъ къалурунриз вафалу хъайиди я... Зун халис коммунист, кІанелай кукІвал къван коммунизмдин, социализмдин рекъихъ инанмиш лукІ я!- лугъуз кІанзава Айвар Нажуевичаз.- Зун халис Ленинец я! Зун михъи я! Гуъзгуъдин хъирепІ хъиз!..

Айвар Нажуевичавай я рахазни хъанач, я юлдаш Лениnaz адан гафарихъ яб акализни кІан хъанач – пІуззарарни гъил юзаз амаз, амни мичІивилиз хъфена.

Гуъгъуьнал алаз чІехи жез эгечІай экуъ пилекдикай Сталинан суьрет арадиз атана. Адан вилера хъвер аваз акуна, Айвар Нажуевичай эхирни сес акъатна:

-Юлдаш Сталин! Вун гъамиша сагъ я! Яшамишрай вун ва вуна тухвай рехъ!..

Айвар Нажуевичаз вичин сесинин шуькІуьвили ва къуватсузвили акъван кичІе гана хъи, мад гаф акъат тавун патал, ада къве капашдивдини вичин сив кІевирна. Акуна адаз, юлдаш Сталинан вилера хъвердин гъич гелни авач. Ам, къарши яз, хъел кваз килигзава. Садлагъана вичин чІулав къалин спелрилай алтадзавай тІуб ада, вичикай къадай чка кІанз, вилера цІраз, кІвачерик терг жез гъазур тир Айвар Нажуевичаз юзурна. РикІ аватна Айвар Нажуевичан. Адаз рахаз кІан хъхъана. Амма юлдаш Сталина гъеле юзазмай тІуб вичин пІуззарив

агудна ва ихътин ишарадалди Айвар Нажуевичазни сес ахкъудун къадагъа авуна...

-Я Аллагъ!- фикирна Аллагъдихъ садрани агъун тавур Айвар Нажуевича.- Ибуруз зун вучиз герек амач?

Силисчиди мад сеферда столдин чиниз вичин гъуд акI чуькъвена хъи, ракъун тIваларик кIана аквазвай Айвар Нажуевич са чипIиниз къван къудгана.

-Акунани? Вуна зи вилик ваъ, абурун вилик жаваб гуда!- къизмиш хъана силисчидин рахунар.- Вуна къанни вад йисуз хвейи архивар гъиниз авуна?

-Къунши Турабан машиндиз яна... Заз кIвалинбурукай, къуни-къуншийрикай секинвал амачир,- кичIез-регъуъз, шуькIуъ ванцел тиртIани, рахана Айвар Нажуевич.

-Машиндиз яна? Вуч патал?

-Пака ада дагълариз хъфидай рекъе са дагъардиз, вацIуз гадарун, са чухурда, кIама цIай яна кун патал.

-Бу-уч? Архивар? Кун патал? Партиядин членрин фамилияр, тIварар авай архиважиблу документар? ХъуьчIерик Ленинан суьрет алай партбилетар кваз, ички хъвазвайбурун, тахъвазвайбурун сиягъар?..

-Бес за вучдай? Къанни вад йисуз абур за хвена. Къанни вад йисуз за, дуьне къулухъ элкъвен хъийида лагъана, умуд кутуна. Гилани зи умуд атIанвач. Амма къуншияр лугъудай мердимазарри, кIвалинбур лугъудай зиянкарри зун и кар авуниз мажбурна. Абуру, чувалрихъайни ишикIрихъай ни къвезва, абурукай руг кIвахъзава, абур кукварини пепейри тIуьна куьтягъзава, лугъуз хъана...

-Партиядин къарарар? Къараррал асаслу тешкилатрин документар? Ви мердимазарвал, ви зиянкарвал абурулай зурбади я! За вун тарагъаждиз акъудда! Лап исятда!

Ракъун къефесдин мичIи къавай гъасятда авахъай зунжурдихъ галай къармахди Айвар Нажуевичан къилин кIукI яна...

ИкI ахварай аватай Айвар Нажуевич са геренда къармах галукъай чкадал гъил алтадиз месин къиле ацукъна. Ам зурзазвай, вичин къилни акъат тийиз, адан рикIе ажайиб кичI гъатнавай. Тади кваз шалвар-перем алукина, ам дегълиздиз, мукъаятдиз ракъун рак ахъайна, подъезддиз экъечIна, им лифт хкуднавай геж вахт тирди чиз, гурарай гъуз дуьз сад лагъай мертебадиз эвичIна.

Зенгинин кнопкадал къвед лагъай сеферда тIуб илисзавай арада, къуншидин кIвалай итимдин сес рахана:

-Кто там?- хабар къуна Тураба.- Им гъи вахт я чарадан кIвализ зенгер ядайди?- хълагъна ада сес явашарна.

-Зун я, къунши. Айвар Нажуевич...

-А-а... Коммунист?.. Мад вуч хъанва, я къунши?- хъел туькъуьнна къуншиди.

Са шумуд дапIарри ванер-сесер авуна, рак ахъа хъана, анай, чин пара чIуру яз, Тураба вични къалурна.

-Хъайи кар авани, я къунши?- лап бубадиз экъуьгъзавай тегъерда наразивал кваз суал гана Тураба.

-Ви машин тІа я, чан кѳунши?

-Акѳвазнава атІа цлахѳ.

-Зи архивар амани ана?

-Амукѳ тавуна, абур гѳиниз фида? Низ герек я абур? Гѳа-гѳа-гѳа,- йиф кѳула-
лай фад ханвайдини рикІелай алатна Турабан.-Аламатдин кас я вун, валлагѳ...

-Хѳуѳремир, чан кѳунши. Вун зи гѳавурда акѳукѳ...-вичин шуѳкІуѳ сеси-
налди минетзавай тегѳерда рахазва Айвар Нажуевич.

-За вуч авун лазим я, я кѳунши? Ваз абур гадариз кІанзавачни? АвачтІа,
гадардач. Ял хѳия жуван цІуд лагѳай мертебадиз. Амма зав ахвар гице. Гѳам
машин, гѳам ви архивар-чувалар, им вун...

Рак акѳал хѳийиз гѳазур хѳанвай кѳуншидиз адавай ихѳтин векѳивал гуѳзле-
миш тавур Айвар Нажуевича, вич-вичивай квахѳнаваз, хѳлагѳна:

- За пакамдалди са фикир ийида, гѳеле амукар ай машинда...

Пакамдалди фикирар ийидай мумкинвал адаз хѳанач. Акур ахвари рикІе
тунвай кичІ гѳалиб хѳана, ада сифте машиндал са кѳил чІугун, ахпа кас-масдин
секинвал чІур тежер баябан куѳчедилай са зенг авун кѳетІна.

Са сеферда тІуб илисна Айвар Нажуевича кѳацу кнопкадал, кѳвед, пуд се-
ферда илисна, эхирни рикІ алай дустуни трубка кѳачуна.

-Ало, и вахт хийир хѳуй, Байсум,- рахана ам, чидач, адаз касни авачир куѳ-
чеда никай ва квекай кин авайтІа, капашдивди трубкани кІевирна.

-Ваз вахт гѳим ятІа чидани?- ахварик кумай сесиналди наразивилин суал
рахана трубкадай.

-Зун валай чІехи я, заз ихтияр авайди я,- кІусни утанмишвал квачиз хѳлагѳ-
на Айвар Нажуевича.

-Хѳайи кар авани?

-Ава. Ви куѳмек галаз авудай архивар гадарна виже кѳвезвач.

-Я халу, гѳикѳван хѳурай вун куѳгѳне чарар гваз? Ваз маса кар-кеспи амач-
ни, я кІвал кѳени хѳайиди?

-Кис ая. Абур ваз талукѳ ихтилатар туш. КІвал кѳени хѳаназ кІан ятІа, заз
куѳмек це.

-Исятда?

-Лап исятдани, пакани...

-Чун экуѳнахѳ рахада, я чан халу. Вуна кицІ алаж лагѳайтІа, за гѳамни алаж-
да. Им гѳи вахт я - ахѳтин месѳлаяр гѳялзавайди?

-Чна абур, ви топкадиз вегѳена, гѳана куда.

-Вучар, я халу?

-Зун квекай рахазватІа, ви твегѳ патаз чизва. Абур масаниз гадарна, масакІа
терг авуна виже кѳведач...

А кѳилий рахун хѳувунач. Трубка хкатна. Вичи тІалабай гѳи кар хѳайитІани,
Байсума кѳилиз акѳуддайди чизвай Айвар Нажуевича мад сеферда кѳацу кноп-
кадал тІуб эхлисна. Мад ва мад садра. Амма адаз жаваб хганач.

-Де хѳсан я, Байсум. Зун вав пакамаз рахада,- хѳлагѳна, Айвар Нажуевич
винелди эхкѳечІна.

* * *

Йиф акур ахварринни авур гьерекатрин басрухдик кваз акъудай Айвар Нажуевич ахварикай кватзавачир. Куьчеда инсанрик гьерекат акатнаваз, ван-сес аваз, ам месик кумай. Амма ада вичи йифен ахвар хайибуруз экуьнлай къарай авачир. Гъавиляй Турабни Байсум адан къилив цӀуд лагъай мертебадиз хкаж хъана. Абуру архивар машинда аваз икъван чӀавалди месик къарай къвезвай Айвар Нажуевичаз басрухар гуз эгечӀна:

-Зун са къил Самур дередиз хъфена кӀанзавайди я,- лагъана Тураба,-освободить ая зи машин ви хламдикай!

-Ахътин гафар лугъумир,-адетдиндалай яцӀ акатна Айвар Нажуевичан сесиник.- Абур партийни архивар я.

-Вунни архивариус! ГъакӀ тушни?

-Я, туш – тафават авач. Заз гъакӀ кӀанзава.

-Партия амачирла, архивар низ герек я, я къунши? Аламатдин кас я вун, валлагъ.

-Гецягъмир халудин гуьгъуьлдик,- айгъамдин хъвер кваз рахана Байсумни.- Ада гъикӀ лугъузватӀа, гъакӀ ийида чна.

-Ая, я дустар!- туьнт хъана Тураб.- Ша фин, гъиниз физвайди ятӀа.

-Гъал ая Байсуман заводдиз...

-Ша, акъах куьнни. Заз куь заводар чидайди туш.

* * *

Кирежар кудай заводдин гъаятра касни авачир. Налугъуди, къе адан пичера къванер кузвач. Амма пичери кӀвалахзавайди къакъан турбайрай акъатзавай гумади къалурзавай. Мадни: ина артух чимизвай хътиндини тир. Сифте сеферда иниз атанвай Тураба и кар гъисснавай.

-Пичерин чим, заводдин сергъятриз гъахънамазди, чина акъазва,- лагъанай ада машиндин рак ахъайна.

-Зи гуьгъуьнаваз гъал ая,- эвичӀна муькуь патай Байсум. Айвар Нажуевични адахъ галаз эвичӀна.

-Вуч хъсан я, чун садазни аквазвач,- рахана ам кӀуфун са патал капаш эцигна.

-Ина, халу, цлариз, къванеризни вилер ва япар авайди я. Ахътин рухваяр авайди я хъи, чантадаваз сада киреж тухвайтӀани, гъасятда заз докладыватзавайди я.

-Зазни гъабурухъай кичӀезва ман,- сивелай капаш алуд тийиз Рахазва Айвар Нажуевич.

-Ваз вучиз?

-Бес чна архивар кузвачни? Зенг ийида саниз – ФСБ-яр, КГБ-яр авайди я...

-Я халу, акъван кичӀез вун пудкъанни цӀуд йисалай алатдалди яшамиш гъикӀ хъайиди я? Низ герек я ви хъуьчӀре тӀуьнвай чарар?

-Вун са куьнинни гъавурда авач. За ваз гъикӀ жаваб гуда?

-Авач, я халу, ваз жавабар. Акъван зурба, ахътин къудрат, гъайбат авай уълкве чукIурна, садавайни гуз тахъай жавабар вагай гуз жедани, садазни тагай суалар ваз гудани?

-Кис, я кас! Рехъ къалура машиндиз.

-Къулухъди це!- гъарайна Байсума Турабаз.- ЭчIирна тур гъа пичерин вилик!

-Ваъ! Ваъ!- бегенмиш хъанач Айвар Нажуевичаз.- ЭчIирна виже къведач!..

Амма Тураба зурба «КАМАЗ» акI элкъурна хъи, акI адаз къулухъди гана хъи, Айвар Нажуевичаз вичин тапшуругъар гудай мумкинвал ерли хъхъанач. Руг къилел алаз хкаж хъайи кузовдай мадни руг авай чилел аватай чувалрини картондин ишикIри чпихъ галаз адан рикIни вегъена.

-Ваъ, яда! АкI ваъ, яда!- ахкъатна адай.- Куъне зи кIвал чIурда гъа!..

Тураб, са гаф-чIални талгъана, атайвалди хъфена. Байсума, «Зи къил и баладик вучиз квайди я» лугъузвай тегъерда хабар къуна:

-Гила лагъ, Айвар Нажуевич, ибур пичиниз вуна вегъедани, тахъайтIа рабочийрив вегъез тадани?

-Гьелбетда – за!- ажугъ кваз жаваб гана ада.- Ви рабочийр ерли эгечI тавурай.

-Заз вун пичерив агуддай ихтияр авач, я чан халу. Абур хаталу крар я.

-Хаталу крар тирвилай, за абур жуван гъилералди тергда...

-Де ша!- вилик экечIна Байсум. –Им ваз - пич, имни - пичинин рак. Ахъайиз вегъ, вегъез акъал хъия...

* * *

Югъ нисинилайни алатна, Айвар Нажуевичан архивар кана куътягъ хъанач. Байсуман буйругъдалди, рабочийрни пичерив агатнач. Абур, гъар са папка ахъайиз ва гъар са чарчиз килигиз, гар галукъна, гъиляй акъатай гъар садахъни галтугиз ва элкъвена папкада хураз, са-сад пичиниз вегъезвай алапатдин итимдал мягътелвилер ийиз, адакай ягъанатдин келимаяр лугъуз, яргъарилай килигиз амукъна.

Эхирни чуваларни ишикIар ичIи хъана. Са-сад абурни Айвар Нажуевичан гъилерай пичиниз фейидалай къулухъ Байсум вичин кабинетдай экъечIна.

-Эхъ, юлдаш архивариус,- лагъана ада, Айвар Нажуевича авур кардиз вичи чIехи къимет гузвай ва адаз вичизни зурба гъуърмет къалурзавай тегъерда.- Ви намус тарихдин виликни, париятдин виликни михъи я.

-Ягъанатарзавани?- кIамаз хъана Айвар Нажуевичаз.- Квез анрикай хабар авайди яни?

-Ваъ, я халу! Чун яд уълквейрай атайбур я, чаз ахътин крарикай хабар жедани? Хабар хъайила, бес куъне ахътин уълкве дар-бадагъ вучиз ийиз тунай?

-Де кис, я кас! Зун къени михъи я! Гуъзгуъ хъиз! Зун гилани гъа коммунист яз ама...

-Акуна чаз. Партийный документар кудайла, ви вилерилай къвезвай накъвари пичерин цIай хкадарзавай...

-Ягъанатарзава вуна закай.

-Ваъ! Ягъанатар вучтинбур я. За ви гъиляй акъатай къуллугъдин патахъай гъайиф чІугвазва.

-Вуч къуллугъдин? Къуллугърихъ зун садрани галтугайди туш.

-Архивариусдин... Гила вун куън иеси яз ама? Уълкве амач, партия амач, документар-архивар амач. Гел галачиз квахъна вири... Терг хъана...

-Марксанни Энгельсан, Ленинанни Сталинан крар ва идеяр садрани, санизни квахъдач ва терг жедач!

-Вун халис коммунист яз ама, чан Айвар Нажуевич,-гъуъжетдал эхир гъана Байсума.- КГБ-дин, ФСБ-дин хурукайни вун хкатна. Гила ахварар ширинбур къведа ваз.

-Де хъша. Куъ рабочий вахт куътягъ хъанва къван...

Вичив зурба къутармишвал агакънаваз гъиссзавай Айвар Нажуевич вилик экечІна, дустар кирежар кудай заводдин гъаятдай экъечІна ва гъа сифте гъалтай кафедиз гъахъна.

-Эгер и кар вуна чуъхуън тавуртІа, а вуна тІварар къурбур чакай бейкеф жеда,- зарафатна Байсума.

-Кис ая! Вун са куънинни гъавурда авайди туш,- капашдив сив кІевирна, туъмбугъна адаз Айвар Нажуевича.

Казим КАЗИМОВ

МАРИФАТ БАДЕДИН ТАРСАР

Гьикаяяр

Бадейрин конкурс

Майрам баде гьикаI ятIани телевизордай гуьрчег рушарин конкурсдиз килигайла фикирри яргъариз, адан жегьил йикъариз тухвана. «Ваъ, ваъ, и рушари хъиз бедендин саки вири чкаяр къецIиларна мярекатдиз экъечIун чаз, бадейриз, гьич кутугнавач. Анжах конкурс, акъажунар чавай чи арадани тешкилиз жеда. Тимил авани бадейрихъ баркаллу крар?! Къуй виридаз акурай гьи баде вуж ятIа», – веревирдна ада вичи-вичикди.

Майрам баде жегьил йисара хуьре комсомолрин ячейкадин башчи, гуьгъуьнлай вири уьмуьрда дишегълийрин арада савадсузвал терг авунин, итимрихъ галаз абур барабар ихтияррин сагъибар хъунин; цийи адетар кутунин женгчи хъайиди я. Адаз шадвал, зарафат кIанда. Общественный уьмуьрдивай ам яргъа туш.

Лагъана-авуна. Сифте ада «Виридалайни гуьрчег, виридалайни бахтлу баде» акъажунра гуьгъуьллудаказ иштиракдай бадеяр жагъурна. Ирид кас кIватI хъайила, мад абурун дестедиз къведай иштягъ авайбур къабул хъувунач. Гила гуьрчег бадейрин акъажунар кыле тухудай югъ тайинарна, жюридин состав бадейри чпин межлисдал тестикъарна, бахтунай хъиз, а жюридик зунни акатна, тахъайтIа и агъвалатдикай квез ни суьгъбет ийидай?!

«Виридалайни гуьрчег, виридалайни бахтлу баде» тайинардай югъ сифте 8-Март тестикъарна. Амма бадеяр и юкъуз акъажунрин вири шартIар тамамариз агакьнач. Ахпа и адетдинди тушир серенжем I-апрелдиз тухудайвал хъана.

Аман квез и мярекатдин гурлувал акуназ кIандай! Такурвиляй за ахъайзава. Ирид бадедини, цийи парталар алукинава, къечIемар акъуднава, гъарда вичин гъилин няметар: хъчад афарар, цикенар, гъатта бязибуру чIахар ашарни гъанва. Мадни башкъа: бадейрин гъилерик къуьзуь кылихъ чпи хранвай жакетар, гуьлуйтар, чуьвекар авай себетарни ква. Абуру къуьлер авун ва манияр лугъун патал гъатта музыкантарни гъазур я.

Ингъе бадеяр са-сад майдандиз экъечIна. Ина хъайиди са къиямат я, абур чпин алакьунар къалурзава: виридан вилик хразва, кешир кутазва, кухняда квел машгъул ятIа къалурзава, гъазурнавай хуьрекрикай кIватI хъанвайбурув дадмишиз тазва, гъатта шуькIуь рапунихъ гъални акалзава, манияр тамамарзава, къуьлерзава. Аферин бадейриз! Жюридин, кIватI хъанвайбурун гъа са жуьредии суалриз сифте Марифат бадеди жавабар гана.

– Рухваяр шумуд ава?

– Вад.

– Сусар?
– Сусарни вад.
– Хтулар?
– Церид.
– Абур ни хуъзва?
– Саки вири за хвена чѣхи авуна.
– Вун нин патав яшамиш жезва?
– Къуншидин.
– Къуншидин?
– Эхъ, къуншидин. Хтулар чѣхи жедалди зун нубат-нубатдалди, чѣхи хцелай башламишна гъвечИдалди, виридан къулав хъана. Къе рухвайрин сусари, захъай гъуьчІре дармандин ни къвезва лугъуз, садани зун чпин патав тазвач. Гена хтулриз баркалла, ара-ара абуру зал къил чІугвазва.

Музыкантри Марифат бадедин гъурметдай «Чун бадейри хвейибур я, чи бадеяр кайибур я» мани тамамарна. Ахпа майдандиз Гъуръют баде экъечІна. Ада акъажунрин иштиракчийриз вичи чранвай хъчад афарар ва чІахар аш теклифна. Малум хъайивал, амни пуд хва, ада вичи «пуд аслан» лагъанай, аваз, рушан патав яшамиш жезва.

Женнет бадеди къенин мярекатдиз кІватІ хъанвайбуруз Урусатдихъ галай хци рахкурнавай са хара чарар къалурна. «ГъинвачтІани дидедин рикІикай хабар къадай хва я», – дикъетлу хъана жүридин векилар. Жюри, гъелбетда, зунни гъасятда чарариз тамашна. Лугъумир къван, вири чарар «хзан галаз дарда авай хци» дидедай (къе бадедай) адан гъар вацран пенсия ракъурун тІалабзавайбур тир.

Эхирдай конкурсдин жүриди къенин мярекатдин – виридалайни гуърчег ва бахтлу баде тайинарун патал нетижаяр къуна. Ирид бадедикай анжах къвед хайи рухвайрин, къведни езнеиринни рушарин къулав гваз хъана. Вучиз лагъайтІа, гъеле хтулар гъвечІизмай, пака абур чѣхи хъайила... Амай бадейрин арада виридалайни гуърчегди ва бахтлуди Марифат баде яз гъисабна. Ада вад къегъал хва хана, хвена майдандиз акъудна, цІерид хтулни чѣхи авуна. Къенин акъажунриз лагъайтІа, ада я чІахар ашни гъанвачир, я хъчад афарарни. Ам вичин патав яшамиш жезвай мергъяматлу къуншидин кІвале чІахар эсиллагъ авачир, хъчарихъни кІвачер залан яз адавай физ хъанач.

Ингъе, гъа инал, играмибур, гуърчег бадейрикай за квез авур суьгъбетни куьтгъ хъана. Анжах им І-апрелдин зарафат туш гъа, гъакъикъат я.

СУД

Туьквендай кефияр серин хъана хтай Марифат бадедиз кІвализ гъахъайла ина акурди маса аламат я. Къуншиди адан ихтиярдиз вуганвай кІвалин рак ахъайнамазди... кІвалин юкъвал къецІила, чІарарни далудилай авадарна, са дишегъли акъвазнава, ада цлак квай гуьзгуьдай килигиз, вичин бедендив пуржинар гуз тазва...

Марифат бадеди тадиз рак агал хъувуна, иман-шагъадат гъана, чинай гъил чІугуна: «Астафируллагъ!» – лугъудай бубайри, эхирзамандиз инсанар гъа диде-ди хайивал къецІил хъижеда. Яраб зи вилерикай карагай гуьрсетма вучтинди ятІа?!»

И арада Марифат бадедин япарихъ кІвалей таниш сесер галукъна:

– Я баде, я баде! Вун вучиз кхунзава? Им зун я, ви хтул Лиана... – ракларал атана кьунерихъ и патай килигайла а пад – вири беден аквадай халат акалнавай жегил руш акъвазна.

– Вуч?! Вуж? – мягтел хъана Марифат баде. – Вад хцин диде, цлерид хтул хвена чехи авур, хъайи уьмуьрда гъая-абур квадар тавур Марифат бадедин, мусурман Демир бубадин хтул руш Лиана?! Вун и йикъал вучиз атанвайди я, гъарам хъуй ваз за чугур зегметар, за хуьнуьхар! Вун хкатай диде затсуз я, бала! (Марифат бадедик вич кІвале тун тавур сусан ажугъни кумай жеди) – бегъем серсер хъанвай агил дишегъли.

– Я баде, мама рази я, папади чуькъни ийидайди туш. Бес вуча, гила ваз такан я лугъуз, зун гуьрчег рушарин конкурсдиз фидачни?! За юлдашприз вуч жаваб гуда? – хъел акатзавай Лианадикни.

– Гъиниз, гъиниз?! Къецил чкаяр эллериз къалурдай эдеб-гъая квадарнавай-бурун мярекатдиз! Демир бубадин хтул! Вун хътин киле гар къекъвезвайбурун сиве и гафар тунвайбурун намусдиз айиб хъурай. За къалурда исятда ваз конкурс! – ажугъламиш хъанвай Марифат баде сифте кІвализ гъахъна, ана Лианадин пек-партал жагъурна, ахпа хтана шутхунна хтулдин кьунерихъай халатни галудна. Ийир-тийир хъайи руш, пенжердив агатна шехъиз башламишна.

Марифат бадеди лагъайтла, хтул рушан парталар гъана куьчедал гадарна, ахпа абуруз цай яна. Куьчедал ялавар гурлу хъайила, инал кІват хъайи инсанри Марифат бадедивай хабар кьуна:

– Я Марифат баде, и ялавар вуч ялавар я?

– Авач, чан балаяр, завай жегил йикъара Яран суварин ялавар хъайиди туш, гила а кар хъийизва, – секиндаказ жаваб гана Марифат бадеди, вилер рик хъуткьуниз шехъзавай хтул руш галай кІвалин пенжердиз килигиз.

ЛАВГЪА КЫЛ

– Я чан свас, гъар гъи межлисдал хъайитлани фурсар авун, нубат алазни-алачизни майдандиз эвичун жегил сусаз гъич кутугнавач, – лагъана Марифат бадеди вичин пуд лагъай хва Салманан кайвани Лейлаханумаз. Анжах лугъунрикай файда авачир. Лейлаханума вичик квай лавгъа хесетдиз вафалувал квадарзавачир. Вад хцин диде, вад сусан мехъерик чарх ягъиз са гъилни къвала атумна кавхадал кьунер авур Марифат баде Лейлахануман лавгъавили бегъем серсер ийизвай. Яраб, гиман гъизвай ада рикъай, дуьньядал алай вири сусар писбур ва къарияр гъахъ я жал? Я тахъайтла къарийриз чпин батлулвал аквазвач жал.

Амма сусан лавгъавиликай икрагъ хъанвайбуру са къатда Марифат бадедин япар къазвай: я ширин баде, де ви хцин сусаз хуьруьз мугъманвиле хтанвай зи аялрикай гъибетар ийиз регъуь тушни? Адан мецикай чубан-чарух, нехирбанни, дояркани бизар хъанва. Незва, хъвазва, тарашзава – де ада ибурун гъахъ-дуван вучиз авурай! Къе булахдал Лейлаханума кьуншийрикай ийизвай кьундармайрин ван абуруз хъайитла, кыл фитнедай акъатдач. Вуч я, адаз тербет гудай кас авайди тушни?!

И ванер-сесерикай икрагъ хъайи Марифат бадеди вичин хцин свас Лейлаханумаз агъадихъ галай мах ахъайна ва идалди вичинни адан араярни гъамишалугъ яз къурна...

Ханарин девирда са кесиб кас хъана лугъуда, чан руш. Вуч ятлани ам ветегайрал акъатна хелветдиз гъулуьн къерехда къекъезвайла, адаз къумарал инсандин кьил аквада, фадлай къуранвай къецлил кьил. Тажуб жеда и кас. Яраб, лугъуда ида, я бейниван кьил, вал и тегъерда бедбахтвал вучиз атанатла?!

Аламат я, чан руш. Къецлил кьил члалал атана. Ада лагъана: зун лавгъа тирвилай къе хелветдиз гараринни чайгъунрин хура гъатна гъулуьн къерел ала. Хкведа и кас хан авай вичин хуьруьз. Фида хандин патав, лугъуда: хан, вун сагърай, заз гъулуьн къерехда рахадай кьил акуна. Жеч, лугъуда ханди, им гъич жедай кар туш. Эхир гъуьжетар къизгъин хъана, ханни и кас гъулуьн къерехдиз фидайвал жеда. Килигайтла, кьил гъа вичиз акур чкадал алама. Элкъвена кьилихъ, башламишна и кас рахаз. Ваъ, кьил лал хъанва. Ялвармишда – гъич са чуькъни ийидач. Ажугъламиш жеда хан, лугъуда вичин нуьккерриз. Ягъа и ярамаздин гардан, галуда кьил, тапархъандин жендек хутахна кучуда...

Ханни нуькверар хъфейла сифте кесибдиз акур кьил мад члалал хкведа: огъо, заз дустни хъанва хьи! Вун гъинай и гъулуьн къер гъинай, дуст? Жаваб гуда таза кьили: эгер зун лавгъа хъаначиртла, бажагъат закай къе ви юлдаш жедай...

Марифат бадеди хцин свас Лейлаханумавай и несигъатдин мах хъсанди яни ва адан мана вуч я лагъана хабар къадалди, свас клвачел акъалтна, ада клвалин рак ахъайна, вич анал акъвазна лагъана: «Акл хъайила, зун гъа лавгъа кьил я ман. Ваз рак ахъа я, алад жуваз клндай патахъ!»

– Зани гъакл фикирзавай, – лагъана Марифат баде клвалин ракларихъ еримиш хъана.

ЖУЬГЪЕНАР

(Гъяжибуба члехи бубадин камаллу келимаяр)

Адам пайгъамбар ва ич

Районда жавабдар къуллугъдал алай чи са хуьруьнви, цавукай-чиликай пай атлайди хъиз, ришвет къачудай чкадал къуна, русвагъна, хтана гила хуьруьн куьчейра бейкар яз гъатнавай. Лежбервилин клвалахдив вердиш тушир, маса ийидай клвалах вичиз жагъин тийизвай и кас акурвалди кимел ацукънавай са бязибуру гъайифар члугвадай, муькуьбуру, лап вижевай кар хъана лугъуз, разивал малумардай.

Члехи бубади ихътин суьгъбетрин нетижа къазвайда хъиз лугъудай:

– Чан хваяр, Адам пайгъамбар женнетдай ич тлуьна лагъана акъудай хъиз жемир квез. Са ичин къуват вуч я? Ам женнетдай къадагъа авунвай кар авуниз килигна акъудайди я.

Анжах къве суал

– Вун ксуз хъфизвани? – суал вугана члехи бубади, зун жуван пиплез хъфиз клвачин хъанвайди акуна.

– Ваъ, буба, са тлимил клел-кхъин хъувуна ахпа ксунни ийида ман.

– Вуна ксудайла вуч лугъуда?

Де им вуч суал хъурай?

– Вири мусурманри хъиз зани «бисмиллагъи рагъманни рагъим» лугъудаман, – жаваб гана за.

– Ам ви буржи я, кІан хъайи касди а келима лугъуда, талгъайди асмишзавай чкани авач. Анжах ксудайла «За къе вуч авуна?», ахварикай кватайвалди «Къе за вуч ийида?» Анжах и къве суал... Анжах и суалар жуваз гуз садрани рикІе-лай ракъурмир...

ЧІехи буба ва къарачияр

Кимел жемят къалин нянин береда инал пайда хъайи Азизагъадин Рустама, сивик айгъамдин хъвер кваз (адаз ЧІехи бубадин винел гъалиб жез кІанзавай) лагъана:

– Гъажибуба, вун инал ацукънава. Анихъай мектебдин къилихъ галай ратІрал атана ви хванахаяр тир къарачийри алачухар янава. Абуруз кІвализ хъайитІани теклифдай адет тушни. Вак дагъви намус кумачни, вуч я? – хъуърена ам.

– Я Азизагъадин хва, къарачияр ви вахар ва стхаяр яз хъайила, абуруз за вучиз кІвализ теклиф авурай... – гъазур хъанвайда хъиз атІай жаваб гана ЧІехи бубади.

Ким акІ хъуърена хъи, Азизагъадин Рустама чин капашрив къуна.

Ажеб замана хъана

Къенвай Сталинал Хрущева гъужумнавай йикъар тир. Адет хъанвайвал, кимел геж хъиз атанвай ЧІехи бубадивай итимри хабар къуна.

– Гъажибуба, ЧІехи буба, ша ацукъ! – вири ким кІвачел къарагъна. – Ша ацукъ, дуьньяда вуч хабарар ава?

– Аман, амана хъана, чан хваяр.

Ажеб замана хъана.

Къуьрекай Аслан хъайила, чан хваяр,

Асландин дувана хъана.

Амин ШИХИВИ

ВАРЗ АЛАЙ ЙИФИЗ

Цуькверин багъларай кьугъваз фидай чун,
Йифизни ахварай акваз жедай вун,
Ви беден акурла, кьураз жедай зун,
Бес мус хьуй вун зи яр, варз алай йифиз.

Ви назик пӀузарал акурла хьвер заз,
Яр зи яр, зи уьмуьр твах жувахъ галаз,
Вуч лагъайтӀани, на гумир эхир наз,
Захъ агат, зи яр вун, варз алай йифиз.

Зи эхир вуч хьурай, зи азиз масан,
Чи фикирар хьурай дагъдилаь кьакъан,
Минет ваз, ширин яр, тамир зун пашман,
Къужахда гьат зи яр, варз алай йифиз.

Гида вун зид хьана, зунни вид хьана,
Чи уьмуьр бахтлу яз, яр, тухун чна,
Гафарни, чӀаларни чи кьулухъ амуькна,
Муьгъуьббатди куй чун, варз алай йифиз.

ВУЧИЗ КЪЕ ВУН ПЕХИЛ Я ЗАЛ?

Вун хьиз зунни дидеди хана,
Ваз хьиз дуьнья зазни гана,
Къведни чун санал рекъе хьана -
Вучиз къе вун пехил я зал?

Зун хьана ахвар бес тежез,
Зегъмет чӀугваз, са кьил текъвез,
Чирвал кьачуз, кьарай текъвез -
Вучиз къе вун пехил я зал?

Зун чуъллера, никле хъана,
Вун лагъайтла, кIвале хъана,
Таяризни вине хъана -
Вучиз кье вун пехил я зал?

Залай артух кьуллугъ хъана,
КIвале кьизил балугъ хъана,
Мецелни ви буйругъ хъана -
Вучиз кье вун пехил я зал?

Вахъни буба, хзан хъана,
Итимвилин лишан хъана,
Халу ви кьил-гардан хъана -
Вучиз кье вун пехил я зал?

Гъавурда ви акьуна зун:
Ви чандава еке зурзун.
Уьмуьрлухди пехилвалун
Жаза я ви! Тимил я ваз!

Индекс годовой ПС805-0
Индекс полугодовой ПМ971-0

